SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK
XXIV

3

1959

SLOVENSKÁ AKADÉMIA VIED, BRATISLAVA

Slovenská reč — časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka. Vychádza šesťkrát za rok. — Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. — Rediguje redakčná rada. Hlavný redaktor a zodpovedný zástupca dr. Eugen Jóna. — Predplatné na XXIV. ročník Kčs 24,—, jednotlivé čísla po Kčs 4,—. — Príspevky a recenzné výtlačky pre redakciu posielajte na adresu: Redakcia časopisu Slovenská reč v Bratislave, Klemensova 27. — Tlačia Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky prijíma každý poštový úrad a doručovateľ.

OBSAH

Ružička J., Apoziopéza čiže prerušená výpoveď — — — — — — 129
Holý J., O kvantite slabík v hudobných textoch — — — — — — 154
Habovštiaková K., Sloveso *vytvoriť* v spisovnej slovenčine — — — 157

Diskusie

Peciar Š., K diskusii o slovenských deminutívach — — — — — — 161
Smiešková E., Genitív pl. podstatného mena *deka* — — — — — 178

Zprávy a posudky

Karel Hausenblas, Vývoj předmětového genitivu v češtině. J. Oravec — 181

Rozličnosti

Posudok „na niekoho", či posudok o niekom? Š. Peciar — — — — 185
Pavlač, pavláčka i povlač, povláčka. I. Ševcechová — — — — — 186
Hárok, -rka, polhárok, -rka, ale dvojhárok, -rka/-rku? L. Dvonč — — 187
Bútľavieť, ale „zbútľavieť"? L. Dvonč — — — — — — — — 187
Ako sa spájajú zlomkové výrazy s podstatným menom? Š. Peciar — — 187

Odpovede na listy

Slová *výr* a *vír* nemôžu mať spoločný plurál. — — — — — — — 190
Významový rozdiel medzi slovesami *zaujímať* a *baviť*. G. Horák — — 191

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK XXIV 1959 ČÍSLO 3

APOZIOPÉZA ČIŽE PRERUŠENÁ VÝPOVEĎ

Jozef Ružička

I

Apoziopéza je významovo nedopovedaná a intonačne prerušená výpoveď, čiže taká výpoveď, ktorú ani podávateľ ani prijímateľ nepokladá za významovo úplnú (dopovedanú) a intonačne normálne dokončenú.

Táto definícia si vyžaduje niekoľko poznámok na vysvetlenie jednotlivých bodov.

Pri apoziopéze hovoríme o výpovedi, a nie o vete. Treba totiž rozlišovať vetu a výpoveď ako dva jazykové fakty. O vete hovoríme len v súvislosti s gramatickým systémom jazyka. Vetu pokladáme za ohraničenú gramatickú schému, v ktorej sa uplatňujú aktualizačné a syntagmatické vzťahy. Výpoveď je najmenšia dorozumievacia jednotka, čiže jednotka uplatňujúca sa v konkrétnej reči, pri používaní jazykového systému na dorozumievanie o skutočnosti. Obsahom výpovede je myšlienka, ktorá je úzko spätá so skutočnosťou, pretože je jej odrazom. Tak potom výpoveď priamo súvisí so situáciou, ako aj s celým kontextom. Pravda, z toho vychodí okrem iného aj to, že sama situácia môže zasahovať do výpovede, deformovať ju, dopĺňať ju, ba aj nahrádzať (suplovať) jej časti.

Každá výpoveď — najmenšia dorozumievacia rečová jednotka — má autora. Ak ide o hovorený prejav, autorom výpovede je hovoriaci. Pri písanom prejave autorom je pisateľ. Aby sme mohli odhliadnuť od spôsobu realizácie výpovede čiže od objektivizácie jazykovej formy, je užitočné používať pre autora vždy názov podávateľ. Takisto namiesto počúvajúceho alebo čitateľa jazykového prejavu používame termín prijímateľ.

Aby prijímateľ chápal obsahovú úplnosť výpovede rovnako ako podávateľ, používajú sa ustálené formálne prostriedky — intonačné formy. V každom jazyku sa ustálili isté intonačné formy na označenie konca výpovede.[1] Ak podávateľ použije kadenciu alebo antikadenciu, vyjadruje

[1] Niektorí jazykovedci nepokladajú myšlienkovú, obsahovú úplnosť za základnú črtu vety ani výpovede. Napríklad F. Kopečný v knihe *Základy české skladby,*

tým svoj postoj, že to, čo povedal, pokladá za ukončené, za významovo úplné. A práve na základe uvedených intonačných foriem aj prijímateľ chápe výpoveď ako dokončenú.[2] Pravda, uvedené intonačné formy sú zvyčajne v súlade s obsahovou i gramatickou stavbou výpovede. Ak sa intonačné zakončenie výpovede kryje s miestom, na ktorom pripúšťa ukončenie obsahová aj gramatická stavba, hranica vety je veľmi zreteľná. Ak takého súladu niet, intonačné zakončenie výpovede vyznačuje iba relatívne uspokojivé zakončenie výpovede.

Prerušená výpoveď má jediný príznak, ktorým sa jednoznačne odlišuje od všetkých dokončených výpovedí: je to nedostatok úplnej zakončujúcej intonačnej formy. Intonácia prerušenej výpovede je iba časťou intonačnej formy zamýšľanej úplnej výpovede. Schematicky možno naznačiť intonáciu dokončenej a prerušenej výpovede takto:[3]

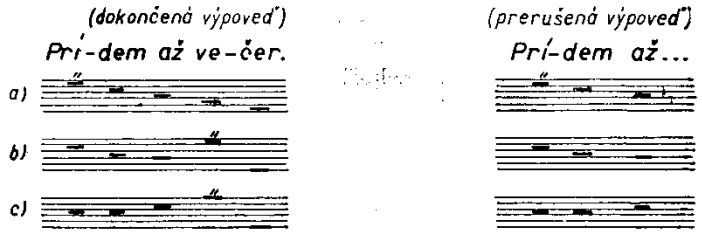

Do intonačnej formy výpovede sa obyčajne poníma aj pauza nasledujúca po výpovedi. To však nie je celkom správne, pretože jednak pauzou sa neoznačuje koniec výpovede, ale skôr predel medzi výpoveďami, jednak pauza nemusí byť medzi výpoveďami. Preto sa zdá, že pauza nie je podstatným príznakom ani prerušenej výpovede. Niektorí bádatelia však pauzu hodnotia ako podstatný príznak prerušenej výpovede vôbec. Napríklad J.

Praha 1958, 20—24 vykladá, že myšlienková uzavretosť (úplnosť) viet je relatívna vec. Naproti tomu za jediný bezpečný znak vety pokladá ohraničenosť intonačnú.

V ostatnom čase u nás písal o melodickej čiže intonačnej stránke vety V. Uhlár v článku *O vetnej melódii v slovenčine*, Slovenská reč XXIII, 1958, 313—347.

[2] Kadenciou voláme intonačnú formu, ktorou sa končia oznamovacie vety; ide o intonáciu uspokojivo uzavretého vetného úseku, po ktorom ide končiaca pauza. — Antikadenciou voláme intonačnú formu, ktorou sa končia opytovacie vety bez opytovacieho slovka; ide o intonáciu neuspokojivo uzavretého vetného úseku, po ktorom ide končiaca pauza.

Okrem kadencie a antikadencie treba rozlišovať polokadenciu. Je to intonačná forma neuspokojivo uzavretého vetného úseku, po ktorom nejde končiaca pauza. Takéto zakončenie majú napr. nekoncové vety v súvetiach.

[3] Porov. Uhlárove schémy v cit. článku na str. 320. — Intonačná forma neúplnej výpovede sa rovná tej časti intonácie úplnej výpovede, ktorá zodpovedá slovám (slabikám) prerušenej výpovede. Pravda, toto základné pravidlo neplatí vždy, najmä nie vtedy, keď podávateľ začína výpoveď bez ucelenej perspektívy celej výpovede.

Porák kladie na jednu úroveň neukončenú intonáciu a pauzu ako príznaky prerušenej výpovede.[4]

Ako uvidíme pri jednotlivých typoch prerušenej výpovede, pauza po prerušenej výpovedi niekedy ani nemôže byť. Napríklad ak sa výpoveď jednej osoby neočakávane preruší výpoveďou druhej osoby, pauza medzi týmito výpoveďami nie je. Alebo keď sa podávateľ preruší sám, nedokončí svoju výpoveď z nejakej príčiny ležiacej v ňom samom, pauza tu síce je, ale nie je to pauza medzi výpoveďami, lež pauza ako na konci prejavu vôbec. Vidieť to na príkladoch:

„V dedine sa vraví," vstal súdruh Kakaš, „že Maďari náročky vyvolali bitku na futbalovom zápase. Ale ja sa zaručím . . ."

„Nemusíš sa zaručovať," zahriakol ho Remiš, „radšej keby si pomohol mládeži opraviť starú krčmu. Ako vidím, ešte sa tam nič nevykonalo!"

(Tallo)

„Ako som mohla . . ." plače Marta a Vinco nechápavo pozerá na čiernu ženu s blčiacimi očami.

(Lazarová)

Keď pozerala do hrnca, či voda vrie, vše si vravela:

„Tu ste, tu. Stvora božia, rada si. Rada, rada. Deti moje, ani neviete . . ."

(Tatarka)

O výraznej pauze po prerušenej výpovedi možno hovoriť len vtedy, keď podávateľ prerušenou výpoveďou nekončí svoj prejav. Po pauze nasleduje ďalšia výpoveď, ktorá však priamočiaro nerozvíja prerušenú myšlienku. Ale to sú osobitné prípady:

A mňa doma čaká Klement. Čaká na mňa, a ak neprídem . . . Bože, čo by si sám počal, ak by som sa nevrátila k nemu?

(Švantner)

„No. Jeden ťa haruší — a druhý chváli. Notáriušovi sa to nepáči — a tejto hej. Vyhovže všetkým!"

„Haruší vás, že . . . prečo haruší?"

„Že chytro ženiem."

(Kukučín)

Pravda, pauza sama sa využíva aj v iných prípadoch, napr. v prerývanej výpovedi, ako aj v istých typoch elipsy. O tom však nižšie, po rozbore otázky interpunkcie.

Intonačná uzavretosť hovorenej výpovede sa dosť jednoznačne označuje

[4] Porov. definíciu apoziopézy v článku J. Poráka *Aposiopese v současné češtině* (Slovo a slovesnost XVII, 1956, 132—139): „Aposiopese je věta, kterou mluvčí pojímá a posluchač chápe jako nedopověděnou, přerušenou, protože věta má neukončenou intonaci (bez závěrečné kadence) a po přerušení následuje výrazná pauza" (str. 138). — V tejto definícii nesúhlasím s tým, že prerušenej výpovedi chýba záverečná kadencia. Chýbajúca časť výpovede môže byť aj väčšia než tá, na ktorej je kadencia. Ďalej nesúhlasím s tým, že by po apoziopéze musela nasledovať výrazná pauza. Konečne ani s tým, že Porák hovorí o vete, a nie o výpovedi.

pri písanej výpovedi rozdeľovacími čiže interpunkčnými znamienkami. V súvislosti s našou témou treba si však uvedomiť, že okrem základných znamienok na označenie konca výpovede (bodka, otáznik, výkričník) používajú sa aj iné znamienka, pravda, iba v istých prípadoch. Napríklad interpunkčné znamienka tri bodky a pomlčka sa môžu použiť za normálne dokončenými výpoveďami, ak chceme iba zdôrazniť väčšiu pauzu medzi jednotlivými výpoveďami.[5]

„Tvoja?" ozval sa pán Peter. „Nie, dievka moja, nie! To bola moja..." A usmial sa na ňu tak dobrácky, tak krotko ako nikdy dosiaľ. (Kukučín) — Potom jej z pŕs vyráža ťažký vzdych a chvejúce sa ústa hovoria tíško, akoby len pre seba: „Zazdalo sa mi, že ma syn volá..." (Fr. Kráľ) — Alebo mi vraví: „Zastaň a rozpriahni ruky, oprobujeme svoje sily —" (Švantner)

Preto v písanej reči sú prípady, o ktorých iba na základe širšieho kontextu a po rekonštrukcii celkovej situácie možno rozhodnúť, či ide o dokončené alebo nedokončené výpovede. Aj tak náš záver môže byť subjektívny.

Za dokončené možno pokladať napr. tieto výpovede:

„To hádam ani nie. Dnes sú inakšie časy. Čo bolo, bolo, to sa už nevracia..." povedal jeden zo sedliakov.

(Mináč)

„Kde sú múčnice?"

„A ja viem? Tam kdesi..." ukázala do sadu.

(Kukučín)

Ukazuje sa teda, že interpunkcia nie je dostačujúcim kritériom pre zisťovanie dokončenosti výpovede. Keď na konci výpovede je interpunkčné znamienko tri bodky alebo pomlčka, nemusí ísť o nedokončenú, prerušenú výpoveď. Jediným spoľahlivým kritériom je teda len intonácia. Iba pomocou intonačnej formy výpovede vieme nájsť hranicu medzi dokončenou výpoveďou a apoziopézou čiže prerušenou výpoveďou.

Od apoziopézy čiže prerušenej výpovede treba odlíšiť p r e r ý v a n ú v ý p o v e ď. Prerývaná výpoveď je obsahovo úplná a intonačne dokončená, ale sa nerealizuje plynule. Prerušovanie realizácie môže mať rozličné príčiny, niekedy podobné, ako máme pri apoziopéze. Prerušovaním sa intonačná forma výpovede síce deformuje, ale ostáva predsa len celá. Takto deformované miesta sa vyznačujú práve ako pauzy troma bodkami alebo aj pomlčkou. Uvedieme príklady:

Iba ak by sa jej rozum čistil, aby ona za takým... takým — odľudom chodila. (Kukučín) — „Abys' mi to viac nepovedal... lebo... prinesieš ma o rozum." (Kukučín) — „Hana zadlho bude u vás?" spytuje sa Želka. „To je taká... taká... odpusť, že sa tak vyslovím — protivná pani. Prečo sa nevydala? Bola

[5] Tu by sa mohlo povedať, že troma bodkami aj pomlčkou sa vyvoláva dojem, ako keby veta nebola dopovedaná. V skutočnosti však ide o dokončené výpovede.

pekná, bohatá, nadaná." (Timrava) — „Dobrú noc, na večnosť... a odpusť, dušička!" mrmoce perami, vyschnutými od horúčky. (Timrava)

Za prerývanú výpoveď, a nie za apoziopézu pokladáme teda prípady, keď podávateľ dokončí svoju výpoveď napr. len po istom váhaní. Niekedy sa totiž takéto prípady pokladajú za apoziopézy.[6] Za prerývanú, ale ucelenú výpoveď pokladáme aj také prípady, kde nielen intonačná schéma, ale aj gramatická a obsahová stavba výpovede je deformovaná, napr. citovým rozpoložením hovoriaceho.

Konečne osmelil sa starý výborník:
„Jano, akože je to, veď tvoja Zuza tiež chybí v škole."
„Hej, veru... nuž — ako povedám — veď viete... to býva... máme to dieťa, nuž je pri ňom."
(Kukučín)

Za apoziopézu sa niekedy pokladajú aj isté prípady elipsy. Ide tu o výpovede, keď podávateľ vynechá v rámci výpovede nejaké slovo a potom v nej pokračuje normálne až do konca. Miesto vynechaného výrazu ostáva prázdne. Je tam pauza, v písanej reči zasa znamienko tri bodky. Príčiny takéhoto postupu môžu byť rozličné, ako to vidíme aj z príkladov.

Táto exekúcia previedla sa pod cieňou fary hačkovskej dňa dvadsiateho piateho mája tisíc osemsto... dňom pred príchodom biskupovým. (Kukučín) — Potom na Púplavov príkaz vyviedli Chrchútku, ktorá si popustila jazyk na prechádzku celkom predčasne, vynadajúc kaprálovi do divých kancov a krivej Ončuli do... netreba spomínať. (Hečko) — Ale doma potom už bude naozajstné peklo! A ja budem v ňom Lu..., no ale škoda to vysloviť pri tomto božom stole a týchto daroch božích. (Kukučín)

Intonačná schéma týchto obsahovo úplných výpovedí je síce trochu deformovaná, ale má normálne zakončenie. Preto v nich nejde o apoziopézu.

Apoziopéza sa veľmi často dáva do úzkej súvislosti s elipsou. To však nie je správne. Elipsa totiž vzniká nevyjadrením slov alebo viet, ktoré podľa úplnej situácie a podľa všeobecne platnej a v danom prípade použitej úplnej gramatickej schémy očakávame. Eliptická veta obyčajne má celkom plynulú a nedeformovanú intonačnú schému. Možno to pozorovať na príkladoch:

Najímal robotníkov, dobrého i zlého preplácal. (Tajovský) — A nad tým morom ľudstva hora zástav. (Kukučín) — Človek musí vždy od základu. (Urban) — Vyviedol nás hore schodmi, on popredku. (Kukučín)

Eliptická výpoveď je teda normálne dokončená, ale obsahovo neúplná výpoveď tesne spätá so situáciou, z ktorej vyrastá a v ktorej spĺňa isté komunikačné úlohy. Nemá základnú črtu apoziopézy — prerušenie a nedo-

[6] J. Porák c. d. 134 výslovne uvádza, že takéto prípady patria do apoziopézy. Porov. jeho príklad: *„Přála bych si koření pro..." nové zardění, „pro kravičky". S velkou ostýchavostí ukládá balíčky tohoto koření do kabelky.* (J. Hašek)

končenie začatej výpovede.[7] Vynechaná časť eliptickej výpovede nemusí, ale môže byť naznačená pauzou, ako sme to videli na uvedených príkladoch.

Niekedy sa apoziopéza nechápe správne aj preto, že sa z nej vylučujú všetky prípady zamlčania konca slova. Iste je správnejšie zadeliť tieto prípady do elipsy alebo do apoziopézy, a to podľa toho, či okyptené slovo je uprostred vety alebo na jej konci. Preto za eliptickú pokladáme výpoveď: *„Gnädige Frau bude zatiaľ mojím z . . .“ chcel povedať zajatcom, ale hlásku iba pretiahol, ako keď osa zabzučí. „Hosťom,“ opravil sa s ironickým úsmeškom.* (Lacková-Zora)

Ale za apoziopézy pokladáme výpovede, ktoré majú okyptené slovo na konci. Napríklad: *„A prečo nepri—“ zvedavé dievča nedopovedalo, lebo suseda ho škubla za lakeť.* (Kukučín) — *„Ešte si ty nepov . . .“ Nedopovedala, lebo bozk Samkov pretrhol jej slovo.* (Tajovský)[8]

Ako vidieť, ani to, či na konci apoziopézy je slovo alebo len časť slova, nie je pre apoziopézu podstatné. Keďže apoziopéza vzniká neorganickým prerušením výpovede, toto prerušenie môže splývať s medzislovným predelom. To je najčastejší prípad. Napríklad: *„Za brata jeho že by vraj šla, ale . . .“ tu nedokončí.* (Timrava) — *„Horkýže partizáni! Banditi; čujete? Prišli a zaklali mi sviňu. Lenže ich zlapala, čujete, naša . . .“ Chumaj! Neveľa chýbalo a bol by začal rozprávať o našej milícii. Duchaprítomný notár zaťal mu reč: „Banditi vlámali sa mu do domu.“* (Jilemnický)

Oveľa zriedkavejšie sa plynulý prúd reči preruší na konci vety v súvetí. Z gramatickej formy okypteného súvetia musí sa však poznať, že súvetie malo pokračovať. Napríklad: *„Keď sa vrátim, Zinočka . . .“ Rozpaky mu nedali.* (Lacková-Zora) — *Niekde sa ja zahanbím? Kde ja zastanem . . .* (Tajovský) — E l e n a: *Sama si nerozumiem, Ondrej. Aj by som sa rozbehla, aj sa bojím* — O n d r e j: — *že v tebe stále vidí nepriateľa.* (Karvaš)

V písanej reči takisto zriedkavý, ale ináč prirodzený a v hovorenej reči bežný je ten typ apoziopézy, že sa plynulý tok reči preruší uprostred slova. Napríklad: *„Ale Trnka je zlodej, cigáň, mrcha človek, o peniaze ma pripravil. Ten zlo —“ Nedopovedal, lebo sa mu noha pošmykla.* (Kukučín)

II

Apoziopéza nie je v syntaxi normálnym javom. Preto možno apoziopézu

[7] Apoziopézu dáva do úzkej súvislosti s elipsou aj V. Š m i l a u e r, *Novočeská skladba*, Praha 1947, 77—82, hoci správne hovorí, že „na rozdíl od elipsy je aposiopese násilným a neorganickým nedokončením začaté věty“.

[8] Sú to príklady, ktoré J. O r l o v s k ý v článku *Elipsa (výpustka)*, Slovenská reč XIX, 1954, 275—280 oddeľuje ako osobitný prípad zamlčania konca slova. — Z tohto článku uvádzam aj príklady na elipsu.

klasifikovať podľa príčiny, ktorá privádza podávateľa k prerušeniu začatej výpovede.

Základné delenie je podľa toho, či táto príčina je v samom podávateľovi prerušenej výpovede a či mimo neho. Tak dostávame dve základné skupiny apoziopézy. Tieto základné skupiny sa ďalej dajú rozčleniť na menšie skupiny a typy, ktoré sa vydeľujú na bližšie určiteľnom základe. Tak potom dospievame k triedeniu každej základnej skupiny na tri podskupiny s jednotlivými typmi apoziopézy.[9]

VNÚTORNÁ PRÍČINA

Ak príčina prerušenia výpovede je v samom podávateľovi (hovoriacom), ide o rozličné psychické príčiny, ktoré podávateľovi zabraňujú dokončiť začatú výpoveď zvyčajným a zamýšľaným spôsobom. Psychické príčiny môžu byť sprevádzané aj rozličnými fyzickými alebo fyziologickými sprievodnými príznakmi. Pretože tieto sú našim zmyslom priamo prístupné, pokladáme ich často za pravé príčiny prerušenia výpovede.

Príčiny apoziopézy, ktoré sú v samotnom hovoriacom, sú trojakého druhu podľa troch stránok duševna. Týkajú sa pamäti (intelektu), vôle alebo citu hovoriaceho. Takto vzniknuté nedokončené výpovede nie sú rovnako časté.

1. Pomerne zriedkavo sa stáva, že si hovoriaci nevie spomenúť na meno nejakej osoby alebo veci, o ktorej mu prichodí hovoriť. Človek totiž obyčajne ani nezačne priamo hovoriť o osobe alebo veci, ktorej meno nie je mu naporúdzi. Iba v istých spoločenských situáciách môže prísť k tomu, že hovoriacemu takto zlyhá pamäť. Hovoriaci je napr. okolnosťami alebo spolubesedníkmi prinútený hovoriť o niekom alebo niečom.

„A otec ti je kde?" spýtal sa Peter.
„Otec sa ešte nevrátil," povedalo dievča.
„Ty si..." spomínal Peter.
„A mama tak vravia, že sa ani nevráti, lebo sa už všetci povracali a on sa nevrátil."

(Mináč)

Števko (hľadí vnímavo na Bylovského): Toho pána by som mal znať. Nie pán — pán...

---

[9] V odbornej literatúre niet jednotného triedenia apoziopézy. Napríklad J. Orlovský v cit. článku netriedi apoziopézu na žiadne skupiny. V českej gramatickej literatúre V. Šmilauer rozlišuje tri skupiny: 1. preruší spoločník, 2. prerušíme sa sami, 3. nestačíme dokončiť začatú vetu. — J. Porák v cit. štúdii rozlišuje štyri skupiny: 1. Vetu netreba dokončiť. 2. Hovoriaci nechce dokončiť vetu. 3. Hovoriaci sa preruší sám, lebo nevie pokračovať vo vete. 4. Prerušenie vyplýva zo zmeny objektívnej situácie.
Ďalšie odkazy pozri v cit. štúdii J. **Poráka**, 4. pozn. na str. 132.

Bylovský: Bylovský, starý priateľ.
Števko: Paľo — to si ty? (Objíma ho.)

(Kukučín)

V obidvoch uvedených prípadoch ide o tlak dialógu na hovoriaceho, ktorý sa usiluje spomenúť si na meno osoby. Takisto môže ísť aj o pomenovanie veci.

„Zoba je poleno. Janovčík? Ako sa menuje to, čo rastie na stromoch? Také zelené..."
„Imelo."
„To je on! A čo tenšie, pechorí sa v tieni väčšieho."

(Hečko)

Jurko (hľadí sa rozpamätať, ale darmo): Odpusťte, slečna bola vtedy malá, a ja od tých čias...
Povolný: Mala osem alebo deväť rokov.

(Kukučín)

Príklady tohto typu bolo by možno uviesť zo školského života — zo skúšok. Ak žiak nevie odpovedať s istotou, začne vetu podľa otázky, vypovie východisko výpovede — prevzaté z otázky —, ale potom sa zasekne a často vydáva zo seba iba akýsi neartikulovaný zvuk, vznikajúci na základe práce hlasiviek, ale bez spoluúčinkovania artikulačných orgánov v ústnej dutine.[10]

Osobitný prípad tohto typu prerušenej výpovede vzniká vtedy, keď hovoriaci chce naširoko hovoriť o niečom, radí k sebe rovnocenné časti, intonačne naznačí, že ešte bude takáto časť nasledovať, ale už nevie čo povedať.

„Nuž tak?" rozkričal sa nahnevaný Martin. „Nuž tak? Ja dávať foršponty, ja dávať obšitníkom nocľah, ja listy nosiť, ja všetko robiť a... A druhí nič? Bola Mara Zubatá už niekde z listovky, povedzte, vy starý chren! Bola?"

(Kukučín)

Keď vidíš tú vztýčenú hlavu, z ktorej visia dlhé vlasy, tie smelé oči, tú vysokú postavu, tú... všetko ti pripomína staré časy, keď ešte nebolo pánov ani sedliakov, vysokých, ani nízkych, keď bol každý v svojom dome pánom.

(Kukučín)

Všetky prípady tejto skupiny, ktorá sa zakladá na obsahu pamäti hovoriaceho, ukazujú, že okrem významovej neúplnosti a intonačnej nedokončenosti uplatňuje sa tu aj výrazná pauza. Táto pauza je vyplnená úsilím hovoriaceho nájsť potrebný výraz.

„Ale daj pánu..." Anička nevedela, aký má titul dať Paľkovi; nevedela si z pomykova poradiť. „Daj pánu susedovi pokoj. Už je to mnoho, čo mu hovoríš."

---

[10] Niektorí fonetici hovoria tu o akejsi „prirodzenej samohláske", hoci v skutočnosti ide iba o akési stenanie, veľmi nepríjemne pôsobiace na poslucháča. Pozri Noreen—Pollak, *Einführung in die wissenschaftliche Betrachtung der Sprache*, Halle 1923, 110. — Tu možno poznamenať, že podobné zvuky používajú niektorí afektovaní rečníci medzi taktmi alebo aj medzi slovami ťažších partií reči.

Aj nevedomosť sa dá predstierať, napr. ak chceme urobiť žart s niekým.

„Bože, veď je to ako blen!" vzdychol Obšíval. „Fánika, hľadaj lepšiu medicínu."

„Zlé zlým, starký. Proti záhe trimfólia, proti hlavyboleniu..." premýšľala žena.

„Na hlavu studené handry," doplňoval úsudok ženin, skúmajúc vážnu tvár jej. Nazdal sa, že jej nemôže obligátny liek na um zísť.

„Hlavu si uviažeš o — koleno, a prestane ťa bolieť," zasmiala sa majstrová. Aj Obšívalova tvár sa trochu obveselila.

(Kukučín)

Vcelku sa tieto prípady apoziopézy vyskytujú, najmä v písanom jazyku, veľmi zriedkavo. V hovorenej reči sa nájdu častejšie, pravda, najmä v istých situáciách. Preto sa aj v umeleckých dielach používajú hlavne v priamej reči.

2. Pomerne veľmi často sa podávateľ preruší sám vo výpovedi, pretože nechce dokončiť výpoveď tak, ako si ju rozvrhol alebo ako by sa dalo podľa začiatku očakávať. Za touto zmenou vôľovej stránky môže byť celý rad rozličných popudov. Podľa toho rozlišujeme niekoľko typov apoziopézy, založenej na vôli podávateľa (autora).

a) Napríklad podávateľ nedokončí začatú výpoveď, lebo situácia, o ktorej sa hovorí, je natoľko jasná pre obidve stránky, že je zbytočné hovoriť o nej nejako podrobnejšie. Tu sa uplatňuje všeobecná zásada, že čím je situácia pre všetkých jasnejšia, tým menej slov treba na dorozumenie o nej. Stačí nejaký odkaz, všeobecný poukaz, nadštrknutie a pod.

Ešte po obede bola zdravá ako orech, a teraz... Či to ozaj už smrteľná nemoc? (Kukučín) — Aký prípad, a to práve na Vianoce! Junci, ktorí boli do tých čias slobodní, ako vták v povetrí, a dnes... (Kukučín)

Inokedy môže byť nutkanie hovoriť veľmi silné, a preto hovoriaci ako výraz svojej vôle použije aj fyzické znemožnenie vlastného hovoru.

„Ozajstný obšivkár, najmä..." tu zakryje si rýchle dlaňou ústa, zamedziac ďalšiu reč, a smeje sa, smeje. (Timrava)

Situácia je pre všetkých zúčastnených jasná napr. aj vtedy, keď sa človek priamo vyhráža niekomu. Ide tu zvyčajne o vyhrážku pre ten prípad, ak sa nestane to, čo hovoriaci vyslovuje ako rozkaz alebo želanie.

„No, nechže sa mi žiadno z nich neukáže, lebo..." (Tajovský) — „Nehnite sa ďalej, lebo..." (Rázus)

Situácia je jasná a možno z nej usúdiť, čo má hovoriaci na mysli, najmä preto, lebo hovoriaci sprevádza svoju reč aj gestom alebo mimikou.

„Ja nemám s vami nič, a túto mrcinu nenoste mi do domu, lebo..." a zahrozil sa pani kmotre päsťou a zaškripel zubami. (Kukučín) — „Čuš, lebo..." a Eduard Samobor mu oprel bičisko k vpadlej hrudi. (Kukučín)

Vyhrážky tohto druhu sa zväčša končia slovkom *lebo,* ale nie je to vždy tak.

„To nemá zmyslu," povedal Janko Krap už znova nahnevaný. „To nemá nijakého zmyslu, profesor. Neprišli sme sem diskutovať. Alebo sa podriadite všeobecnému poriadku, alebo . . .!"

„Alebo?"

„Alebo vás vyženiem!" (Mináč)

„Ak to dakomu vyrozprávaš — potom . . . no!" A Trúbelka pohrozil susedovi päsťou.

(Kukučín)

Z príkladu V. Mináča vidíme, že spolubesedník môže prinútiť hovoriaceho, aby vyriekol priamo svoju hrozbu, i keď ju chcel pôvodne zamlčať, pravdepodobne preto, lebo sa mu zo situácie zdala dosť jednoznačnou.

b) Hovoriaci môže predmet svojho hovoru pokladať za dostatočne známy, a preto preruší začatú výpoveď. Ide tu teda o apoziopézu, ktorá sa zakladá na tom, že podávateľ pokladá za zbytočné ďalej hovoriť.

„Nezabudneš, horký nezabudneš! Najtiaž ti trochu obliznúť, nebudeš ani vedieť, čí si. Keby tak ja s tebou šla, nerečiem, že by sa nevykonalo, ale . . ."

(Kukučín)

Aj v tomto type apoziopézy podávateľ často vyjadrí svoj náhľad pohybom, gestom alebo mimikou.

„Zabudol si, ako si výsmešne, vyzývavo hľadel, keď som sa stretla s tebou? Zabudol si . . ." Hodila rozčúlene rukou a zamĺkla. (Kukučín) — „Ah, čerta! Otupno je tam, ani na púšti. Nieto tam nikoho. Kňaz starý, učiteľ starý, notár starý a jeden mäsiar . . . no . . ." hodí rukou. (Timrava)

Spolubesedník môže aj v tomto type priviesť hovoriaceho k tomu, aby povedal, čo načal a potom zamlčal.

Michal: Bezo mňa vy si tam poradíte. (Tichšie.) Načo ísť, keď nikomu . . .

Uľka: Čo? (Dychtivo.) Dopovedz: alebo si farbil a heglo ťa, keď si chcel povedať, čo je nepravda.

Michal: Nuž hej: nikomu nechybím.

(Kukučín)

c) Ďalšiu skupinu apoziopézy tvoria prípady, keď podávateľ dá prednosť gestu pred slovom. Preruší začatú výpoveď, lebo chce jej obsah ukázať názorne. Niekedy pôsobia aj iné momenty, napr. to, že gesto nepočuť.

Berta (pozrie na Števka s úsmevom): A vy nevidíte, že vás ja tiež . . . (Klesne mu do náručia.)

(Kukučín)

Toto sa mi na vás veľmi zapáčilo, čo nikdy: keby nebol trochu dýchavičný, ej na moj' hriešnu, hneď by som . . . (Chytí ju vôkol pása.)

(Kukučín)

Z príkladov vidieť, že hovoriaci nechce vyriecť nejaké slovo, hoci ho vie a má ho na mysli. Pravda, nie vždy možno pokladať za prerušenú výpoveď

vetu, ktorá sa končí odkazom na posunok alebo pohyb. Napríklad v nasledujúcej ukážke ide o dokončenú normálnu výpoveď, ako to možno ľahko zistiť podľa intonácie (končiaca, konkluzívna kadencia).

Notáriuš, stojac, obrátil sa k nej: „Ja s vami nemám nič. Na také reči je takáto odpoveď..." a urobil rukami posunok, ako keď niekoho vyhadzujú z izby. (Kukučín)

Ako vidieť, rozdeľovacie znamienko — tri bodky —, ktoré sa temer vždy používa na označenie nedokončenej výpovede, ani samo, ani v spojení s odkazom na posunok nie je jednoznačným znakom prerušenej výpovede.

d) Podávateľ niekedy úmyselne nechce dokončiť výpoveď, a to preto, aby sa rozhovor nezasekol alebo neskončil. Motívy takéhoto konania môžu byť veľmi rozmanité. Napríklad spoločnosť spolubesedníka je pre hovoriaceho príjemná a nechce ju stratiť.

„Čujte, hospodár," ponáhľa sa vravieť a zadržať ho Hana, „nevolajte ma kišasonkou, to je nie našské oslovenie, ale..." nedopovie, aby sa rozhovor predĺžil.

„Ale ako?" pozastaví sa on.

„Slečna. Veď som vám to už raz povedala."

(Timrava)

Motívy takého postupu môžu byť aj iné, napr. hľadanie zádrapky pre zvadu alebo zámer, aby nepríjemnú vec povedal spolubesedník a pod.

„Len vzdychaj a vysedúvaj! Čo by si sa nepovaľoval, keď má kto za teba ťahať. Ale..." Nedokončila. Čakala, že Ondrej dačo povie, že pôjdu potom z reči do reči i že sa rozvinie zas dáko rozjímanie, ktoré ani jedného rána nesmelo chýbať.

(Kukučín)

Javornická zo zásady mlčala. Chrenková odvážila sa bližšie k horúcej kaši: „To je hodné dievča, čo? Chvália ju, chvália, ale škoda..."

Významne pomlčala, čakajúc, aby stará doplnila myšlienku. Táto jej vyhovela, lebo doložila:

„Čo škoda? Že je v rečiach?"

„Áno," ochotne doložila vdovička.

(Kukučín)

Funkčne sú veľmi blízko prípady, keď ide o prerušenie výpovede významnou pauzou pred nejakým slovom. Hovoriaci zakrýva pravý význam pauzy — rozmýšľanie, zdôraznenie — sileným kašľom. Tu však nejde o apoziopézu, lež o prerývanú výpoveď.

„Koľko si vyplatil za jalovicu?"

„Tridsať..." Tu Adam pokašlal, rozmýšľajúc, či pravdu povedať a či Evu oklamať. Konečne doložil: „Tridsaťpäť zlatých."

(Kukučín)

V tomto type je pauza — na nečakanom mieste a rozsahom výrazná — účinným doplnením hovoreného slova. Je to podobný prípad ako použitie

pauzy pred nejakým slovom, ktoré chceme osobitne zdôrazniť alebo na ktoré chceme upútať pozornosť poslucháča.

Thorneycroft (zdvorile): Neobyčajne... sympatická mladá dáma.
(Karvaš)

e) Podávateľ, najmä ak je zhovorčivej povahy, dostáva sa niekedy do situácie, že temer vypovie aj takú vec, ktorá by nebola príjemná pre poslucháča. Pritom vzťah medzi besedujúcimi je taký, že hovoriaci musí brať ohľad na počúvajúceho (napr. pre vek, spoločenské postavenie a pod.). Hovoriaci sa vlastne podriekne.

Pišta (podriekne sa): Neveria, ja som už... (Spamätá sa.)
Kata (so smiechom): Nolen dopovedať. Však už mali inakšie — eéj! (Hrozí mu.)
(Tajovský)

„My sme starí známi. I zavčerom ráno ma zastavil báťa, keď..."
Tu Ferko pretrhol naraz niť — nechcel sa týkať tohto predmetu.
(Kukučín)

Podobné prípady vznikajú, keď napr. lekár hovorí s rodinnými príslušníkmi ťažko chorého, alebo keď hovoríme s cudzími ľuďmi o svojich najbližších.

„Je to zlé," povie lekár, keď vlezie do auta, „neopovažujte sa starého vyrušovať... Možno..." (Hečko) — „A počuj, súdruh Tretina, niečo by som ti rada povedala. Prečo si u nás spomenul Tkáčika? Veď toho už, chudáka, treba nechať na pokoji. Raz som ťa aj prosila, aby si to meno nespomínal pred — " „Viem. To mi len tak vybehlo z úst. Potom ma to aj zamrzelo."
(Bednár)

Zaujímavý a pritom zriedkavý prípad apoziopézy sme si poznačili z diela Timravy:

Vskutku Hana povie ešte:
„Ja som sa nevydala, lebo som chcela žiť neodvisle od všetkého. Odriekla som sa..." nedopovie, nevediac, či ju poctiť takou dôvernosťou a rozpovedať o sebe viac.

Podobne až po začatí výpovede uváži podávateľ, že slová, ktoré chcel použiť, nie sú v danej spoločnosti únosné. Mohli by napr. uraziť niekoho v spoločnosti. Preto sa sám preruší pred týmto slovom.

Potko: ... Bojí sa on, že bobo vezme...
Bylovský (usmieva sa a tľapká ho po pleci): To-to-to, Mišo.[11]
(Kukučín)

„Uf, horúčava!" volal. „Celou cestou som šiel bez kabáta a klobúka, ba i bosý Červenou dolinou. Dovolíte, aby si kabát zložil? Dopotený som, ako... ako..."
Kôň, chcel povedať.

[11] Kukučín tu naráža na ľudovú povrávku: *Bobo vzal cici.* — Použil ju viac ráz vo svojom diele.

Slečny zľaknuté, zamenili pohľady. Domácemu pánovi, ktorý ho rád mal, pohral úsmev okolo úst.

(Timrava)

„Haha — ale ste mi za...! Nie darmo vás nechcú za bachtára, keď ani len to neviete. Rok-dva po svadbe čo býva: nuž krstenie."

(Kukučín)

Z podobných príčin ako uvedený typ apoziopézy vznikajú aj prerývané výpovede. Tieto však treba hodnotiť ako normálne dokončené a významovo úplné vety, pretože hovoriaci ich po nájdení vhodného spôsobu (výrazu) dopovie.

Poľko: Viete, gazda, komasácia je predsa len... nuž (škrabe sa za uchom) dobrá.

(Kukučín)

„Pýtate sa, čo je tam dolu, na prvom poschodí? Viete," môj sprievodca očividne zrozpačitel, „tam nie je pôrodnica. Tam ležia ženy... ako to povedať... viete... s prázdnym lonom. Využili dobrodenie zákona o prerušení tehotenstva a... tak teraz sú teda na tom poschodí."

(J. Bernát)

Tomáš: Vieš, švagre, do očú, Ďurko je — mne sa — nechcem ubližovať, ale má — chyby má.

(Tajovský)

K tomuto druhu apoziopézy dochádza často v hneve. Nahnevaný človek je náchylný použiť hrubšie výrazy; môže sa však tesne pred vyrieknutím slova spamätať, a zamlčí ho.

Vozár (rozčúlený): A to v mojom dome! Nevieš, že ťa môžem... (Postaví sa proti nemu.)

Bylovský: Vyhodiť? (Smeje sa.) Vyhoďte, azda sa len nezabijem a za svoje peniažky môžte.

(Kukučín)

f) Trochu inej povahy sú prípady apoziopézy, v ktorých okyptenosť výpovede nastáva nevypovedaním mrzkých slov, nadávok a pod. Ide zväčša o celospoločensky neprípustné, tabuové slová.

Apoziopéza vzniká iba vtedy, ak by vypustené slovo malo stáť na konci výpovede.

„Áno, opustil ma, navždy! No, ani ja ťa nechcem; nikdy, nikdy! Choď mi z očú, ta do horúceho..." Nedopovedala.

(Kukučín)

„Orú, orú," schytí mu pohúžvaný klobúk zo strapatej hlavy a šľahne ho po ušiach, „ale nerajtujú, ty..."

(Rázus)

Niekedy sa výpoveď dopĺňa nejakým citoslovcom a pohybom alebo činom, čím sa len podčiarkne význam vynechaného slova.

„Tu je Mišo?"

„Ale horký — odišiel s vami. Ten sa vás drží ani... ani..." A gazda si v hneve odpľul.

(Kukučín)

Kaňúrik: Ženu odohnať pre takú... Pfuj! (Odpľuje.) (Tajovský)

„Moja dievka! S tými..." Zahrešil, odpľul. Kopol do mačky, čo mu prišla do cesty. Bol hrozne rozdráždený. (Lacková-Zora)

V písanom aj hovorenom jazyku sa po vynechaných slovách niekedy normálne pokračuje vo vyprávaní.

Skoro by nebola dbala, keby sa bol rozbehol do maštale a vytrepal dievčisko po holej... Ale keď spomenul boháča, vošiel do nej srd. (Hečko)

Aničkа (z kuchyne): Pustia ma! Grobian! Ja som nie... Čo prišli? Nech idú! (Tajovský)

Tieto príklady pokladáme za apoziopézy, hoci sa nimi nekončí prejav jedného podávateľa.

g) Celkom zriedkavý typ apoziopézy vzniká vtedy, keď podávateľ naraz preruší vyprávanie aj uprostred vety a v ďalšom začne o inom. Svoj postup obyčajne zdôvodní.

A predsa na druhú noc snívalo sa richtárovi, že šiel hrobár jamu kopať, iba keď pribehne...

Ale tu sa musíme v rozprávke trochu vrátiť.

(Tajovský)

Dvaja chlapci dohnali ich [junce] včera večer z vegy...

Ostatne my nevedeli by sme vyrozprávať, čo sa to stalo. Bude lepšie, keď opíšeme verne, čo sa hovorilo na vege, ktorá je tam v údolí, nie veľmi ďaleko od tohto hostinca.

(Kukučín)

Všetky typy apoziopézy tejto skupiny, zakladajúce sa na zámere podávateľa, vyskytujú sa v reči pomerne často. Niektoré z nich sa používajú výhodne ako prostriedky umeleckého rozprávania.

3. Zaujímavé typy prerušených výpovedí vznikajú v dôsledku citového hnutia podávateľa. Ide tu o to, že hovoriaci nemôže dokončiť začatú výpoveď, hoci ju mal v mysli už hotovú: realizácia výpovede sa preruší návalom citu a jeho fyziologických príznakov. Jednotlivé typy možno rozlíšiť podľa príčiny.

a) Podávateľ pre silné pohnutie, často prechádzajúce až do plaču, nevie dokončiť začatú vetu.

„Ale radšej nech zahynie, ako žiť v hanbe! Lebo čo je smrť? Odpočinutie — vyslobodenie: a potupa —"

Hlas mu zlyhal, na oči sa mu navalili slzy.

(Kukučín)

„Ujček, strpte ma tu ešte za tri dni. Sľubujem vám, že..." nedovravelo. Slzy udusili jeho slová.

(Kukučín)

„Miesta máme ... aj večeru nachystali mamka pre hostí. Len ..." pokmaskala riasy atlasovej zástery. A začala si hrýzť pery, až jej z očí vyskočili dve veľké slzy.

(Lacková-Zora)

b) Žiaľ býva tiež na príčine, že podávateľ nedokončí začatú vetu.

„Na — vezmi si. Nám je už súdené, aby sme neboli svoji. Nuž vráťme sa radšej z kratšej cesty. Ty sa ešte zaopatríš — nájdeš si hodnú, poriadnu ženu. Ja ..." nemohla dopovedať. Hlas stratil sa jej v hrdle. (Kukučín)

Niekedy hovoriaci prekoná v krátkom čase svoj žiaľ a vie pokračovať normálnym hlasom.

Ondrej: Veď sa mám prečo — takýto žiaľ! Keď je mne ľúto, že Marka ... (Odvráti sa, pauza.) Najprv ste nám povedali, že budeme svoji, a teraz ste zvrtli inakšie.

(Kukučín)

c) Rozčúlenie a hnev bývajú tiež často príčinou apoziopézy.

Števko (stranou): Ak to bolo pre mňa, ja sa zblazniem, ja ... (Odchodí.)

(Kukučín)

„Predtým si Julku nevidel; môžeš to tajiť, tak veľmi ...?" A stará nevládala dopovedať, hlas triasol sa jej od jedu.

(Kukučín)

d) Takisto strach z niečoho, napr. z toho, že by sa malo uskutočniť to, o čom podávateľ hovorí alebo na čo myslí, môže viesť k prerušeniu výpovede na hocakom mieste.

„No už sa stalo. Čo sa stalo, zle sa stalo. Len aby si dáko do reči neprišla — ja sa len toho bojím. Považ si len, ak by otec ..."

Stará nedopovedala. Ani nebolo treba: dcéra už pri nadhodení otca zmrzla.

(Kukučín)

„Nebožiatko Anička! Čože by si počala! Čo si ja počnem, ak ..." strachoval sa domyslieť.

(Lacková-Zora)

e) Niekedy sa podávateľ zasekne a nedokončí začatú výpoveď, lebo je zmätený, nevie sa vynájsť v novej situácii. Po upokojení, pravda, obyčajne formuluje ďalšie vety správne.

„Viete, myslel som, či by ste nemohli, či by ste nechceli ..." Farárovi to akosi nešlo z krku. (Mináč) — „Dobre, pôjdem. Ale oldomáš nejaký tiež ... by sa len patrilo ..." a nedokončí, lebo sa ešte hanbí za pýtanie. (Tajovský) — „Prišla som —" začala som a nevedela, ako pokračovať ďalej. (Zelinová)

Niekedy sa hovoriaci v takej situácii pokúša o rozličné vyjadrenie myšlienky, ale bezúspešne. Zajachce sa.

„Nie. Chodí k nám, ale ja oňho nestojím ... Ja vám, viete ... Ja mám ..."

Starý otec vstane, vyjme fajku z úst, aby ich mohol širšie otvoriť, a podíde ku stolu.

„Ty máš rada iného, však?"

(Hečko)

Inokedy sa hovoriaci zasekne, dostane do pomykova, lebo chce zakryť pravdu.

„Veď som mu ja len povedala, že... že..."
„No, čo za že? Var že ho rada?"
Zuzka pokrútila hlavou, popierajúc.

(Kukučín)

Všetky uvedené typy prerušenej výpovede, zakladajúce sa na citovom podfarbení reči, sú charakteristickou vlastnosťou hovorenej reči. Preto ich nájdeme v písanom jazyku len v priamej reči. Pravda, bolo by možné uviesť aj ďalšie typy, veď citová stránka človeka je oveľa bohatšia, ako sme to mohli ukázať v niekoľkých najčastejších typoch.

Možno uviesť aj iné príčiny, kotviace v samom hovoriacom, ktoré vedú k prerušenej výpovedi. Veľmi pekný príklad máme z Kukučína:

„Toto je žinčica! Koľko som o nej počul, a dosiaľ..."
Len aby čím skôr zvedel, aká je, nedopovedal som. Unavený, uhriaty pil som s chuťou.

Ak v uvedenom prípade príčinou apoziopézy je nedočkavosť, v inom prípade je to vlastne jej dôsledok — zadychčanosť. Hovoriaci beží, lebo sa nevie dočkať, kedy bude môcť oznámiť veľkú novinu svojej priateľke:

„Čože je?" zadivila sa Hana, ako vybehla k nej na chodbu.
„Prišiel Ďurko aj s jedným pánom, a ten..." nedopovie zadychčaná.
„Čo ten?"
„Pýta Elenu!"
Hana vyskočila a ostala stáť ako stĺp.

(Timrava)

Hoci tieto a podobné prípady ťažko zahrnúť do uvedených troch skupín (pamäť, vôľa, cit), treba ich pokladať za apoziopézy, ktoré majú svoju príčinu v samom hovoriacom. Mohlo by sa azda uvažovať o novej skupine, zakladajúcej sa na fyzických zábranách.

VONKAJŠIA PRÍČINA

Ak príčina prerušenia výpovede je mimo hovoriaceho, ide o rozličné príčiny kotviace v spolubesedníkovi, v jeho konaní, alebo v situácii, v ktorej sa uskutočňuje daný hovor. Je samozrejmé, že niekedy môže spolupôsobiť niekoľko rozličných príčin, napr. spolubesedník pretrháva výpoveď vlastnou rečou aj fyzickým zásahom.

Vcelku rozlišujeme tri hlavné príčiny ležiace mimo hovoriaceho: reč spolubesedníka, iný čin spolubesedníka a zmenu situácie. Prerušené výpo-

vede vzniknuvšie na základe uvedených troch príčin nie sú rovnako časté. Najčastejší je prípad, že si hovoriaci skáču do reči a tak sa vzájomne prerušujú. Pravda, vlastný motív takéhoto postupu môže byť rozličný.

1. Z každodennej skúsenosti vieme, že v dialógu veľmi často nastáva prerušenie výpovede jedného hovoriaceho výpoveďou druhého hovoriaceho. Spolubesedníci si jednoducho skáču do reči a tak sa prerušujú. Vcelku sa takéto správanie v spoločnosti neodobruje, ak vyplýva z nedisciplinovanosti, teda ak je to zlozvyk. Z pozorovania väčšieho počtu príkladov však vidieť, že skočenie do reči spolubesedníka môže mať aj inú, vážnejšiu príčinu. Pravda, v každom prípade spoluúčinkuje aj povaha hovoriaceho: vznetlivý človek sa pozná aj podľa toho, ako a kedy prerušuje reč svojho spolubesedníka.

Podľa vlastného popudu k takému činu rozlišujeme niekoľko typov apoziopézy tohto druhu.

a) Sú ľudia takej povahy, že nevydržia dlhšie pokojne počúvať reč druhého a prerušujú ju. V literatúre sa tento typ apoziopézy využíva len na vystihnutie duševného stavu, keď človek neznesie reč iného a „zatákne" ho, len čo sa ozve, alebo na vystihnutie povýšeneckej netrpezlivosti voči niekomu, najmä podriadenému.

Števko: A teraz vám ja poviem...
Vozár: Už mi nehovor! Dosť si hovoril. Vieš, prečo nechcem komasáciu — daj mi pokoj. Nechceš mi pomáhať proti nim — dobre. Budem sa sám brániť, kým budem môcť. (Odchodí, za ním Števko.)
Števko: Chcem povedať...
Vozár: Mnoho rečí ja nerád. (Odíde.)

(Kukučín)

„Čuš, trepajisko! Rozkáž zapriahať — ale v tej minúte!"
„Už je, už je — len sedať, pán veľ..."
„Už choď!"

(Kukučín)

b) Opačným prípadom môže byť apoziopéza, ktorá má príčinu v nedočkavosti, v prebudenej zvedavosti spolubesedníka. Je tu azda aj trochu nespokojnosti s tým, že hovoriaci nie dosť rýchle smeruje v svojej reči k tomu, čo by sme radi od neho počuť.

„Ach, a načo by nám boli, keď nedržíme včiel; pravda, máme jeden klát, ale..."
„A kde je?" skočí jej richtár do reči. „Poď ho ukázať."

(Kukučín)

Miško (vzdychne): Veď som ani ja nespal; mne tiež nedalo...
Anička (do reči): Čo, Miško?

(Tajovský)

Obidva uvedené typy veľmi oživujú dialóg. Preto sa aj často využívajú

v literárnych dielach. Podobne je to aj s niektorými ďalšími typmi. Tu však niet zhody medzi všetkými autormi.

c) Inokedy prerušíme reč svojho spolubesedníka preto, že sa nám vecne nepáči, čo hovorí. Ide tu o nesúhlas s obsahom reči. Reakcia prijímateľa môže byť rozlične prudká a dlhá. Býva v nej aj výzva, aby spolubesedník prestal hovoriť.

Berta: Mama, sváčik Vozár ...

Pani Machnová: Volaj ho ešte sváčikom. Veru sváčik — pekný sváčik. Dotkla sa plota žihľava — taký sváčik.

(Kukučín)

Jožko: Pani predsedníčka, odvtedy uplynulo práve dvanásť mesiacov, ako ste mi sľúbili definitívu. Keďže som sa v statočnosti neprevinil ...

Pani predsedníčka: Prestaňte, vaša bezočivosť nepozná hraníc. Von, von odtiaľto, von z tohto ústavu, ktorého meno ste zosmiešnili, von s vami, von, von!

(Stodola)

„Ach, moje nebožiatko, akože ťa, ako zabudnem; ktože mi bude, kto, čítavať v nedeľu z písma a pekných knižiek; v komže sa vše poteším v nedeľu na katechizme ..."

„Mlč, stará, daj chlapcu pokoj, iba sa zas rozplače."

(Kukučín)

Človek často reaguje takto, keď počuje z úst spolubesedníka dačo nepríjemného o sebe.

Aničkа: A jednako je otrávený môj život. Trpíš ty — nie menej ja. A čo ty? Pomaly zabudneš ...

Martin (do reči): Ako ľahko sa to povie!

(Tajovský)

„Nuž veď ste vy boli dobrí; počula som, že ..." Zuza bola zlomyseľná žena. Tešila sa z trápenia Katrinho. No táto jej vpadne do reči:

„Nemala si čo počúvať. Ja s ním nemám nič."

(Kukučín)

V týchto prípadoch, pravda, nejde len o nesúhlas s obsahom reči, ale aj o nepríjemný pocit, o urazenosť, že sa dotyčný zaoberá našou intímnou vecou.

d) Pravdaže, aj živý súhlas s rečou spolubesedníka môže viesť vznetlivejšieho človeka k tomu, aby prerušil reč spolubesedníka.

Pišta: Tak bude niečo z toho? Dobre, mama. Ja som hotový, ako rozkážu: alebo si ju do mesta vezmem a preoblečiem za paniu ...

Kata (do reči): A či by jej to vari nepristalo? Variže tá má driek hrubý? Aba, ako len tá srnka.

(Tajovský)

„Vlastenci sa radujeme, že môžeme vítať v našom kruhu takého vzácneho, vynikajúceho a ..."

„Ďakujem, ďakujem za vyznačenie," usmieval sa pán hlavný radca.

(Kukučín)

Ako ukazuje posledný príklad, môže tu ísť aj o predstieranie súhlasu a potešenia, pretože skutočnosť je iná, než ju podáva prvý hovoriaci. To sa však dá zistiť vždy iba zo širšej súvislosti.

e) Reakcia prijímateľa býva veľmi prudká, ak ho reč podávateľa nahnevá. Môžu tak nastať rozličné komplikované situácie. Počúvajúci to dáva najavo aj svojou replikou, že hnev je motívom prerušenia reči.

Uvedieme niekoľko príkladov z Kukučínovej tvorby:

„Povedz mi, človeče," pokračovala Eva, „čo si tam robil do polnoci?"
„Ja som sa pobral ešte za vidna, ale..."
Eva nedala mu dopovedať, skočiac mu do reči:
„Nepleť, synku! Ešte vraj za vidna! To ti dosiaľ nevyšumelo z hlavy, keď tak pletieš? On sa pobral za vidna!"

*

„Ach, veď ty nie, Martinko, božechráň! Rozkážeš pekne nohám k pánu okolnému a tie..."
„A čo by mal kto posmech zo mňa robiť! Ja som gazda ako druhý. Kto nemá roboty, nech si roznáša listy; mne kukučka nekuká, len do Jána, a komu aj po Jáne, nech si ten ide!"

*

„Nie to, ale..." Ferko bol v takom klepci, že nevedel, ako sa vymotať.
„Ale a ale!" vpadol mu starý pán nahnevaný do reči. „Samé ale, samá pretvárka, nedôvera!"

Veľmi energická je reakcia počúvajúceho v týchto prípadoch:

„Oh," zjojkla chorá, „ale ja nechcem umrieť!"
„Ale o truhle rozprávate!"
„Keď — "
„Nijaké keď! Buď chcete vyzdravieť a príde sem doktor — alebo — "
To alebo znelo hrozivo, voňalo v ňom kadidlo a tymian.
(Zelinová)

Števko: Ale tetka, vy tú...
Zuza: Ani slova! Ja uvidím, či ona zo svojej hlavatosti popustí!
(Tajovský)

f) V hovorovom štýle časté sú prípady, že počúvajúci preruší reč svojho spolubesedníka nejakou ironickou poznámkou, pretože sa mu obsah reči zdá smiešnym.

Ondrej (urazený): Ona nešla. Že je v dome akýsi pán, povedá. A ten vraj má...
Ďurica (smeje sa): Aha, aha — to teba trápi! Nepusťže si vlka do košiara!
(Kukučín)

„Čo na to poviete," spýtala som sa Pogáňa, „že aj ja som mala známeho — "
„Ale to má každý," prerušil ma Pogáň, „to má každý, milostivá — "
(Bednár)

Takto zasiahnuť do reči iného a pritom neuraziť hovoriaceho vyžaduje veľkú pohotovosť. Preto sa týmto typom apoziopézy môžu charakterizovať napr. osoby nadpriemerne živé a vtipné.

g) Niekedy dialóg má takú podobu, ako keby sa dvaja usilovali niekomu tretiemu osvetliť tú istú vec, a preto ich výpovede veľmi tesne na seba nadväzujú, ba sa aj prekrývajú.

Berta: Že sa nám to stalo?
Števko: Áno, preto, lebo ináč...
Berta (skočí mu do reči): Že nás budú predávať, že to Bylovský proti nám zosnoval.

(Kukučín)

Mara: My sme sa s otcom i s materou...
Paličík: Nechaj, stará, ja dopoviem. Akže by ste sa so Zuzkou pobrali, vzali by sme vás za svojich.

(Tajovský)

Veľmi výstižný príklad na takéto nadväzovanie výpovedí máme z Hečkovho diela:

„No vidíš! A aj k spoločnej mise vás prestane volať. Dolný koniec je vytrovený a Horný zase..."
„...skúpy!"
„Tak je!" prisvedčí Púplava. „Len mi, chlapče, neskáč do reči. Hýbeš rozumom, ale sotva vieš, prečo je skúpy?!"
„Lebo je bohatý!" odsekne Ondro Ončo, najstarší z detí krivej Ončule, ozbrojený automatom.

Pri tomto type apoziopézy je dôležité najmä to, že prerušená aj prerušujúca výpoveď sa na seba tesne viažu obsahom a intonáciou, takže tvoria jeden celok. Prerušujúca výpoveď môže byť aj priamym gramatickým pokračovaním prerušenej výpovede.

h) Za osobitný typ apoziopézy možno pokladať prípady, keď prerušujúca výpoveď pokračuje v gramatickej schéme prerušenej výpovede, ale celej výpovedi sa dáva iný zmysel. Ide tu zväčša o ironickú poznámku majúcu priam opačný zmysel, než mal na mysli prvý hovoriaci.

Bylovský: Bože na nebi! Ja tu pred vami vylievam obsah srdca svojho, a vy — či môžem s tetkou hovoriť! Prosím vás, o čom? O plátne, o priadzi, o lanskej slanine: a ja hovorím vám o láske — nevidíte tu rozdiel? Moje srdce...
Berta (vpadne do reči): ...je z kameňa.
Bylovský: Z vosku — nie, ani z vosku, ale z masla: topí sa pod každým lúčom z vášho krásneho oka.

(Kukučín)

Žofa: Taký rozum veru hocikto nemá, meno moje. Môj starý tiež, ale predsa...
Ľavko: Predsa mi ho vše prevrátiš!
Žofa: Sklenička ti ho, meno moje, sklenička, nie ja.

(Tajovský)

Tým, že iný prejíma gramatickú stavbu prerušenej výpovede, vzniknú niektoré gramatické zmeny, napr. v gramatickej osobe.

Bylovský: ... Keď sa k nám pridáte, zanecháte si večnú pamiatku v dedine. Nad vaším hrobom ...

Ďurica: ... každý mi zabohuje. Nech sa niekomu pluh zlomí, iba mne nakľaje.

(Kukučín)

Obsahom prerušujúcej výpovede je často pichľavá poznámka namierená proti prvému hovoriacemu.

„Čo? Nuž tam som bola u svojej tetky. Veď ja som tam už od svojho siedmeho roku bývala, asi pred dvanástimi rokmi ma vzala ta tetka a iba v jeseni som sa vrátila ..."

„Že sa tu skôr vydá," vpadol jej do reči so smiechom Štefan.

(Kukučín)

Všetky typy apoziopézy, ktoré vznikajú prerušením výpovede inou výpoveďou (vpadnutím do reči), majú základné vlastnosti iných skupín: významovú neúplnosť a intonačnú nedokončenosť. Ale osobitne treba pripomenúť, že medzi prerušenou a prerušujúcou výpoveďou niet pauzy. Ak podľa zmyslu výpovedí možno predpokladať medzi nimi pauzu, nejde o prerušenie výpovede výpoveďou, ale o dve riadne úplné výpovede.

„Neboj sa, dievka moja," otvorí Martin oči na dcéru, „teba vydám parádne..."

„Za Jožа Mikulovho," dopovie Jurko.

(Hečko)

V takýchto prípadoch troma bodkami sa neoznačuje pauza a či nedokončenosť výpovede, ale skôr osobitná intonácia, citový variant intonačnej formy oznamovacej vety.

2. Ak chceme za každú cenu zabrániť niekomu hovoriť, môžeme to dosiahnuť aj fyzickým znemožnením. Takto sa môžu, pravda, voči sebe správať bez urážky iba osoby veľmi blízke. Ináč sa to stáva len vo chvíľach skutočného nebezpečenstva.

„Pustila sa ti mi do plaču, že vraj ona nie naučená ..."

Ale Ťažkan nemohol dopovedať. Julka mu zapchala ústa.

(Kukučín)

„Hádaj! Tri noviny viem. Po prvé: najväčšia a hlavná novina je, že Belický vypýtal Ele ..." tu zamĺkla, nemôžuc dokončiť. Hana rýchlym pohybom ruky zakryla jej ústa.

(Timrava)

„Doma, Joženko!" chcelo sa jej zatlieskať. „Lebo všade dobre, doma najlep — "

Zbytok slova Hurban umlčal novým bozkom na jej vlhké a mäkké pery.

(Lacková-Zora)

Pri zabraňovaní hovoriť často používame okrem činu aj presvedčujúce slová. Ide v nich zavše aj o vysvetlenie zákroku.

Eva: Hanba ti, Jano, za tie reči! Pes nešteká na suku ...

Bora: Dievka moja (zapcháva jej ústa), prežri, prežri, dobre bude.

(Tajovský)

„Oheň, peniaze sa presúšajú, na moj hriešnu..."
A už by bol i dokončil, keby mu kamarát nebol zapchal ústa.
„Už zas zlorečíte? Ale nemôžete držať jazyk za zubami? Len sa božte, uvidíte, že vám zas zuby naprázdno klepnú."

(Kukučín)

Turnbull (bezmocne): Ale Gloria —
Gloria (položí mu prsty na ústa): Pst, nehovor nič, drahý! So všetkým súhlasím. Aj ten tvoj nápad so zásnubami a Parížom je priamo skvelý!
Turnbull: Ale —
Gloria: (prudko ho objíma a bozkáva; je to neobyčajne účinný spôsob, ako nikoho nepustiť k slovu).

(Karvaš)

Je samozrejmé, že pri apoziopéze tohto druhu nie je dokončená výpoveď ani obsahom ani formou. Ale o pauze ako príznaku apoziopézy nemožno hovoriť ani pri týchto prípadoch.

Vcelku možno povedať, že apoziopézy tohto druhu sa vyskytujú pomerne zriedkavo, a to iba v reči istých vrstiev spoločnosti. Majú v sebe kus vulgárnosti.

3. Výraznou skupinou apoziopézy sú prípady, keď sa podávateľ preruší vo výpovedi sám v dôsledku nejakej zmeny v situácii, v ktorej sa nachádza. Možno tu rozlišovať niekoľko typov podľa bližšej príčiny prerušenia výpovede.

a) Podávateľ preruší svoju výpoveď, lebo v jeho okolí vznikol nejaký silný zvuk, ktorý prehlušil jeho hlas.

„Vilko! Ale ja už potom..."
Pif, paf! Nový výstrel zahlušil ďalšie slová v jej bielom a chvejúcom sa hrdle.

(Lacková-Zora)

Mišo: Ale čože si má ublížiť, veď je chlapec a dverám nezaškodí, keď sekne do nich. No, tak cieľ! Tak. (Ondrejko sa rozostaví a cieli.) Keď poviem tri, už to musí byť. Raz-dva... (Klopanie na dverách.)

(Stodola)

Príduc pod strapáňovský dom, začal:
„Na trá-vu a do ho-ry ne-pôj..."
Nemohol dokončiť. Pred Strapáňovci obecný potok tvorí hlbočinu, na ktorej vše bývajú husi: Tak i dnes, idúc z paše, zastavili sa na tejto hlbočine a kúpu sa tam. Keď počuli ale mocný hlas Gagačkov, i ony chceli ukázať svoj a prekričali hajtmana, ktorý poslucháčov nechal poslucháčmi a podišiel o stanicu ďalej.

(Kukučín)

b) Podávateľ sa preruší vo výpovedi, ak napr. upadne a pod. V literatúre sa tento typ apoziopézy používa na zdôraznenie situačnej komičnosti.

„Ale Trnka je zlodej, cigáň, mrcha človek, o peniaze ma pripravil. Ten zlo—"
Nedopovedal, lebo sa mu noha pošmykla.

(Kukučín)

Častejšie nedopovieme výpoveď, keď sa niečo neočakávane okolo nás stane, zmení. Je to prekvapenie.

Mladý boženík sa zasmial:
„Prísaha a takému . . .“
Vošiel obecný hájnik a za ním dvaja mládenci. Jeden z nich mal trúbu.

(Kukučín)

„Povrávalo sa potom v dedine, že ho mohol aj niekto zabiť a . . .“
Chcel som ešte povedať, že aj ja som tej mienky, ale Maco sa vtedy porezal do dlane. Krv mu zaliala celú ruku.

(Švantner)

Niekedy musí podávateľ reagovať novou výpoveďou aj na zmenenú situáciu. Vtedy býva medzi oboma výpoveďami často veľmi výrazná pauza.

„Anka, Anka,“ volá na Krdanku, čo sa tam túli pod vŕbami, „zahoď mi kameň! Ešte jeden! Ešte . . .“ vtom sa zapotáca, „jaj, hlavička moja!“ lapí si ju oboma rukami.

(Rázus)

Vozár (prudko): Vám nie — ó, nie! Vy sebe rovnej ľahko nenájdete. (Vozárka vstúpi.) Ani lampášom. Iba ak . . . (Spozoruje ženu.) Čo chceš?

(Kukučín)

„My urobíme všetko, aby sme takú krásnu paniu . . .“ pokračoval Karol Róbert, ale vtom, zazrúc za Dončovcami druhý pár, pretrhol svoju reč a nevšímajúc si ich viac, zvolal: „Á, Ujváry, vítam vás!“

(Jégé)

c) Najzaujímavejšie sú tie prípady, keď sa podávateľ preruší vo vlastnej výpovedi pod dojmom nejakej zmeny v správaní sa prijímateľa. Ide tu vždy o nejazykovú reakciu poslucháča na obsah počutej reči.

„Dnes ráno váš priateľ Jahoda vyjavil mi tuto v záhrade, že . . .“
Nedopovedala, lebo zazrela Ferkovu tvár, bledú ani stena.

(Kukučín)

„Nie dosť, čo jeden z vás odpadol, ešte i ty? Ale to je, hľa, výchova vášho neenergičného . . .“
Tu Viera spravila prudký pohyb. Oči blčia jej. Ak Hana slovo povie ďalej — hodí sa na ňu.
Hana spamätala sa, zasekla a nedokončí.

(Timrava)

Ak podávateľ pokračuje v svojej reči, medzi dvoma výpoveďami môže byť značná pauza.

„Človek pochodí i po kuchyni, po komore, hľadá, počúva — nikde nič. Idem, reku, do izby pozrieť, kde môže byť tá pani suseda, a hľa . . .“ a pani Chrenková bola by tak nôtila i do poludnia, lež zazrela slzy, ktoré Javornická nestačila utrieť. Tie účinkovali na jej štebotavý jazýček tak ako studená voda na rozkvokanú sliepku.
„Ach, pani suseda, plačete? Bože môj, čože vám je?“

(Kukučín)

*

Uvedené tri skupiny prerušenej výpovede, zakladajúce sa na nejakej príčine mimo hovoriaceho, vyskytujú sa predovšetkým v hovorenej reči a potom v priamej reči písaných prejavov. Nemožno ich vôbec využiť mimo priamej reči. Pravda, aj tak sú v dielach niektorých autorov dosť časté.

III

Apoziopéza je nepravidelnosťou v stavbe výpovede. Preto sa dá veľmi dobre využiť štylisticky. To sa vždy zdôrazňovalo. Už sme poukázali na to, že prerušené výpovede sú doma v hovorenej reči a že odtiaľ sa dostávajú do písaných prejavov.

Jednotliví autori umeleckých diel nepoužívajú apoziopézu v rovnakej miere. Predsa však možno povedať, že sa apoziopézy používajú temer všeobecne na zvýšenie dramatičnosti dialógu. Tak je to v umeleckej próze. Napríklad F. Švantner použil prerušené výpovede v dialógu novely *Stretnutie,* zakotvenom vo veľmi vzrušenej situácii:

Pomyknem ju a volám:
„Anna, Anna . . .!"
Rukami zacelembá, hlavou pokyvká, ústami niekoľko ráz trhne, akoby sa silila do reči, ale očami nepohne.
„Anča, čože ti je?"
„Bol tu —"
„Kto?"
„On —"
„Ktože tu bol, povedz jasne, kto?"

Pravda, oveľa zreteľnejšie sa ukazuje základná funkcia apoziopézy v dramatickej literatúre.

Uveďme si aspoň jeden príklad:

Hamzová: Poď, chlapče, naješ sa s nami. Ty si mysli, že si pri mame, a ja — (Pauzička.)
Jožko: Ja rád, teta, ale . . . Mám na výkladke . . . štátne dôležitú robotu . . . (Poberá sa.)
Julka (usmeje sa): No len svedomite. Na dvesto percent.

(Karvaš)

Hoci apoziopéza nie je jediným a vôbec nie hlavným prostriedkom na oživenie dialógu, predsa len jej výskyt, resp. nevýskyt je charakteristický pre úroveň dialógu v dramatickom diele. Ako názorný príklad možno uviesť dve divadelné hry M. Kukučína.

V Kukučínovej *Komasácii* (bola napísaná asi r. 1890) sme našli vyše štyridsať príkladov na rozličné typy apoziopézy. Ako príklad apoziopézy z dramaticky prebiehajúceho dialógu uvádzame úryvok zo 4. výstupu prvého dejstva:

Pani Machnová: Čo to vravíte? Kde je tá banka? Veď to by boli peniaze darované. Ja som o takých nikdy nepočula.
Berta: Možno ani pán Bylovský. Len vraví, aby sváčika...
Bylovský: Prosím, ja dokážem. Takých bánk je viac.
Pani Machnová: A mne sa ešte ani jedna neponúkla.

Naproti tomu v divadelnej hre *Bacúchovie dvor* (bola napísaná r. 1922) je iba desať príkladov apoziopézy, hoci text tejto druhej Kukučínovej hry je vari o pätinu rozsiahlejší ako text prvej hry. Je to tiež malá črta, ktorá spolu s ostatnými svedčí o odklone od hovorového štýlu k protirealistickým štylizáciám, ako aj o ochabnutí svojráznej umeleckej sily Kukučínovej po prvej svetovej vojne.[12]

Prerušenou výpoveďou, ako aj prerývanou rečou možno v literárnom diele výstižne charakterizovať nejakú osobu. Pravda, musí to byť osoba s istými nápadnými povahovými črtami. Ako príklad môžeme uviesť osobu Vierky z Timravinej novely *Všetko za národ.* Je to osoba nesmelá, v spoločnosti zakríknutá, veľmi skromná, ale pritom voči sebe aj iným ostro kritická. Timrava tu podáva čiastočne svoju povahu. Na ukážku dva úryvky:

a) No povie: „Odpusť, Hana, ja... či reku..." i zapletie sa zbabele, zapáli celá a zmĺkne.
b) „Nič som nenapísala dnes, nič!" vraví si zúfale. „Ani blúza nedokončená... a to všetko pre toho... pre tú... pre to..." I nevie, akú nadávku použiť v rozčúlenosti svojej na Mateja.

Podobne je to aj v novele *Skúsenosť.* Tu ide o postavu spoločnice veľmi podobnú Vierke z predchádzajúcej práce. Vidieť to aj z týchto úryvkov:

a) „No! Na toto som ani neprišla, ani nepomyslela. Myslíte, že to len tak, hockedy odísť?"
„Ale —" spoločnici zadrhli sa slová, so zúfalosťou pozrela k panej. Oči a líca horia jej a pot leje sa jej z čela, darmo ho sticra dlaňami.
„Nepustím vás!" rečie pani energične a urazená.
b) „Vy nie ste spokojná so mnou, lebo ja nie som súca —" zase zasekne sa a nevie ďalej povedať.

Uvedené príklady zámerného používania apoziopézy ukazujú, že jej častejší výskyt je príznakom reči realistických literárnych diel, podobne ako aj iné prvky hovorového štýlu. Preto nachádzame pomerne veľa dokladov na rozličné typy apoziopézy aj napr. v divadelných hrách P. Karvaša, ktorého reč je nadmieru poprestýkaná aj inými hovorovými prvkami.

[12] Aj inými črtami Kukučínovej reči v hre *Bacúchovie dvor* dalo by sa ukázať, že Kukučín už nemal kontakt so slovenskou realitou. Ukázala by sa odôvodnenosť úsudku A. Mráza, že aj v tejto hre prevažujú abstraktné teoretické konštrukcie nad realistickým zobrazovaním životného materiálu. (Porov. A. Mráz, *Poprevratové literárne dielo Martina Kukučína,* Bratislava 1953, 126 a 230—231.)

O KVANTITE SLABÍK V HUDOBNÝCH TEXTOCH

Ján Holý

Milovníci sborových hudobných skladieb naisto poznajú pôsobivú pieseň pre orchester a mužský sbor, ktorú spieva náš slovenský vojenský súbor. V sborovej skladbe sa spieva o šoférovi Jurovi, ktorý má rád svoje vojenské auto. Skladba je milá, obľúbená, pretože jej aranžovanie je ozaj majstrovské. No človeka s neotupeným jazykovým citom pri jej počúvaní čosi vyruší a nepríjemne prekvapí. Je to na tom mieste, kde sólista spieva verše so združeným rýmom: ... *do strání,* / ... *do dlaní.* Na tieto trojslabičné predložkové výrazy sa spieva melódia s relatívnym rytmom: osminka — osminka — polovičná nota.

Výraz *do dlaní* tomuto rytmickému úseku vyhovuje, avšak výraz *do strání* pôsobí tu násilne, pretože v uvedenom rytme sa kvantitatívne zdeformuje na výraz „do straní". V slove *stráň* je dlhé *á* v prízvučnej slabike, preto v gen. pl., kde sú vedľa seba dve dĺžky, hlavná dĺžka, ktorú nemožno nijako zmeniť, je v slabike *strá-*.

Podobných vážnych nesúladov medzi hudobným a textovým kvantitatívnym rytmom je v našej vokálnej hudbe dosť. Nedávno som zachytil v istej relácii tanečnej hudby dva takéto prípady. V tanečnej piesni o dievčatku, ktoré má roztúženému brigádnikovi „písať list na Oravu, pošta Priehrada", spieva sa slovo *skončené* na relatívny rytmus: osminka — štvrtina — osminka. Čiže krátka slabika *-če-* sa spieva na dlhú notu, dlhá slabika *-né* sa spieva na krátku notu. Podobný prípad, avšak krikľavejší bol v inej piesni tej istej relácie, v ktorej pod takým istým hudobným taktom (osminka — štvrtina — osminka) bol text *mám ťa rád.*

Ide o hrubé porušenie kvantitatívnej štruktúry nášho jazyka. Takéto prípady nás veru nenadchnú, ale skôr vzbudia počudovanie nad tým, že sme aj v takýchto oblastiach práce málo dôkladní.

Je pravda, chýba nám príručka z odboru hudobnej estetiky[1] nášho jazyka, ktorá by bola pomocníkom pre autorov textov i skladateľov melódií. Viem však, že niekoľko tlačených strán textu neurobí zázraky. Tu treba ponajprv viacej opravdivej lásky k rodnému jazyku, viacej rozhľadenosti a precíznosti, ktorá nám nedovolí kaličiť materinský jazyk skomoleninami typu „skončéne" a „mám ťá rad".

---

[1] Univ. prof. dr. J. Stanislav napísal do 1. čísla minulého ročníka Slovenskej reči článok *Slovenské slovo v speváckom umení,* ktorý informuje čitateľa o štúdiu jazyka z hľadiska hudobnoestetického. Nejde tu však o praktickú pomoc hudobníkom alebo autorom hudobných textov.

Všimnime si napr. vokálne skladby ruskej sovietskej hudby (pieseň *Daleko, daleko*), skladby talianske a pod. V týchto piesňach nenájdeme zanedbávanie prozodických vlastností jazyka.

Zlepšiť treba predovšetkým spoluprácu hudobného skladateľa s autorom textu. Predpokladám, že hudobný skladateľ sa môže inšpirovať aj básňou pôsobivého obsahu. Z toho vyplýva, že ak ide o malú piesňovú formu, ktorá má mať niekoľko textových verzií, nie každá báseň bude vyhovujúca. Vyhovovať bude len taká báseň, ktorej strofy ako verzie budú mať rovnakú rytmickú kompozíciu nielen z hľadiska prízvuku slabík, ale predovšetkým z hľadiska ich kvantity. Ak skladba vznikla takýmto postupom, treba ju napokon skontrolovať, či sa dosiahol súlad v hudobnom a jazykovom rytme. Ľahšie teda bude robiť text na melódiu, hoci aj tu treba dbať na to, aby jazykový rytmus išiel súmerne s hudobným rytmom.

Teraz ešte niekoľko poznámok o hudobnej estetike hlások a slabík.

1. V hudobných textoch treba dbať na to, aby dlhé tóny nepripadali na slabiky so slabikotvorným *l* alebo *r* (napr. v slovách *vlna, vlk, srdce* a pod.). Slabikotvorné spoluhlásky *l, r* neznejú esteticky v dlhých tónoch. Takéto slabiky obstoja v stredných tónoch, hoci ani tu nepôsobia esteticky.

2. V dlhých tónoch znejú, prirodzene, najlahodnejšie dlhé otvorené slabiky.

Za dlhé pokladáme slabiky s dlhou samohláskou (napr. *slá-va, lá-me)* alebo s dvojhláskou (napr. *vie-ra, via-cej).* Pre dlhé tóny lepšie vyhovujú slabiky prvého druhu — s jednoduchou dlhou samohláskou. Porovnajme napr. slová *slá-va* a *vie-ra,* zaspievané v takte s prvou notou trojštvrťovou a druhou štvrťovou.

Za otvorenú pokladáme takú slabiku, ktorá sa končí samohláskou (i slabikotvorným *l, r*) alebo dvojhláskou. Otvorené slabiky obyčajne vznikajú v slovách, v ktorých medzi samohláskami (dvojhláskami) je len jedna spoluhláska. Napríklad v slovách *ná-ho-da, brá-na* sú všetky slabiky otvorené.

Ak za samohláskou nasleduje skupina aspoň dvoch spoluhlások, vzniká obyčajne zatvorená slabika. Tak v slove *krás-ny* je prvá slabika zatvorená, druhá otvorená (v hudobnom texte sa rozdeľuje *krá-sny).*

Otvorenosť alebo zatvorenosť slabiky je pri speve dôležitá, lebo dlhé otvorené slabiky znejú v dlhých tónoch krajšie, prirodzenejšie ako slabiky zatvorené. Porovnajme napr. slová *sláva — krásny,* spievané v takte, ktorý som uviedol vyššie.

V zatvorených slabikách treba rozlišovať dvojaké spoluhláskové skupiny. Ak sa spoluhlásková skupina uzatvárajúca slabiku začína záverovou spoluhláskou (explozívou), pri ktorej sa ústna dutina na niektorom mieste úplne uzavrie a výdychový prúd záver prudko prerazí (napr. spoluhlásky

p, t, k), zatvorená slabika znie pod dlhou notou menej esteticky. Naproti tomu lepšie pôsobí dlhá zatvorená slabika, ak skupinu spoluhlások uzatvárajúcu slabiku začína spoluhláska *l, r* alebo niektorá úžinová spoluhláska (spiranta), napr. *j, ch, ž, v*. Porovnajme napr. slová *slávny — krátky*, spievané v uvedenom takte.

Pre dlhé tóny možno ďalej využívať krátke slabiky, a to aj slabiky zatvorené, najmä ak sa v nich spoluhlásková skupina začína spoluhláskami *j, v* alebo nosovkami *m, n*. Spoluhláska *j* vyznieva v tomto prípade ako neslabičné *i̯* (napr. *vojna, sojka, hojdať*), spoluhláska *v* znie ako neslabičné *u̯* (úžinové obojperné, napr. v slovách *pravda, kavka*). Nosové spoluhlásky *m, n* pred spoluhláskami vyslovujú sa bez záveru alebo len so slabým záverom *(tenký, mám vás . . .)*.

Ak si pre dlhý tón máme voliť krátku zatvorenú slabiku, rozhodnime sa podľa možnosti pre jednoslabičné slovo zakončené úžinovou spoluhláskou (napr. *jas, boj, hej, vrah)*.

3. Nepekne znejú dlhé slabiky v krátkych tónoch. Ide najmä o predtaktia, ktoré bývajú zvyčajne krátke, ďalej o trioly a pod. Tu sa majú uplatňovať krátke a otvorené slabiky s explozívnymi spoluhláskami na začiatku.

V tejto súvislosti vráťme sa k sborovej skladbe o šoférovi Jurovi. Keď sólista vyratúva v melódii s triolami, čo všetko Juro Elenke urobí, kým ju naštartuje, spieva sa mu veľmi ťažko, no ešte ťažšie je poslucháčovi rozumieť jeho slová. Prečo? Lebo na kratučké tóny triol spieva dosť ťažko vysloviteľné viachláskové slabiky. Poslucháč je takto ochudobnený o najvtipnejšiu časť piesne. Škoda, že sa tomuto miestu nevenovalo viacej starostlivosti z hľadiska jazykového.

4. V súvislosti s kvantitou bolo by potrebné hovoriť aj o prízvuku slabík. V dlhých tónoch znie krajšie slabika prízvučná. V slovenčine teda skôr znesieme predĺženie prvej slabiky v slove ako druhej, keďže prízvuk je v slovenčine na prvej slabike.

5. Básnik sa musí vyhýbať hromadeniu rovnakých hlások, ťažšie vysloviteľných spoluhláskových skupín a takým zoskupeniam slov, pri ktorých k tomuto hromadeniu dochádza, napr. *mám málo; oznám nám; pozdrav váš; vieš, že* a pod.

6. Dôležité je brať do úvahy aj skutočnosť, či ide o tóny vysoké alebo nízke. V dlhších a vyšších tónoch dobre sa uplatňujú otvorené samohlásky *a, o*. Menej esteticky tu znie *e, i*. Najháklivejšia je samohláska *e*, ktorá pri nestarostlivej výslovnosti uniká do príliš otvorených, až bľačavých zvukov alebo do neprirodzeného zatvoreného *ö*.

Aj v hlbokých tónoch lepšie znejú samohlásky *a, o* ako *e, i, u*.

7. Veľkú úlohu pri zlaďovaní rytmu melódie a textu má však sám spe-

vák, ktorý môže chybné miesta v značnej miere retušovať. Ide to vzájomným prispôsobením rytmu hudobného a jazykového, pokiaľ to, pravda, povaha skladby dovoľuje. Meravé pridržanie sa hudobného rytmu (najmä v piesňach), ak sa ním porušuje rytmus reči, je neestetické.

V tomto krátkom príspevku nám nešlo o vyčerpanie vedeckej problematiky hudobnoestetickej stránky hudobných textov v celej šírke. Chceli sme iba upozorniť na niektoré nedostatky mnohých našich hudobných textov, najmä piesní, a to na nedostatky, ktoré vznikajú z nerešpektovania rytmických a prozodických pravidiel nášho jazyka.

SLOVESO *VYTVORIŤ* V SPISOVNEJ SLOVENČINE

Katarína Habovštiaková

V úvode publikácie *Terminológia telesnej výchovy* (SAV 1958) zarazilo nás pričasté používanie slovesa *vytvoriť, vytvárať*. Našli sme ho tam na 4 stranách až 18 ráz (z toho na str. 8 až 7 ráz), hoci by sa dalo náležite nahradiť inými slovesami. Všimnime si niekoľko príkladov:

V historickom vývine telesnej výchovy na Slovensku s a slovenská terminológia telesnej výchovy v y t v á r a l a pod viacerými vplyvmi. (5) — Významný pokus o v y t v o r e n i e slovenskej terminológie urobil Ivan Branislav Zoch. (7) — Tak sa stalo, že s a terminológia v y t v á r a l a bez pomoci odborných a vedeckých pracovníkov. (7) — Po v y t v o r e n í Pedagogickej fakulty (1948) a najmä po v y t v o r e n í Vysokej školy pedagogickej (1953) sa bývalý Telovýchovný ústav mení na Katedru telesnej výchovy. (8) — Takto s a pomaly v y t v á r a j ú podmienky pre hlbšiu odbornú, vedeckú i pedagogickú prácu na úseku telesnej výchovy. (8)

V uvedených príkladoch by sa dali slovesá *vytvoriť, vytvárať* náležite nahradiť i slovesami *(u)tvoriť, utvárať, (s)formovať, (vy)budovať, založiť*.

V súvislosti so slovesom *vytvoriť, vytvárať* v uvedenom význame stavia sa nám i otázka, či sa toto sloveso v spomenutom význame v spisovnom jazyku vôbec i náležite používa, a teda či bol oprávnený boj slovenských puristov proti slovesu *vytvoriť* vo význame „utvoriť".

Už v minulosti na stránkach *Slovenskej reči* vyzýval k rozlišovaniu významu dvojice *vytvárať, utvárať* M. G a b u r a (SR XI, 1943, 300—301). Citátmi zo slovenských klasikov podložil význam slovesa *vytvoriť* vo význame „vymknúť, vylúčiť". Na sloveso *vytvoriť* vo význame „utvoriť" však neuviedol citáty zo slovenskej literatúry, iba na vete z náboženskej litera-

túry poukázal na to, že sloveso *vytvárať* môže mať dakedy i význam „vylučovať" i význam „utvárať, budovať", čo môže viesť k neporozumeniu významu vety. Preto žiada sloveso *vytvoriť, vytvárať* nahrádzať v abstraktnom význame slovesom *utvoriť, utvárať*.

Hoci od uverejnenia spomenutej drobnosti uplynulo už vyše 15 rokov, predsa sa v jazykovej praxi neuskutočnila žiadaná náprava. Sloveso *vytvoriť, vytvárať* sa najmä v odbornej literatúre veľmi často používa i v takých vetách, kde by sme ho mohli nahradiť slovesom *utvoriť, utvárať*. Preto pokladáme za potrebné opätovne sa pozastaviť nad tým, kedy sa môže v súčasnom spisovnom jazyku používať sloveso *vytvoriť, vytvárať*.

Zo slovenskej krásnej literatúry máme doložené sloveso *vytvoriť, vytvárať* najmä vo význame, ktorý vychádza z opačného významu slovesa *zatvoriť*, vo význame „vymknúť, vylúčiť, vyobcovať, vyradiť odniekiaľ". Uveďme si niekoľko príkladov:

Ivan je teraz vytvorený z našej bývacej izby, kde Elenka leží. (Šoltésová) — Od tých čias Ondriš Trovkovič je vytvorený z kúdeliansko-zemianskych kruhov. (Kukučín) — Z vyšších spoločností sú vytvorení. (J. Záborský) — Chce ťa zatratiť a z tvojich večných práv večne vytvoriť. (Sládkovič) — Jeho vôli sa musí podrobiť, ináč že ju z dedičstva vytvorí a von z domu vypráši. (Kukučín) — Reč slovenská zo škôl je vytvorená. (Škultéty) — Po vytvorení nemčiny z úradov pristupujú stolice k jej vytvoreniu zo školstva. (Rapant) — Veď je to vytvorenie z cirkvi. (Hečko) — Vytvoril ho z okruhu svojej moci a dal ho na vôľu senátu. (Horák) — Začalo sa vytváranie slovenského jazyka zo školy, z chrámov. (Škultéty) — A prečo ju vytvárajú z cirkvi? (Hečko).

V uvedených príkladoch má predpona *vy-* vylučovací význam. V tom istom význame je predpona *vy-* napríklad pri slovesách *vyhodiť, vyliať, vysekať, vylúčiť, vyradiť, vymknúť* a iných.

No sloveso *vytvoriť* sa v slovenskej odbornej a vedeckopopularizačnej literatúre veľmi často používa aj vo význame „utvoriť, sformovať, vybudovať, založiť". O jeho veľkej frekvencii svedčí nielen úvodná časť *Terminológie telesnej výchovy*, ale aj veľký počet dokladov v lístkovom materiáli Ústavu slovenského jazyka, predovšetkým dokladov z odbornej literatúry. Z krásnej literatúry máme sloveso *vytvoriť* v tomto význame doložené nepomerne zriedkavejšie ako sloveso *vytvoriť* vo význame „vymknúť, vylúčiť, vyobcovať". U klasikov slovenskej literatúry našli sme sloveso *vytvoriť* vo význame slovesa „utvoriť" iba dva razy u Kukučína, častejšie ho používajú niektorí súčasní autori, najmä Jilemnický, F. Kráľ, Tatarka a Krno. Doklady:

Prikvačila ju mučivá skutočnosť, i mátohy vytvorené vzbúrenou fantáziou. (Kukučín) — Náradie je plné prachu, v kútoch vytvorili sa z neho chumáče ani z bavlny. (Kukučín) — So zrúteným božstvom zmierajú aj ľudia, ktorí ho vytvorili. (Jilemnický) — A tí zas z jednej i z druhej strany vy-

tvorili široký rad. (Fr. Kráľ) — Priniesla mu peniaze, viedla domácnosť a vytvárala pohodlie. (Krno)

V minulosti sa neodporúčalo sloveso *vytvoriť* v uvedenom význame a navrhovalo sa namiesto neho sloveso s predponou *u-: utvoriť, utvárať,* aby sa tak vyhlo viacvýznamovosti predpony *vy-* pri slovese *vytvoriť, vytvárať.* Predpona *vy-* v slovese *vytvoriť* má totiž taký istý význam ako predpona *vy-* pri slovesách *vybudovať, vystavať,* teda vlastne význam čisto vidový. Takýto čisto vidový význam má aj predpona *u-* pri slovesách ako *piecť — upiecť, variť — uvariť, česať — učesať,* ba aj pri slovese *tvoriť — utvoriť.*

V súvislosti s uvedenými dvoma rozličnými významami slovesa *vytvoriť* vynára sa nám otázka, ako etymologicky súvisia, či vlastne skôr nesúvisia tieto dva — pomerne vzdialené, ba v istých prípadoch i celkom protichodné — významy slovesa *vytvoriť.* Ak prihliadneme na uvedené významy slovesa *vytvoriť* z vývinovej perspektívy, zisťujeme, že nejde vlastne o jedno sloveso s dvoma významami, ale o homonymá. Sloveso *vytvoriť* vo význame „vymknúť, vylúčiť" etymologicky súvisí so slovami *zatvoriť, otvoriť, závora, svorka, svorník, vrece, veraje* a i. Sloveso *vytvoriť* vo význame „utvoriť, vybudovať, sformovať" je zase príbuzné so slovami *tvoriť, utvoriť, stvoriť, netvor, potvora, útvar, tvárny, výtvarný* a pod. (porov. V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského,* Praha 1957, str. 544, 577; J. Holub — F. Kopečný, *Etymologický slovník jazyka českého,* Praha 1948, str. 397, 425).

Ostáva ešte otázka, či pri slovese *vytvárať* vo význame „utvárať" je prípustná i predpona *vy-.* Predpona *u-* pri slovese *utvoriť* je čisto vidová (ako pri slovesách *robiť — urobiť, činiť — učiniť).* Predpona *vy-* pri slovese *vytvoriť* (vo význame „utvoriť") dnes už tiež nadobúda čisto vidový význam, podobne ako pri slovesách *vystavať, vybudovať* (v prenesenom význame). Nemožno mať proti nej z hľadiska jazykovej správnosti námietok. Ide iba o to, aby sa sloveso *vytvoriť, vytvárať* (vo význame „utvoriť") nepoužívalo v takých vetách, kde by homonymum *vytvoriť* (vo význame „vymknúť, vylúčiť") mohlo zastrieť významovú jednoznačnosť vety. Dakedy totiž bez širšieho kontextu alebo istých vedomostí o veci nemožno jednoznačne pochopiť, ktoré homonymum chcel autor použiť. Sloveso *vytvoriť* v niektorých vetách mohlo by znamenať i „utvoriť" i „vylučovať", a význam vety je preto nejasný. Dobrý príklad na protirečivé významy slovesa *vytvoriť* sme našli u Šoltésovej: *Tá príprava k učiteľstvu nevytvárala možnosť prípadného výdaja.* O čo tu vlastne ide; o utvorenie možností vydať sa, alebo o vylúčenie možnosti vydať sa? Bez širšieho kontextu to nevieme.

Na protichodné významy slovesa *vytvoriť, vytvárať* (správnejšie homoným *vytvoriť, vytvárať*) poukazovalo sa už dávnejšie. No v praxi sa veľmi

často, hádam aj častejšie ako sloveso *utvoriť, utvárať* používa sloveso *vytvoriť, vytvárať* práve vo význame „utvoriť, utvárať". Nazdávame sa však, že sloveso *vytvoriť* vo význame „utvoriť" zásadne z jazyka vytvárať nemožno. Predpona *vy-* je i v tomto význame správna.

Treba sa však vyhýbať používaniu homoným *vytvoriť, vytvárať* v abstraktných spojeniach. Napríklad: *Priateľstvo medzi mužom a ženou v y t v á r a lásku. — Za daných okolností s a v y t v á r a možnosť dobrej vzájomnej spolupráce. — V y t v á r a j ú s a priaznivé podmienky pre ďalší rozvoj poľnohospodárstva.* V takýchto a podobných vetách, v ktorých sa sloveso *vytvoriť* spája s abstraktným podstatným menom, bolo by lepšie sloveso *vytvoriť* nepoužívať.

V spojeniach ako *vytvoriť možnosť, priateľstvo, podmienky, vzťahy vzájomnej spolupráce* a pod. radíme teda nahrádzať sloveso *vytvoriť* podľa zmyslu vety buď slovesom *utvoriť,* buď slovesom *vylúčiť.* V prípadoch, kde by nemohlo dôjsť k neporozumeniu, možno používať sloveso *vytvoriť* i vo význame „utvoriť".

DISKUSIE

K DISKUSII O SLOVENSKÝCH DEMINUTÍVACH

Štefan Peciar

Jozef Štolc uverejnil v III. zväzku Jazykovedných štúdií dlhý príspevok *K morfológii deminutív v slovenčine.*[1] Možno hneď pripomenúť, že rozsah tohto príspevku nie je vôbec úmerný obsahu. Príspevok je zbytočne roztiahnutý, rozvláčne štylizovaný, mnoho vecí sa v ňom viackrát opakuje. Viac ako tretinu zaberá osobne motivovaná polemika s názormi iných autorov. Autor v nej zbytočne doslova cituje dlhé pasáže alebo podrobne parafrazuje celý obsah ľahko prístupných štúdií týchto autorov. Vlastný príspevok okrem všeobecných fráz obsahuje opis a rozbor pomerne bohatého materiálu, ktorý je zväčša prevzatý od iných autorov a z ktorého len istá časť patrí k danej téme (k deminutívam).[2]

V Štolcovom príspevku, ktorému dal autor najmä vonkajšou formou (nadpismi a paragrafmi) náter vedeckej štúdie, zarážajú niektoré veci, ktoré nie sú charakteristické pre vedecké štúdie: povrchné, nepresné alebo nejasné štylizácie, sklon k verbalizmu a k používaniu prázdnych fráz, odbočovanie od témy, neodôvodnené generalizovanie a prekrúcanie faktov, mentorské poúčanie o problémoch, ktoré si sám neujasnil, svojvoľné narábanie s terminológiou a nerešpektovanie spisovnej normy.[3]

Uvedieme aspoň niekoľko príkladov na nesprávne, nepresné, nejasné alebo frázovité, pseudoučené štylizácie v Štolcovom príspevku.

Pre Štolca je charakteristická napr. takáto frázovitá štylizácia: „Na vec

[1] *Jazykovedné štúdie III, Spisovný jazyk,* Bratislava 1958, 19—81.

[2] Pokladám za potrebné pripomenúť, že za uverejnenie Štolcovho príspevku sa necítim zodpovedným. Nemal som totiž možnosť oboznámiť sa s ním podrobne a včas, hoci figurujem ako jeden z dvoch recenzentov zborníka, v ktorom bol Štolcov príspevok uverejnený. Okolnosti, za akých sa to stalo, sotva by zaujímali širšiu verejnosť. Užšiemu okruhu jazykovedcov sú známe a vrhajú na Štolca ako autora veľmi zlé svetlo. Je isté, že keby som bol príspevok čítal v rukopise, nebol by som súhlasil s jeho uverejnením.

[3] Podobné nedostatky sa už Štolcovi viackrát vyčítali. Pozri napr. môj záver k diskusii o otázkach normy, SR XX, 1955, 263, ďalej kritické poznámky R. Krajčoviča k Štolcovým výkladom o slovenských príslovkách v *Slovenskej gramatike* troch autorov (Pauliny — Ružička — Štolc): *Z problematiky slovenskej príslovky,* SR XXI, 1956, 54 n. a moju repliku Štolcovi *K diskusii o častiach,* SR XXII, 1957, 47 n.

sa šlo [Štolcov obľúbený zvrat] len z hľadiska skloňovania a týmto druhotným hľadiskom [akože „druhotným"?] sa malo nanútiť(!) odvodzovaciemu systému niečo takého, čo priam ruší(!) slovotvorné procesy a neutralizuje možnosti vyjadrovať odstupňované významy. [Čo je to?] Formou sa ubíjal význam. Gramatické zretele sa postavili proti zreteľom lexikálnym, gramatické formy proti významom vecným" (str. 35). Či Štolc nevie, že v odvodzovacom systéme sú objektívne jazykové zákonitosti, nezávislé od vôle ľudí? Preto im ľudia nemôžu „nanútiť" nič, čo by ich „rušilo". Škoda, že Štolc nevysvetlil, ako možno formou „ubíjať význam". Je to záhadné. A kto vlastne staval „gramatické zretele proti zreteľom lexikálnym, gramatické formy proti významom vecným"? Veď Štolc polemizuje so svojimi vlastnými výplodmi. Ale to mu nijako neprekáža vyhlásiť: „Preto celá diskusia sa skončila bez úžitku a do nových *Pravidiel slovenského pravopisu* z roku 1953 sa pod jej vplyvom dostal len formalistický balast vo forme funkčne nijako nevyužiteľných dvojtvarov" (35).

Ďalej Štolc píše: „Kodifikačná prax, ktorá neformuluje poučky na základe jasného preniknutia systému širokého pozitívneho jazykového materiálu, ohrozuje spisovný jazyk v samej jeho ústrojnosti, vyhadzuje z jazyka celé významové vrstvy slov, mieša ich spolu a zatemňuje obraz o morfologickom poriadku" (str. 36). Nie je ľahké preniknúť do Štolcových myšlienok, vyjadrených tak nejasne. Čo je to „systém širokého pozitívneho jazykového materiálu"? Kto to vlastne „vyhadzuje z jazyka celé významové vrstvy slov"? Štolc dobre vie, že autori nových *Pravidiel* sa nevyznačujú puristickou tendenciou vyhadzovať z jazyka to, čo v ňom je. Ale to sa mu práve nepáči, ako dokazuje jeho soptenie proti dvojtvarom. Opäť tu Štolc bojuje proti veterným mlynom. A odkedy sa v jazykovede používa termín „morfologický poriadok"?

Štolc vie „štylizovať" aj takto: „Prípona *-ík* je pri podstatných menách zakončených na *-č*, na *-k* a na *-c (kľúčik, vtáčik, mesiačik)*, ďalej zakončených na *-áčik* a *-ôčik; -účik* majú len odvodené zo základu na *-úk-*, kým odvodené zo základu na *-uk-* majú dvojtvary: *puk : púčik/púčok*" (str. 40). Alebo: „K tomu vedie ešte jedna skutočnosť, že sa toto *-ek* vyskytuje len v takých prípadoch, v ktorých je aj v češtine a poľštine. Nad mieru(!) v češtine a v poľštine neprichodí ani v slovenčine" (str. 70). Žiakovi strednej školy by za takéto štylizácie dal aj Štolc zlú známku.

Vrcholom Štolcovho štylizačného umenia (a dôkazom nejasnosti myšlienok) je napríklad takáto „úvaha": „Sú slová a tvary, ktoré sa zriedka používajú, ale zato sú to slová a tvary plnoprávne, lebo v rámci systému sú celkom zákonité a reálne potrebné" (str. 41). Príklady Štolc zabudol uviesť. Jeho argument znie: Niektoré slová a tvary, hoci sa zriedka používajú, sú predsa plnoprávne, lebo sú v rámci systému celkom zákonité

a reálne potrebné. Jestvujú aj nie celkom zákonité alebo nereálne potrebné slová a tvary? Načo je ten slovný balast? Čakali by sme, že Štolc vysloví aj druhú časť myšlienky, logicky vyplývajúcu z prvej: „Jestvujú aj také zriedkavé slová a tvary, ktoré nie sú plnoprávne, lebo v rámci systému nie sú zákonité a reálne potrebné." Lenže v rámci systému je „zákonité a reálne potrebné" všetko, čo tento systém tvorí, t. j. všetky jeho zložky. Ako vidieť, Štolcove úvahy sa nevyznačujú logickým postupom. Ďalej z ničoho nič pokračuje: „Keby sa takéto prípady [t. j. spomenuté zriedkavé slová a tvary] pokladali za dvojtvary [Komu okrem Štolca by to mohlo prísť na myseľ? Veď dvojtvary sú dva varianty toho istého slova, nie zriedkavé slová a tvary!], museli by sme zapochybovať o schopnosti nášho jazyka vyjadrovať kvalitatívne odstupňované významy, lebo napokon všetky tvary a formy by sa zliali v tvarovo pestrý komplex, z významovej stránky nerozčleniteľný." Pravdaže, „zlievanie všetkých tvarov a foriem v tvarovo pestrý komplex" je možné iba u Štolca, ale v jazyku to možné nie je. Ďalej Štolc píše: „Ak existujú formy *dúšok — dúštek, púčok — púčik* atď. [Vari Štolc pochybuje, že tieto formy existujú?], tak ich existencia je vyvolaná potrebou významovou [Čo je to?], a nie naopak. Forma vzniká, keď to potreba [Aká potreba? Čia potreba?] vyžaduje, nie naopak." Počul Štolc niekedy niečo o hypertrofii tvarov? Z akej „potreby" vzniká tento jav? Čo Štolc rozumie výrazom „naopak"? „Forma vzniká, keď to potreba nevyžaduje" alebo „Potreba vzniká, keď to forma vyžaduje"? Oboje je nezmyselné. Vidieť, že Štolc s obľubou používa „rečnícke výrazy" bez obsahu. To mu však nebráni „uvažovať" ďalej: „Keby sa pripustilo, že najprv vzniká forma, potom by sa muselo pripustiť, že až forma vyvoláva uplatnenie významovej skupiny, kategórie. Ale potom by sme forme museli prisúdiť akýsi mystický zástoj v jazykovom systéme a dostali by sme sa do krajného, stvoriteľsky ladeného formalizmu. Št. Peciar sa fakticky a principiálne ta dostal, pretože formu nekonfrontuje s významom." Hľa, aký cieľ sledovala Štolcova „teoretická" úvaha! Zosmiešniť a zdiskreditovať Peciara. A pretože sa logická argumentácia Štolcovi nedarí, uchyľuje sa k používaniu siláckych výrazov a k mystickému spôsobu vyjadrovania. Veď Štolc dostal Peciara „principiálne" až do „stvoriteľsky ladeného formalizmu". Škoda, že Štolc zabudol vysvetliť, čo je to.

Všimnime si, na čom je založená celá Štolcova „principiálna" úvaha. Na vlastnej Štolcovej hypotéze: „Keby sa pripustilo, že najprv vzniká forma . . ." Takúto myšlienku môže pripustiť iba ten, komu je cudzí dialektický vzťah formy a obsahu. Forma je vyjadrením obsahu, je ním podmienená. Forma neexistuje bez obsahu, ako obsah neexistuje bez formy. To, pravda, neznamená, že forma nie je vo svojom vývoji relatívne samostatná.

Sledujme ešte niekoľko Štolcových „teoretických" úvah.

„Peciarova štatistická úvaha je nesprávna predovšetkým zo zásadných dôvodov. Pri takejto úvahe malo by ísť predsa o to, či slová tej istej formy predstavujú aj významovú kategóriu, za ktorou je osobitný význam, či kategóriou nie sú" (str. 41). Štolc vyhlásil nesprávnosť mojej úvahy „zo zásadných dôvodov". Ťažšie je už dokázať túto nesprávnosť a vysvetliť tie zásadné dôvody. Miesto toho, aby to Štolc urobil, poučuje, o čo by malo ísť pri takej úvahe. Ale jeho „poučenie" je celkom nejasné, lebo „významová kategória, za ktorou(!) je osobitný význam", je logický nezmysel. Okrem toho v súvislosti s formou slov treba vari hovoriť o gramatických alebo o gramaticko-významových, nie o čisto významových kategóriách.

Je záhadné, akým logickým skokom dospieva Štolc k takémuto porovnaniu: „Peciarov postup [Štolc nikde neuvádza, aký postup] by bolo možno porovnať napr. s postupom, pri ktorom by sa usudzovalo z faktu, že pri type „kosť" existuje v gen., dat., lok. sg. a nom. a ak. pl. rovnaký tvar *kosti*, že tieto pády už zanikajú pri tomto vzore a splývajú v jeden pád. [Lepšia štylizácia by tu nezaškodila!] Keby sa toto zobralo za axiómu, potom by sa rozdiel napr. gen. sg. a nom. pl. *dlane* proti dat. a lok. sg. *dlani* musel pokladať za dvojtvar" (ib.). Čo je mnoho, to je mnoho. Štolc si vymyslí očividnú nesprávnosť a potom uvažuje, k čomu by to viedlo, keby sme túto nesprávnosť pokladali za axiómu.

Na inom mieste Štolc píše: „Ukáže sa, že odvodzovaním sa utvára flektívny základ deminutíva, ktorý obsahuje vecný význam" (str. 43). To je novota. Školské učebnice dosiaľ učia (a to správne), že (flektívny) základ čiže kmeň každého substantíva (a teda aj deminutíva) dostaneme oddelením ohýbacej prípony čiže koncovky. Školské učebnice nemôžu byť, pravda, smerodajné pre Štolca, ktorý vie všetko tak učene „vysvetliť". Len sa presvedčte: „Ak sa pri flexii tento vecný význam nemá zmeniť, potom sa musí zachovať v celej paradigme bez zmeny alebo podlieha zákonitým alternačným zmenám podľa okolností, ktoré sú dané historicky" (ib.). Jasná logika, však?! „Ak sa vecný význam nemá zmeniť, musí sa zachovať bez zmeny alebo podlieha zákonitým zmenám!" Štolcovi nijako neprekáža, že o alternačných zmenách čiže o striedaní (samohlások alebo spoluhlások) hovoríme nie v súvislosti s vecným významom, ale v súvislosti s kmeňom ohybných slov, teda v súvislosti s formálnou stránkou slov. Inde Štolc zasa tvrdí, že „pri muž. podstatných menách je nom. sg. vlastne flektívnym základom" (str. 63). Zabudol pritom, že sú celé skupiny podst. mien muž. rodu (vzor *hrdina*, podst. mená na *-o* a všetky podst. mená s pohyblivou samohláskou, napr. *chlapec, deň, riadok* a pod.), pri ktorých sa „flektívny základ", t. j. kmeň nekryje s formou nom. sg.

Pseudoučený a pritom nezrozumiteľný spôsob vyjadrovania je pre Štolca

charakteristický. Vyjadruje sa napr. takto: „Obidva tieto morfologické postupy [t. j. zdrobňovanie, resp. zveličovanie a stupňovanie] pohybujú sa na rovine kvantitatívnej zmeny významu slova" (str. 78). Morfologické postupy sa môžu aj pohybovať? Čo je to „rovina kvantitatívnej zmeny významu slova"? Necíti Štolc, že tu robí neodôvodnený skok z pojmu jednej oblasti (morfologické, t. j. formálne postupy) na pojem z inej oblasti (význam slova a jeho zmeny)?

Alebo iný príklad: „Pri odvodzovacom procese sub a) a b) ide v podstate o presun [prečo nie o zmenu?] významovej kategórie nesamostatne existujúcej vlastnosti do kategórie osobne existujúceho nositeľa vlastnosti čiže o individualizáciu alebo zosobnostnenie významu kvality (akosť chápaná ako osobnosť)" (str. 45). Alebo: „Pri odvodzovaní sub e) a f) ide o presun významovej kategórie činnosti čiže deja do kategórie osobne existujúceho aktívneho subjektu. Sú to podstatné mená činiteľské. Je to teda nesamostatne existujúca vlastnosť chápaná ako aktívna osobnosť. [Na čo vlastne nadväzujú dve posledné vety?] Odvodzovací proces predstavuje teda individualizáciu a zosobnostnenie pojmu deja (dej chápaný ako činná osobnosť)" (ib.). Ťažko rozumieť, čo je „individualizácia alebo zosobnostnenie významu kvality (akosť chápaná ako osobnosť)" alebo „nesamostatne existujúca vlastnosť chápaná ako aktívna osobnosť" alebo „dej chápaný ako činná osobnosť". Veď sú to prázdne slová. Pravda, vyzerajú učene.

Štolc má panický strach, aby sa neocitol tam, kde vo svojej fantázii dostal Peciara, v „krajnom, stvoriteľsky ladenom formalizme", preto radšej obracia jazykovedu naruby a v odvodzovacích postupoch (Štolc hovorí „odvodzovacie" alebo „derivačné" procesy), ktoré sú záležitosťou jazykovej formy, vidí „v podstate významové presuny". Štolc sám však na svoj „objav" ihneď zabudol, lebo pri prípone *-ok* už nehovorí o „odvodzovacom procese", ale o „významotvornom procese" a na inom mieste zasa o „významoslovnom princípe": „Príponou *-ok* sa tvoria podstatné mená mužského rodu vecné (neživotné). Významotvorný proces so zreteľom na sémantický výsledok(?!) je substantivizujúci a deminutivizujúci" (str. 54). „Bola by tu totiž nastala kolízia medzi prvostupňovými deminutívami typu *rožek* a druhostupňovými deminutívami typu *stromček*. [O akú „kolíziu" by tu mohlo ísť, Štolc nevysvetľuje.] Vec sa riešila(!) podľa významoslovného a tvaroslovného princípu(!) tak, že prvostupňové deminutíva sa priklonili [prečo?] k vzoru typu(?!) *domok, zúbok, púčok* a prevzali príponu *-ok* ako odvodzovaciu príponu prvého stupňa, kým prípona *-(č)ek, -(t)ek* sa špecializovala(!) na charakterizáciu deminutív druhostupňových" (str. 59). Tento Štolcov „výklad", bohužiaľ, nič nevysvetľuje. Príčinnej súvislosti v ňom nieto.

Štolc vôbec často namiesto výkladu používa apodiktické tvrdenie bez

dôkazu. Javy, ktoré nevie vysvetliť, najradšej vyhlasuje za „celkom zákonité".

Iná Štolcova slabá stránka je svojvoľné používanie terminológie. To, pravda, súvisí s neujasnenosťou pojmov. Všimnime si v jeho štúdii aspoň najkrikľavejšie prípady. Štolc s obľubou používa termíny „flektívny poriadok" (napr. na str. 30), „morfologický poriadok" (napr. na str. 36), „jazykový poriadok" (napr. na str. 81). Tieto termíny sa v dnešnej slovenskej jazykovede nepoužívajú a bez vysvetlenia sú nezrozumiteľné. Podobne je nezrozumiteľné, čo sú „flektívne okolnosti" (str. 49) alebo „sémantické okolnosti" (str. 47, pozn.).

Štolc si rád vymýšľa „učené" termíny, ako napr. „derivačno-sémantická sústava" (str. 46), „slovotvorná paradigmatika" (str. 58), „paradigmatické tvorenie deminutív" (str. 59), „paradigmatická slovotvorná štruktúra" (str. 47), „význam zosobnostňujúco-individualizujúci" (str. 48), „význam zosobnostňujúci" (str. 59), „modifikačné kmeňotvorné prípony" (str. 62), „zaraďovací morfematický prvok" (str. 74) a i.

Termín „derivačno-sémantická sústava" súvisí u Štolca s tým, že jasne nerozlišuje formálne odvodzovacie prostriedky a významovú stránku odvodených slov, ako sme to vyššie ukázali citátmi. Štolc tu zašiel do krajnosti v snahe zdôrazniť vzťah medzi formálnymi jazykovými prostriedkami a vecným významom slov. To, čo o tomto vzťahu vykladá v pozn. 93 na str. 47, je veľmi nejasné. Preto je opatrný aj jeho záver: „Definitívnejšie a konkrétnejšie bude možno hovoriť o týchto veciach až po analytických štúdiách, ktoré umožnia postupne utvoriť syntézu otázky." Škoda, že Štolc na tento svoj záver zabudol a pracuje s neoverenými hypotézami.

Termínmi „slovotvorná paradigmatika", „paradigmatické tvorenie deminutív", „paradigmatická slovotvorná štruktúra" Štolc chce asi vyjadriť známu skutočnosť, že aj v oblasti tvorenia slov jestvuje istá pravidelnosť, daná obmedzeným počtom slovotvorných postupov. Štolc však týmito svojimi termínmi zbytočne komplikuje už aj tak komplikovanú sústavu termínov z oblasti tvorenia slov. Je nejasné, čo rozumie „paradigmatickou slovotvornou štruktúrou" a „paradigmatickým tvorením deminutív" (paradigma = vzor).

Štolc tvrdí, že „všetky podstatné mená na *-ík* majú aj význam individuálne, jednotlivostne existujúcich osôb alebo vecí" (str. 44). Alebo na inom mieste: „Podstatné mená utvorené príponou *-ík* od substantívalneho odvodzovacieho základu sú mená individuálne existujúcich bytostí osobných i vecných" (str. 46). Tak aj „vecné bytosti" existujú?! A načo je ten slovný balast „individuálne, jednotlivostne existujúcich"? Môžu osoby alebo veci existovať ináč ako individuálne? Či vari nie sú všetky konkrétne podstatné mená okrem hromadných pomenovaniami „individuálne existu-

júcich" osôb alebo vecí? Načo to osobitne zdôrazňovať pri menách na *-ík* a ešte tvrdiť, že práve „to je ich základná významová charakteristická črta" (str. 46)? Z čireho slovného balastu utvoril si Štolc termíny „zosobnostňujúco-individualizujúci význam" a „zosobnostňujúci význam" (prípony *-ík*). Pravda, to, čo o „význame", resp. o funkciách tejto prípony uvádzajú doterajšie gramatiky, je príliš jasné a priehľadné. To sa pre Štolca nehodí.

Ohýbaciu príponu pri menách a kmeňotvornú príponu pri slovesách nazýva Štolc tiež novým termínom „zaraďovací morfematický prvok". Štolc priam trpí mániou vymýšľať nové termíny.

V súvislosti s termínmi „modifikačné kmeňotvorné prípony" a „deminutívny základ", resp. „deminutívny konsonantický element" venujeme pozornosť Štolcovmu výkladu morfematickej štruktúry odvodených slov, konkrétne zdrobnenín. Ide totiž o teoretický základ hlavnej časti Štolcovej štúdie.

Štolc zavrhuje taký spôsob morfematického členenia odvodených slov, pri ktorom sa pracuje so sekundárnymi odvodzovacími príponami, ako sú *-ček, -íček, -ník* a pod., ktoré sa vyvinuli zo starších sufixov *-ek, -ík* posunutím morfematického švíka v istých typoch odvodených slov a začali sa používať pri tvorení nových slov.[4] Štolca nezaujíma, že sa takýto výklad v dnešnej slavistike temer všeobecne prijíma. Pripúšťa, že tzv. „komplexné traktovanie [Štolcov termín] týchto druhostupňových morfém v odbornej literatúre nie je nijako zriedkavé" (str. 61, pozn. 116), ale vyhlasuje: „Komplexný pohľad na istý morfologický proces nič neodhalí. Keď sa však na vec ide systematicky tak, ako vznikala, musí sa prísť na princípy procesu a v zdanlivo chaotickej miešanine sa objaví poriadok" (str. 62). Štolcovi uniklo, že práve pri spomenutom „komplexnom pohľade" jazykovedci „idú na vec systematicky tak, ako vznikala" (nové, sekundárne sufixy v jazyku vznikajú posunutím morfematického švíka). Štolc tieto sekundárne sufixy vyhlasuje za „optický klam" (str. 61) a tvrdí, že v komplexoch *-ček, -čka, -čko* „je pred *-č-* ešte čosi (morfologická nula), za čo v istých prípadoch je *-o-/-ô-: súdoček, šatočka(!), dedinôčka, -i-/-í-: tajomníček, mužíček, ručička, očičko,* alebo *-ie-: zrniečko.* Tieto elementy spolu s *-č-* tvoria morfologické jednotky *-(o)č-, -(i)č-, -(í)č-, -(ie)č-,* ktoré nie sú odvodzovacími príponami, ale formujú odvodzovací základ. Takisto ani *-n-* v zakončení *-ník, -nec* [o odvodzovacej prípone *-nec* dosiaľ nik nehovoril] nie je súčasťou odvodzovacej prípony, ale formuje odvodzovací základ.

[4] V ruskej gramatickej literatúre sa takéto posunutie morfematického švíka, ktorým vznikajú nové, tzv. odvodené *(proizvodnyje)* sufixy, nazýva *morfologičeskoje pereraloženije osnov.* (Porov. *Grammatiku russkogo jazyka I,* Moskva 1953, 219 n.)

Preto treba tieto časti slov brať ako organický a nedeliteľný morfologický celok a neporušovať prehľadnosť morfologického zloženia slova. Budeme ich nazývať m o d i f i k a č n é k m e ň o t v o r n é p r í p o n y". (Str. 62.)

Štolc teda rozkladá napr. slovo *domček* alebo *krpček* takto: *dom-(ø)č-ek, krp-(ø)č-ek,* t. j. odvodzovací základ + modifikačná kmeňotvorná prípona, ktorá sa skladá z „morfologickej nuly" a z „deminutívneho konsonantického elementu" (Štolc ho menuje aj „deminutívnym základom" — bude o ňom reč ďalej) + odvodzovacia prípona *-ek.* Ak Štolc naozaj verí, že svojím výkladom neporušil „prehľadnosť morfologického zloženia slova", obdivujem silu jeho viery. Chýba tu však to, čo je pre vedu hlavné: vedecký dôkaz. Štolc ani netuší, že je až po uši v bezduchom formalizme, do ktorého s takým násilím tlačil Peciara. V bezduchom hračkárstve s písmenkami a neexistujúcimi nulami sa Štolc ocitol preto, lebo nedoceňuje tzv. synchronickú čiže popisnú jazykovednú metódu,[5] ktorou si jazykoveda vypracovala pojem morfémy ako najmenšej, nedeliteľnej časti slova majúcej v danom jazyku nejaký význam.[6] Keby sa Štolc pridŕžal tejto všeobecne známej definície morfémy, nemohol by za morfémy uznávať ľubovoľné umele vypreparované formálne elementy bez akéhokoľvek významu. A pojem morfologickej nuly by mu bol jasnejší.

Štolc si pre neexistujúce morfémy vymyslel osobitnú funkciu: podľa neho „formujú odvodzovací základ". Načo treba odvodzovací základ (napr. *dom*) formovať, keď je už sformovaný (keby nebol sformovaný, nemohol by jestvovať), to Štolc nevysvetlil. Tieto nejestvujúce morfémy nazval Štolc „modifikačnými kmeňotvornými príponami". Nevedno, prečo „modifikačnými", keď majú funkciu „formovať" základ, a nevedno, prečo „kmeňotvornými", keď kmeň neutvárajú. Veď kmeň slova nedostávame pri odvodzovaní slov, ale pri ich ohýbaní. Napríklad kmeň slova *domček* nie je *domč-,* ako by to vychádzalo zo Štolcovho výkladu, ale *domček-.* Ku kmeňu pripíname ohýbacie prípony čiže koncovky, ktorými tvoríme formy jednotlivých pádov. Sú to jednoduché stredoškolské poučky.

Štolc svoju koncepciu rozvádza ďalej pod nadpisom „Iné zdrobňovacie prípony" (str. 77 n.), kde „ide na vec zo širšieho hľadiska". Ale jeho hľadisko je, bohužiaľ, také široké, že sa mu stratil vlastný predmet, t. j. de-

---

[5] Porov. napr. jeho vyhlásenie, že „niekedy rezolútne vynášanie synchronického pohľadu vedie skôr k zatemneniu ako k odhaleniu štruktúry" (str. 62, pozn.). Alebo: „Spoliehať sa iba na osvetľovanie synchronické by neviedlo nikde, pretože niektoré jazykové zjavy z hľadiska synchronického sa javia ako komplex a iba historicky možno objasniť ich štruktúru" (str. 43). Uvedomil si Štolc vôbec, že k pojmu štruktúry sa jazykoveda dopracovala synchronickou metódou? Ostatne Štolc nikdy nebol stúpencom synchronickej metódy v jazykovede.

[6] Porov. napr. v cit. diele *Grammatika russkogo jazyka I,* 11.

minutíva, o ktorých podľa nadpisu chcel písať. Z jeho „širšieho hľadiska" mu totiž splývajú do jedného komplexu také javy, ako je tvorenie deminutív, augmentatív, hypokoristík i niektorých iných expresívnych výrazov a napokon i stupňovanie adjektív a príslovieok. Z takéhoto „širšieho hľadiska" Štolc „prišiel na to", že „treba hľadať ani nie [čiže zrozumiteľne „netreba hľadať"] tzv. odvodzovacie zdrobňovacie prípony [Štolc dáva tento „tradičný" termín do úvodzoviek] v tradičnom chápaní", lebo „nositeľom deminutívnosti je vlastne len spoluhláskový element, ktorý reálne prichodí[!] v spojení *vokál + deminutívny konsonantický element*" (str. 74). Aby bol väčší chaos v terminológii, Štolc nazýva tento svoj „deminutívny konsonantický element" aj „deminutívnym základom" alebo proste „základom". A ďalej preberá „iba zbežne a náznakovite zdrobňovacie postupy podľa konsonantických zdrobňovacích elementov".

Štolc „objavil" v slovenčine tieto „konsonantické zdrobňovacie elementy": *-k-, -c-, -č-; -h-, -z-, -ž-; -ch-, -s-, -š-; -l-, -ľ-; -n-; -r-; -t-*. Vyskytujú sa podľa Štolca v rozličných „podobách" čiže „formách" [opäť nový termín![7]] v spojení so samohláskami *i, e, o, u*. Napríklad základ *-k-* má „podoby" *-ik-, -ik-, -ek-, -ok-*. Štolc teda rozlišuje „spoluhláskový zdrobňovací element (základ)" a jeho „podobu" čiže „formu", ktorá je iná ako tento element. Napríklad „základ *-h-* vo forme *-uh-* možno vidieť [podľa Štolca!] v slovách *vlačuha, koťuha;* vo forme *-oh-* v slove *mátoha*" (str. 75). Štolca pritom nijako nemrzí, že uvedené príklady nie sú deminutíva. U Štolca nájdeme aj „základ *-l-* v podobe *-ľ-*", napr. v príd. m. *chorľavý, smradľavý, horlivý* a i. (str. 76). Ťažko je to pochopiť.

V Štolcovej aplikácii tejto „teórie" na konkrétny materiál je plno nedôsledností a rozporov. Štolc napríklad tvrdí, že „vo väčšine prídavných mien sa však deminutívny význam už stratil" (str. 75), a uvádza príklady *veľký, sladký, blízky, úzky, tenký* a pod. Ale veď tieto prídavné mená deminutívny význam nikdy nemali. Alebo tvrdí (a to v rozpore s jazykovou skutočnosťou), že „podoby na *-ik-, -ek-, -ok-* nemajú ani deminutívny ani zjemňovací význam" (str. 75). Štolc dospel k tomuto nesprávnemu tvrdeniu tak, že neaplikoval svoju vlastnú teóriu na deminutíva, pre ktoré si ju vymyslel, ale ju aplikoval na adjektíva *veliký, ďaleký, hlboký, vysoký, široký,* ktoré s deminutívami nemajú nič spoločné. Alebo iný rozpor. V adjektívach *čistučký, dobručký, sladučký* a pod. Štolc hľadá „podobu *-uč-*" „základu *-č-*" (pričom tvrdí, že „podoba *-uč-* má deminutívny význam")

[7] Štolc termín *podoba* prevzal asi od Letza, ktorý hovorí o prvotných (primárnych) a o druhotných (sekundárnych) podobách a príponách. (B. Letz, *Kmeňoslovné úvahy,* Matica slovenská 1943, 7.) Štolc však nepriznáva Letzovi pôvodcovstvo pri tomto termíne, hoci sa jeho názormi dosť podrobne zaoberá. Ani Letz ani Štolc neobjasnili, aký pojem týmto termínom označujú.

a v substantívach *súdoček, šnúročka, statoček,* ba aj v adjektívach *statočný, pupočný, laločný* hľadá „podobu *-oč-*" toho istého „deminutívneho základu" *-č-*. Zabudol však, že podľa jeho teórie za „deminutívnym základom", z ktorého urobil „nositeľa deminutívnosti", má nasledovať ohýbacia prípona, čiže v Štolcovej terminológii „zaraďovací morfematický prvok" (porov. na str. 74). Podľa toho by v uvedených slovách boli ohýbacie prípony *-ký* (*slad-uč-ký, čist-uč-ký* a pod.), *-ek* (*súd-oč-ek, stat-oč-ek*), *-ka* (*šnúr-oč-ka*), *-ný* (*stat-oč-ný, pup-oč-ný* a pod.). Vydeľovanie takýchto ohýbacích prípon by však odporovalo jazykovej skutočnosti. Preto je Štolc nútený v niektorých typoch zdrobnenín hovoriť o dvoch odvodzovacích príponách, a to „prvostupňovej" a „druhostupňovej". „Prvostupňovými" príponami sa podľa neho tvoria „zdrobneniny prvostupňové" a „druhostupňovými" príponami „zdrobneniny druhostupňové".

S rozlišovaním zdrobnenín prvého, druhého, prípadne aj tretieho a štvrtého stupňa stretávame sa u autorov starších slovenských gramatík, u Bernoláka,[8] Štúra[9] a Hattalu.[10] Z novších slovenských gramatík však ani jedna[11] nerozlišuje zdrobneniny prvého a druhého stupňa.

Z autorov českých gramatík hovorí o zdrobneninách a iných odvodeninách prvého a druhého stupňa F. Trávníček v *Mluvnici spisovné češtiny I,* Praha 1951, 244 a 280—281. Akademik Trávníček však výslovne uvádza, že niektoré zdrobneniny možno pokladať za zdrobneniny druhého

---

[8] Bernolák rozlišuje štyri stupne deminutív: „deminutiva prima" (primárne), ako *synek, králik, psík, drevko* (upravujem pravopis); „deminutiva secunda a primis orta" (sekundárne, odvodené od primárnych), ako *synáček, králiček, psíček, drevečko;* „a diminutivis secundis oriuntur diminutiva tertia" (od sekundárnych deminutív pochádzajú terciárne), ako *voleček, mužíček, ženička;* Bernolák pripúšťa ešte štvrtý stupeň deminutív „diminutiva quarta". (A. Bernolák, *Grammatica slavica,* Posonii 1790, 19—20.) Ako ukazujú príklady, Bernolákov tretí stupeň deminutív predstavuje už slová nereálne, potenciálne možné len v expresívnej reči.

[9] Štúr nadväzuje zrejme na Bernoláka a rozlišuje tri stupne zdrobnenín: „zmenšujúce (alebo „zmenšené") v prvom stupni", napr. *žieňa, húsa, dievča; chlapec, zvonec, vdovica, drevce; chlapík, prútik, rybka;* „zmenšujúce v druhom stupni", napr. *chlapčiatko, žieňatko, húsatko, chlapček (chlapčok), zvonček; chlapíček, rybička, mamička;* a „zmenšujúce v treťom stupni", napr. *chlapčíčok,* o ktorých hovorí, že „riedko prichodia". (Ľ. Štúr, *Nauka reči slovenskej,* v Prešpurku 1846, 43—44.)

[10] Hattala, opierajúc sa o Bernoláka a Štúra, rozlišuje štyri typy (série) a dva stupne zdrobnenín. (M. Hattala, *Grammatica linguae slovenicae,* Schemnicii 1850, 44—45.)

[11] Mám na mysli tri najnovšie gramatiky: J. Orlovský—L. Arany, *Gramatika jazyka slovenského,* Bratislava 1947; B. Letz, *Gramatika slovenského jazyka,* Bratislava 1950 a E. Pauliny—J. Ružička—J. Štolc, *Slovenská gramatika,* 2. vyd., Martin 1955.

stupňa čo do pôvodu.[12] Trávníček jasne rozlišuje vznik zdrobnenín rozličných typov, ich vývoj, resp. zmeny a ich dnešné chápanie. Jasne o tom hovorí na inom mieste.[13]

Niektorí jazykovedci veľmi dôrazne upozornili na nutnosť rozlišovať etymologické ponímanie morfematického zloženia slova od ponímania synchronického.[14] Celé moderné bádanie o morfematickej stavbe slova od

[12] „Jména s příponami *-eček, -ečka* a *-ečko* jsou svým původem zdrobněliny 2. stupně, t. j. jsou tvořena ze zdrobnělin na *-ek* nebo *-ec* a na *-ce, -ka* a *-ko*, nikoli přímo ze jmen základních... Tyto zdrobněliny vyjadřují dosti často ještě menší míru vlastnosti než zdrobněliny 1. stupně. Na př. *domeček* = menší dům než domek, maličký dům. Bývá tomu tak u těch zdrobnělin 2. stupně, vedle kterých jsou zřetelné zdrobněliny 1. stupně" (c. d. 280).

„Leckdy však se tento rozdíl mezi obojími zdrobnělinami stírá a obojí zdrobněliny vyjadřují stejný stupeň zdrobnění, tu větší, tu menší. Stejný význam jako zdrobněliny 1. stupně mají zpravidla ta tvoření, vedle kterých nejsou zdrobnělá slova 1. stupně; na př. *hnízdečko, kolečko, městečko, místečko.* Tu se přípona *-ečko* chápe za jednoduchou, nikoli za složenou ze dvou..." (c. d. 281).

„Podobně je tomu se zdrobnělinami 2. stupně na *-íček* a *-ička*, odvozenými příponami *-ek* a *-ka* ze zdrobnělin 1. stupně na *-ek* a *-ice;* na př. *koníček* z *koník, hvězdička* z *hvězdice*" (tamže).

„Platí to též o žen. a střed. zdrobnělinách na *-ička* a *-íčko*, majících vedle sebe jiné zdrobněliny, které nejsou jejich základem. Na př. *nožička, ručička, rybička* není odvozeno z *nožka, ručka, rybka*, nýbrž vlastně z *nožice*..., podle dnešního pojetí pak přímo z *noha, ruka, ryba*..." (tamže).

„Za zdrobněliny 1. stupně se cítí ta jména s příponou *-ička*, vedle nichž jsou tvoření na *-ice* bez zřetelného významu zdrobňovacího, *hlavička // hlavice, hvězdička // hvězdice*... A též jména, vedle kterých nejsou vůbec žádné jiné zdrobněliny, na př. *dušička*" (tamže).

[13] „Nezřídka si ani nejsme vědomi toho, že jde od původu o přípony dvě, t. j. v našem jazykovém povědomí pociťují se dvě přípony za jednu (zdôrazňuje Trávníček), neboli odvozeniny původně stupně druhého pociťují se za odvozeniny stupně prvního" (c. d. 244). Trávníček ďalej aj vysvetľuje príčiny zmien v ponímaní prípon.

[14] Poučné je napríklad, čo píše v tejto súvislosti akademik V. V. Vinogradov o Baudouinovi de Courtenay: „Zdôrazniac princíp historickej premenlivosti základov i všetkých iných morfologických prvkov slova, I. A. Baudouin de Courtenay varuje pred antihistorizmom, pred etymologickým formalizmom v pristupovaní k morfologickému zloženiu slova. Odporúča pri analýze slov v tej alebo onej etape vývoja jazyka vychádzať zo živých prvkov jazykovej štruktúry a operovať nie „akýmisi fikciami lietajúcimi v hmlistej atmosfére prajazyka..., ale živými časťami skloňujúcich sa a časujúcich sa slov". Konštatuje javy „pererazloženija" čiže „premiestenia hraníc medzi jednotlivými morfémami alebo časťami morfologicky rozčleneného slova, premiestenia morfologických uzlov čiže rozčlenení slova" i javy straty morfologickej členitosti slova, javy „zjednodušenia"." (V. V. Vinogradov, *Slovoobrazovanije v jego otnošenii k grammatike i leksikologii.* Voprosy teorii i istorii jazyka v svete trudov I. V. Stalina po jazykoznaniju, Moskva 1952, 116.) Vinogradov tu cituje medziiným prácu I. A. Baudouina de Courtenay *Zametka ob izmeňajemosti osnov sklonenija, v osobennosti ob ich sokraščenii v polzu okončanij,* Russkij filol. vestnik 1905, č. 3—4 a dodáva: „Objavy I. A. Baudouina de Courtenay v tejto oblasti súviseli s jeho bojom proti antihistorickému schematizmu porovnávacej jazykovedy" (tamže 117).

Baudouina de Courtenay a Rozwadowského cez Vinokura po súčasných sovietskych i našich autorov (napr. Vinogradova, Levkovskej, Trávníčka, Isačenka, Horeckého) vychádza z názoru, že morfematická stavba slov nie je v jazyku raz navždy daná, ale sa mení s vývojom jazyka, pričom sufixálna časť slova sa rozširuje na úkor koreňa slova. Dnes sa temer všeobecne prijíma názor o formálnej dvojčlennosti odvodených slov.

Štolc nepokladal za potrebné oboznámiť sa s novými teoretickými prácami z oblasti tvorenia slov[15] a dal prednosť tomu, že podrobne parafrazoval a nekriticky vychválil sčasti zastarané názory Ľudovíta Štúra. Je chvályhodné, keď sa vo vedeckej práci nadväzuje na domácu tradíciu, ale úžitok to prinesie iba vtedy, keď kriticky zhodnotíme, čo z tejto tradície možno rozvíjať ako pokrokové a čo patrí nenávratnej minulosti.

Štolcovi uniklo, že ani jeden z autorov, ktorí rozlišujú zdrobneniny prvého a druhého stupňa, nehovorí o príponách druhého stupňa. Niektorí autori hovoria pri tzv. odvodeninách druhého stupňa o dvoch príponách, iní o zložených príponách (napr. i Štúr: „príveski zloženje"). Sovietski autori používajú vhodnejší termín odvodené *(proizvodnyje)* prípony.

Iba Štolc si vymyslel akúsi nejestvujúcu „kategorizáciu" a „špecializáciu" deminutívnych prípon: „prípona *-ík* sa [podľa Štolca] špecializovala pre muž. osobné mená, kým prípona *-ok* pre muž. neosobné mená ako deminutíva prvostupňové a prípona *-(č)ek* pre mužské podstatné mená vôbec ako deminutíva druhostupňové bez ohľadu na hláskoslovné okolnosti" (str. 67). Štolc sa nijako nepozastavuje nad tým, že táto jeho „špecializácia" prípon znásilňuje jazykové fakty. Nevysvetľuje napríklad, prečo celý rad vecných (nie osobných) „prvostupňových" zdrobnenín, ktoré sám uvádza, má príponu *-ík(-ik)* a nie *-ok* (napr. *stĺpik, piestik, mostík, múrik, vozík, nožík, stolík, sláčik, strúčik* a mn. i.). Jeho „výklady", pri ktorých hodne zneužíva rytmický zákon, nemajú nič spoločné s presvedčivou vedeckou argumentáciou.[16]

Charakteristické pre Štolcove „výklady" je to, že v nich pletie etymologické hľadisko s hľadiskom synchronickým, prenášajúc prajazykové, nie vždy správne rekonštruované tvary, resp. prajazykovú, často iba predpokladanú morfematickú stavbu slov do súčasného jazyka, a to bez ohľadu na naše dnešné jazykové vedomie. Štolc si na tejto svojej „metóde" dokonca

[15] Je príznačné, že necituje ani jediného zo spomenutých autorov, dokonca ani Trávníčka, o ktorého sa zrejme opiera, ale ktorého výklady nepochopil. Zdá sa, že Štolc by mal predovšetkým sebe, a nie iným autorom adresovať moralizujúce poznámky o potrebe citovať známu literatúru predmetu, o ktorom píše.

[16] Porov. napr. jeho „výklady" v §§ 77, 78, 79, 80, 81 a mn. i.

zakladá. Píše: „Pri rozbore materiálu sme sa držali prísne morfologického členenia slova so zreteľom na vznik podôb. Preto sme nikdy nehovorili o príponách *-ník, -čík, -ček* a pod., ale všade sme dbali na to, či ide o utvorenie deminutíva priamo od koreňa alebo od takého odvodzovacieho základu, ktorého význam je už modifikovaný inými odvodzovacími prostriedkami. Tento postup umožnil klasifikovať deminutíva podľa významu a uviedol nás na zvukoslovné zákonitosti, ktoré majú podstatný význam" (str. 80). A v poznámke dodáva: „Prípony *-ník, -čík* nemožno pokladať akokoľvek za samostatné morfémy. Potom by sa muselo hovoriť aj o príponách *-nica, -nec, -čica, -čec* a pod." (Nevedno, ako Štolc dospel k tomuto záveru. O takýchto príponách dosiaľ nik nehovoril.) Napokon tvrdí, že „to by muselo nevyhnutne vyústiť v komplexnosti a v nemohúcnosti preniknúť štruktúru utvárania nových slov a nájsť v ňom vôbec nejaký poriadok" (ib.).

Ako Štolcovi jeho teória a metóda „umožňuje preniknúť štruktúru utvárania nových slov", to najlepšie dokazuje jeho vlastná aplikácia tejto teórie a metódy na konkrétny jazykový materiál. V tejto súvislosti stojí za zmienku, že Štolc v rozpore so zásadami vedeckej metodológie nevyslovil svoje základné teoretické tézy na začiatku štúdie, ale podáva ich „iba náznakovite" na rozličných miestach uprostred a na konci druhej časti. Takto je jeho polemika s inými autormi (prvá časť štúdie) často nejasná alebo nezrozumiteľná.

Závažnej metodologickej chyby sa Štolc dopúšťa aj tým, že materiál netriedi podľa základných téz svojej teórie, ale — bez ohľadu na tému svojej štúdie (tvorenie deminutív) — preberá sufix za sufixom vo všetkých významoch, ako ich našiel vo V o n d r á k o v e j *Vergleichende slavische Grammatik*. Postupuje teda od formy k významu[17] a nedrží sa svojej vlastnej témy.

Napríklad pri prípone *-ík* nájdeme u Štolca výklady o menách n o s i t e ľ a v l a s t n o s t i (ako *mladík, starík, vinník, dlžník* a pod.), o menách l á t k o v ý c h (napr. *makovník, orechovník*), o menách č i n i t e ľ s k ý c h (napr. *hodovník, stolovník, panovník, strážnik, hájnik* a pod.), o menách z a m e s t n a n i a (napr. *roľník, vrátnik, záhradník, salašník* a pod.), o menách n á s t r o j a (napr. *pilník, zápisník, popolník* a pod.) a až potom o zdrobnených menách. Podobne postupuje Štolc aj pri iných príponách. Výklady o všetkých možných významoch rozličných prípon,

[17] Tento postup je v zásade možný a prípustný. Nie je však oprávnený vtedy, ak sa autor chce obmedziť na istú významovú skupinu slov, ako to urobil Štolc, keď chcel písať o deminutívach. V takomto prípade treba postupovať od významu k forme, t. j. ukázať, akými prostriedkami sa príslušný význam vyjadruje.

z ktorých niektoré v dnešnom jazyku vôbec nemajú deminutívny význam (napr. *-ic, -ica, -ca*) alebo len vo veľmi obmedzenej miere (napr. *-ec*), podáva Štolc pod súhrnným nadpisom „Tvorenie deminutív". Ako vidieť, s metodologickými otázkami si Štolc neláme hlavu.

Pozrime sa teraz, ako Štolc aplikuje svoju teóriu o tvorení deminutív „druhostupňovými príponami" na konkrétny jazykový materiál.

Pri zdrobneninách zakončených na *-iček* (napr. *úradníček, makovníček, sborníček* a pod.) a *-ička* (napr. *vodička, hlavička, ženička* a pod.) Štolc vydeľuje dve prípony: *-íč-ek* (str. 62), resp. *-íč-ka* (str. 66). Prípony *-íč-, -íč-* sú v jeho terminológii „prvostupňové" čiže „modifikačné kmeňotvorné prípony" čiže podoby „deminutívneho konsonantického elementu" čiže „základu" *-č-*. Štolc pripisuje týmto svojim „elementom" čiže „základom" rozličné funkcie: „formujú odvodzovací základ" (str. 62, § 83), „modifikujú odvodzovací základ" (str. 66, § 95), „sú nositeľom deminutívnosti" (str. 74, § 114), „modifikujú význam odvodzovacieho základu" (str. 80, § 131). Akú funkciu teda vlastne majú tieto „elementy"? Povedzme, že „formujú" alebo „modifikujú" odvodzovací základ a súčasne „sú nositeľom deminutívnosti", takže „modifikujú význam" odvodzovacieho základu. Ale akú funkciu má potom druhá prípona? Zdá sa, že Štolcovu odpoveď na túto otázku treba hľadať v tomto jeho výklade (umiestenom na nečakanom mieste už v § 36): „Pre rozhodnutie tejto veci treba si jasne uvedomiť základnú schému týchto deminutív, v ktorej sú tri pásma: V prvom pásme je základné slovo s normálnym(!), resp. z hľadiska kvantity bezpríznakovým zakončením: *stôl, strom, kôň*. V druhom pásme je slovo s príznakom deminutívnosti: *stolok* [aj to je slovenské spisovné slovo?] — *stolec, stromok, koník*. V treťom pásme je slovo s ešte väčšou mierou deminutívnosti: *stolček, stromček, koníček*" (str. 43).

Štolc teda, ak odhliadneme od nevhodnej formulácie o základných slovách, rozlišuje dva stupne zdrobnenín: prvostupňové a druhostupňové zdrobneniny. Nič nehovorí o tom, že tieto dva stupne zdrobnenín v dnešnom jazyku reálne jestvujú len pri malom počte slov, kým vo veľkej väčšine prípadov nejestvujú. Štolc je toho názoru, že tam, kde oba stupne deminutív nejestvujú, treba predpokladať „potenciálne existujúce formy". Napríklad k zdrobnenine *miláčik*, v ktorej sú pre Štolca „jasné morfémy" *mil-áč-ik*, treba podľa neho predpokladať reálne síce neexistujúcu, ale zato možnú formu **milák*, keďže „forma *miláčik* je morfologicky (teda nie významom?!) na tej istej úrovni ako *neboráčik*" a *neboráčik* je odvodené od *neborák*. Štolc rezolútne vyhlasuje: „V žiadnom prípade nemôže byť [forma *miláčik*] náhradou reálne neexistujúcej, ale zato možnej formy **milák* na úrovni formy *neborák*, a to ani náhradou formálnou ani významovou. Forma *miláčik* má ten istý kvantitatívny význam ako forma *neboráčik*"

(str. 42). Kto chce, nech verí Štolcovmu výkladu o neexistujúcej forme **milák*. Pravdu má v tom, že reálne existujúce formy nemôžu byť náhradou za neexistujúce formy. Ale načo o tom vôbec uvažovať?

Pri „druhostupňových deminutívach" na *-íč-ek* Štolc asi tiež predpokladá „potenciálne existujúce formy" **úradníč, *makovníč, *sborníč,* lebo veď reálne existujúce slová *úradník, makovník, sborník* vôbec deminutívami nie sú, a preto od nich nemožno tvoriť deminutíva „druhého stupňa", ale iba deminutíva „prvého stupňa". Deminutíva *úradníček, makovníček, sborníček,* či Štolc chce či nechce, sú aj podľa jeho vlastnej koncepcie zdrobneniny „prvého stupňa", t. j. sú odvodené priamo od slov *úradník, makovník, sborník* príponou *-ek,* pred ktorou nastáva striedanie koncovej spoluhlásky *k/č.* S týmto faktom je, pravda, v rozpore Štolcova „kategorizácia" a „špecializácia" zdrobňovacích prípon, podľa ktorej *-ek* je len prípona „druhostupňová" (porov. vyššie).

Podobne aj pri väčšine „druhostupňových deminutív" na *-ič-ka* musí Štolc predpokladať „potenciálne existujúce" (t. j. neexistujúce) formy ako **horica* (k *hora — horička*), **ženica* (k *žena — ženička*), **mamica* (k *mama — mamička*), **kravica* (ku *krava — kravička*), **rolica* (k *roľa — roličká*) a pod. (z opatrnosti tieto predpokladané formy neuvádza). Ináč by tu totiž nemohol hovoriť o zdrobneninách druhého stupňa. V skutočnosti uvedené zdrobneniny sa tvoria priamo od základných slov sekundárnou (odvodenou) príponou *-ička (voda — vod-ička).*

O „druhostupňových zdrobneninách" s dvoma príponami *-č-ek* hovorí Štolc celkom neodôvodnene aj pri slovách typu *starček, končeк, krpček.* Veď tieto zdrobneniny sú odvodené priamo od substantív *starec, koniec, krpec,* ktoré vôbec zdrobneninami nie sú a nikdy neboli. Odvodzovacia prípona je tu *-ček.* Koncové *-ec* pred ňou odpadá.

Podobne aj zdrobneniny *stolček, darček, domček, stromček* a pod. sú odvodené sekundárnou príponou *-ček* priamo od základných slov *stôl, dar, dom, strom* a nie od viac-menej potenciálnych foriem **stolok;* alebo *stolec, *darok* alebo **darec, domok* alebo *domec, stromok* alebo *stromec.* Ide tu teda opäť o „prvostupňové zdrobneniny".

Takto by sme mohli pokračovať v rozbore všetkých Štolcových „druhostupňových odvodenín". Zabralo by to však veľa miesta, pretože Štolc veľkú väčšinu odvodených slov, ktoré spomína, vykladá — ako naschvál — celkom nesprávne (porov. napr. jeho výklady v §§ 42, 44, 45, 46, 47, 48 a mn. i.).

Štolc venuje veľa miesta polemike o vkladnej, resp. pohyblivej samohláske *-i-* v niektorých zdrobneninách na *-čik* (napr. *mesiačik, potôčik, synáčik, vtáčik* a pod.). Štolc po J. Orlovskom vkladné, resp. pohyblivé *-i-* neuznáva a celú otázku pokladá súhlasne s Orlovským za „formalistický

pseudoproblém" a za „teoretickú nedomyslenosť". Pre svoje stanovisko uvádza tieto dôvody:

a) Deminutívna prípona *-ík/-ik* je z pôvodnej praslovanskej prípony *-ikъ*; teda *-i-* je tu pôvodná samohláska a je neoddeliteľnou súčasťou prípony *-ík/-ik*, ktorá prichodí v zdrobňovacej aj inej funkcii už v staroslovienskych pamiatkach.

b) Toto „vkladné *i*" nemá nič spoločného s vystriedaním praslovanských jerov; ako jerová striednica *i* v takýchto prípadoch nikdy neprichodí, a to ani primárne ani sekundárne, a tak nemožno ho pokladať za „vkladné *i*", lebo nikdy vložené nebolo, ale je tu od pôvodu.

c) V celej slavistickej literatúre nikto doteraz nepozná „vkladné *i*", a to ani zo stanoviska historického ani zo stanoviska synchronického, lebo morfologické striedanie *i/ø* vo flexii jednoducho neexistuje.

d) Netreba skúmať len to, či „vkladné *i*" existuje alebo nie, ale treba skúmať súčasne s formálnou stránkou deminutív aj ich význam, prípadne významové odtienky. Lebo ak deminutíva na *-ík* oproti deminutívam na *-ok* majú iný význam (nemusí to byť len význam vecne diferencovaný, dosť je aj diferenciácia expresívna), otázka „vkladného *i*" je ozaj len formalistický pseudoproblém.

e) O vkladnom *i* bolo by možno hovoriť len vtedy aj z hľadiska synchronického, keby alternácia *i/ø* bola záväzná, pravidelná a všeobecná. Keďže je to v skutočnosti nie tak, „vkladné *i*" musí padnúť ako teoretická nedomyslenosť" (str. 37).

Štolcove argumenty majú takú „hodnotu" ako všetky ostatné jeho úvahy o deminutívach.

a) V slovenských zdrobneninách na *-čik* nejde o deminutívnu príponu *-ík/ik*, ktorá sa vyvinula z pôvodnej praslov. prípony *-ikъ*, ale ide o sekundárnu príponu *-čik* obdobne, ako máme sekundárnu deminutívnu príponu *-ček* (pozri vyššie). Štolc by si tento nesporný fakt mohol ľahko overiť porovnaním slovenských zdrobnenín na *-čik* s príslušnými zdrobneninami v iných slovanských jazykoch. Nemusel by sa potom nevhodne odvolávať na Vondráka.

b) Nik netvrdil, že pohyblivé *-i-* v spomenutých zdrobneninách je jerová striednica. Pravda, Štolc asi uznáva v dnešnej slovenčine iba tie hlásky a tvary, ktoré sú striednicou za nejaké hlásky a tvary prajazyka. Preto nemôže pochopiť, že toto *-i-* v slovenčine nie je „od pôvodu". Na tejto úrovni bolo jazykovedné myslenie na konci minulého a na začiatku nášho storočia (ani to nie všeobecne, ako ukazuje napr. citát z Baudouina de Courtenay; pozri vyššie).

c) Darmo bude Štolc vyhlasovať, že „morfologické striedanie *i/ø* vo flexii jednoducho neexistuje", keď sú tu jazykové fakty, ktoré jeho tvrdeniu od-

porujú. Nemožno predsa poprieť, že v spisovnej slovenčine sa ustálili mnohé nominatívne formy na *-čik,* ku ktorým sú bežné nepriame pády s kmeňom na *-čk-,* teda bez *-i-.* Nič na veci nemení, že popri formách na *-čk-* jestvujú aj v nepriamych pádoch formy na *-čik-* (napr. *miláčik — miláčka* i *miláčika, synáčik — synáčka* i *synáčika, potôčik — potôčka* i *potôčika* a pod.). Naproti tomu nominatívne formy typu *miláček* alebo *miláčok, synáček* alebo *synáčok* nie sú spisovné. A tak v spisovnom jazyku korešpondujú tvary na *-čik* s tvarmi na *-čk-,* čiže ide tu o „vkladné" (presnejšie „pohyblivé") *-i-.* Štolc namiesto aby túto skutočnosť uznal, je radšej ochotný uznať za spisovné nominatívy typu *vtáčok, chrobáčok* alebo *chrobáček* (pozri uňho na str. 49), i keď sa to nezhoduje s jeho averziou proti dvojtvarom.

d) Peciar nikdy nehovoril o vkladnom dlhom *-í-* v prípone *-ík,* ale iba o vkladnom (pohyblivom) *-i-* v prípone *-čik* alebo *-áčik.* Peciar za to nemôže, že Štolc neuznáva také evidentné jazykové fakty, ako sú slovenské deminutívne prípony *-čik, -áčik.*

e) Alternácia *i/ø* nie je síce „záväzná", ak máme na mysli, že sú možné aj tvary bez tejto alternácie (v tomto zmysle nie sú „záväzné" ani iné dvojtvary, ktorých je v dnešnej spisovnej slovenčine dosť), ale je pravidelná a všeobecná (vyskytuje sa pravidelne vo väčšine zdrobnenín na *-čik* a dá sa presne vymedziť, v ktorých prípadoch sa nevyskytuje).

Všetky Štolcove argumenty proti uznaniu pohyblivého *-i-* vyznievajú teda naprázdno.

Štolc nechce nič vedieť o produktívnosti jedných a neproduktívnosti druhých prípon, o dvojtvaroch, o posúvaní morfematického švíka, o vznikaní nových (odvodených) prípon, o synonymite a homonymite odvodzovacích prípon.[18] Najviac dôveruje tvarom s hviezdičkou, t. j. prajazykovým rekonštruovaným alebo iba „potenciálne existujúcim" tvarom, v ktorých sú prípony „navrstvené na seba". Je skalopevne presvedčený, že čím viac hviezdičiek bude používať, tým sú jeho výklady vedeckejšie, tým dôslednejšie uplatňuje požiadavku historizmu v jazykovede. Skutočný vedecký historizmus, t. j. chápanie a výklad vývoja a ustavičných zmien jazykových javov, takýto historizmus je Štolcovi celkom cudzí.

Záver: Štolcova štúdia o tvorení deminutív v slovenčine je založená na autorových nepodložených domnienkach o morfematickej stavbe slova. Jeho tézy a závery nezodpovedajú dnešnému stavu bádania o tvorení slov

[18] Porov. jeho kritický postoj k takým pojmom, vyslovený na str. 40—43. Keby si bol Štolc ujasnil, že jestvuje nielen synonymita, ale aj homonymita odvodzovacích prípon, nebol by mohol stotožniť dve homonymné prípony: zdrobňovaciu príponu stred. rodu *-ko* (napr. v slovách *vrecko, slovko)* a zdrobňovaciu príponu muž. rodu *-ko* (napr. v slovách *šuhajko, dedko* a pod.).

a sú často v rozpore s jazykovými faktami. I z metodologického hľadiska má štúdia krikľavé nedostatky. Pre vedecké bádanie neznamená nijaký prínos. Neužitočná je aj z hľadiska pedagogickej praxe.[19]

GENITÍV PL. PODSTATNÉHO MENA *DEKA*

E. Smiešková

V *Pravidlách slovenského pravopisu* používateľ darmo hľadá všeobecne známe a veľmi často používané podstatné meno ženského rodu *deka*. Nájde iba zdrobneninu tohto slova — *dečka*. O oprávnenosti a užitočnosti podstatného mena *deka* v spisovnej slovenčine zaiste netreba pochybovať. V slovenčine máme síce i slovo domáceho pôvodu, ktoré je v istých významoch synonymom substantíva *deka*. Je to slovo *prikrývka*. Prikrývka však môže byť rôzneho druhu a pre rôzne účely. *Deka* je slovo jednoznačnejšie, presnejšie, má užší rozsah, znamená prikrývku z hrubšej, obyčajne vlnenej látky, spravidla štvorcového alebo obdĺžnikového tvaru, slúžiacu najmä na ochranu pred chladom.

Používateľ *Pravidiel* sa bude pravdepodobne chcieť presvedčiť o tom, či je slovo *deka* správne, ale najmä o tom, ako má znieť genitív pl.: *dek, diek* (s tvrdým *d*) alebo „ďiek" (s mäkkým *ď*).

Podstatné meno *deka* sa skloňuje podľa vzoru *žena*. Jedna skupina podstatných mien, ktoré sa skloňujú podľa tohto vzoru — a k nim patrí i slovo *deka* — tvorí genitív pl. bez koncovky, pričom sa kmeňová slabika spravidla dĺži. Napríklad *žena — žien, motyka — motýk, päta — pät, parketa — parkiet, briketa — brikiet*. V *Pravidlách slovenského pravopisu* nachádzame poučku, že v prevzatých, ešte nie celkom zdomácnených slovách sa kmeňové *e* nedĺži. Napríklad *silueta — siluet, Dardanely — Dardanel, agenda — agend, konzerva — konzerv* a iné. Toľko o tom v *Pravidlách*. Podrobnejšie sa touto otázkou zaoberajú viacerí autori. Napríklad Belo Letz, *Množný genitív cudzích slov*, SR V, 1939, 101—107; J. Orlovský, *Množný genitív vzoru ryba*, SR XII, 1946, 152—168, 236—242; Št. Peciar, *Poznámky k tvoreniu gen. pl. cudzích podstatných mien*, SR XII,

[19] Štolc do svojej štúdie o deminutívach neorganicky vsunul často pomýlené alebo diskutabilné úvahy o niektorých otázkach spisovnej normy. Na tieto jeho úvahy bude treba reagovať v osobitnom príspevku.

1946, 12—26; L. D v o n č, *Forma gen. pl. feminín a neutier v spisovnej slovenčine,* Slovo a tvar IV, 1950, 96—124 a iní.

Genitívom pl. cudzích ženských podstatných mien sa najpodrobnejšie zaoberá Št. P e c i a r v citovanom článku. Hovorí, že cudzie feminína, ktoré majú v poslednej kmeňovej slabike samohlásku *e* a v ktorých sa tvorí genitív pl. bez koncovky, majú tendenciu zachovať kmeň. Teda v nich nie je spravidla možné striedanie *e* s *ie,* ktoré je obvyklé v substantívach domácich. V tom istom článku píše, že použitie tvaru s *e* alebo *ie* závisí od stupňa cudzosti príslušného výrazu, a preto je a bude v úze kolísanie. Niekoľko príkladov: *Delfy — Delf, delta — delt, finesa — fines,* ale *adresa — adries, gazela — gaziel, kefa — kief, novela — noviel* a iné. Dvojhlásku *ie* vylučuje v tých prípadoch, kde by pri striedaní *e/ie* po *d, t, n* (dodávame, že podľa dnešných *Pravidiel* i po *l*) nastal problém výslovnosti. P e c i a r píše: „Striedanie skupín *te/tie, de/die, ne/nie* je v slovenčine neznáme, preto nie je možné ani v cudzích slovách. Skupiny *te, de, ne* stali sa pre slovenský jazykový cit dokonca charakteristickým znakom cudzosti výrazu, takže v kmeni slova húževnate odolávajú všetkým zmenám. A striedanie *e/ie,* pretože je živé v kmeňoch domácich slov, je zmena takého druhu, že slovo, v ktorom sa vyskytne, musí pre náš jazykový cit stratiť ráz cudzosti. Pri výslovnosti uvedených tvarov s tvrdým *d, t, n* by sa dokonca porušovali zákony zoskupovania foném, platné pre slovenčinu. Pred dvojhláskou *ie* nemôže totiž v spisovnej slovenčine stáť tvrdé *d, t, n.*" Na inom mieste poznamenáva: „Slová cudzieho pôvodu prispôsobujú sa v hláskovom a gramatickom systéme slovám domácim. Podľa stupňa „cudzosti" príslušného slova je toto prispôsobovanie viac alebo menej dokonalé (a hraničí s úplným zdomácnením)."

S uvedenými závermi možno súhlasiť. *Pravidlá slovenského pravopisu* vcelku súhlasne riešia túto otázku, ibaže počet pôvodom cudzích slov, ktoré častým používaním zdomácneli a tvoria genitív pl. striedaním *e/ie,* značne sa zväčšil v porovnaní so stavom, aký bol v *Pravidlách* z r. 1940. Skutočnosť, že je hodnotenie slova ako „cudzieho" alebo „domáceho" vecou kolísavou, individuálnou, dosvedčuje i tvar gen. pl. niektorých slov v *Pravidlách.* Napríklad *bodega — bodeg, delikatesa — delikates, kontesa — kontes, dilema — dilem,* ale *konfeta — konfiet, gazela — gaziel, koketa — kokiet, briketa — brikiet, libela — libiel, dubleta — dubliet, brazoleta — brazoliet.* Dalo by sa diskutovať o tom, či je napr. slovo *konfeta, brazoleta, dubleta, briketa, libela* s dvojhláskou *ie* v gen. pl. viac zdomácnené ako slová *delikatesa, kontesa, bodega* a iné so samohláskou *e* v gen. pl. Pri slovách so spoluhláskou *d, t, n* pred kmeňovou samohláskou *e* ťažko nájsť v *Pravidlách* v gen. pl. dvojhlásku *ie.* Takúto dôslednosť však nenachádzame pri slovách so spoluhláskou *l* pred kmeňovou samohláskou *e.* V *Pra-*

vidlách máme slová so zdĺžením kmeňovej slabiky *le* na *lie,* hoci predpisujú mäkkú výslovnosť *ľ,* keď po ňom nasleduje dvojhláska. Napríklad *dubleta — dubliet, brazoleta — brazoliet, tableta — tabliet, koleda — kolied, geleta — geliet.* Len posledné dve sú skutočne bezpečne zdomácnené.

Substantívum *deka* považujem tiež za slovo častým používaním úplne zdomácnené, priraďujem ho k prípadom, kde už môže nastať striedanie *e/ie,* a preto odporúčam v genitíve pl. tvar *diek.* V lístkovom materiáli Ústavu slovenského jazyka SAV sú na tento tvar iba dva doklady. Toto je však iba nedostatok excerpcie. Na tvar *dek* niet napríklad nijakého dokladu, doklady sú iba na iné pády ako genitív. Opieram sa preto najviac o vlastný výskum úzu, ktorý ukázal, že tvar genitívu pl. *diek* je bežný a živý.

Podľa môjho pozorovania vyslovuje sa tento tvar dvojako: *diek* (s tvrdým *d*) i *ďiek* (s *ď*). Ktorú z týchto dvoch výslovností možno uznať za korektnejšiu? Keďže tvrdé *d* pred dvojhláskou *ie* sa v spisovnej slovenčine nevyskytuje, za korektnejšiu treba podľa našej mienky pokladať výslovnosť *ďiek* (s *ď*). Táto výslovnosť má paralelu v zdomácnenom už slove cudzieho pôvodu *litera* — gen. pl. *litier* (s mäkkým *ť*). V tomto slove nastáva striedanie *te/ťie,* obdobné ako by bolo striedanie *de/ďie* v slove *deka — diek.* Výslovnosť *liťier* uznáva za celkom oprávnenú aj Št. P e c i a r v citovanom článku.

O prenikaní výnimiek tohto druhu v dnešnej spisovnej slovenčine svedčia i *Pravidlami* uznané tvary *brazoleta — brazoliet, dubleta — dubliet, tableta — tablict* so striedaním *le/ľie.*

*

Pozn. Autorka tohto príspevku i redakcia prosia čitateľov, aby nám napísali svoju mienku o tvare *diek* a jeho výslovnosti, ako aj o tom, či súhlasia s autorkiným záverom.

ZPRÁVY A POSUDKY

KAREL HAUSENBLAS, *VÝVOJ PŘEDMĚTOVÉHO GENITIVU V ČEŠTINĚ*
Studie a práce linguistické III, Praha 1958, 230 strán.

O používaní pádov sa v minulosti veľa popísalo, najmä v 2. polovici 19. storočia. Nielen súborné skladby jednotlivých jazykov, ale aj školské učebnice venovali veľa miesta výkladom „významu" pádov v samostatných kapitolách, v tzv. pádosloví. Záujem o „významy" pádov, ktorý v 2. polovici minulého storočia vzbudili mladogramatici, neutuchol ani v prvých desaťročiach 20. storočia.

Od tridsiatych rokov nášho storočia začali pády spracúvať na novom teoretickom základe R. Jakobson, L. Hjelmslev, V. Skalička, A. W. de Groot a J. Kuryłowicz. Uvedení autori vo svojich dielach riešia všeobecné, najmä metodické otázky syntaxe pádov. Zatiaľ však chýbajú analytické práce, ktoré by aplikovali nové metodické poznatky pri podrobnom spracovaní pádov v jednotlivých jazykoch. Jednou z prvých takýchto prác je kniha K. Hausenblasa *Vývoj předmětového genitivu v češtině*. Hoci je to autorova prvá knižná publikácia, nesie všetky znaky zrelej lingvistickej roboty. Prácu autor rozvrhol na šesť kapitol.

V prvej kapitole (str. 13—22) vysvetľuje svoje chápanie základných syntaktických pojmov, ktorými narába. Tak osvetľuje svoj postoj k pojmom: syntaktické závislosti (spôsoby a prostriedky ich vyjadrovania), rekcia a predmet, pády. Napokon pripája všeobecnú charakteristiku genitívu ako pádu.

Už v tejto kapitole autor ukázal široký rozhľad v otázkach skladby. Odlišuje syntaktický vzťah od prostriedkov a spôsobov jeho vyjadrenia tak zreteľne, ako sa to doteraz nerobilo. Napríklad v spojení *veľkou lyžicou* ide o vzťah závislosti, prostriedkom na jeho vyjadrenie je slovný druh — prídavné meno — a tento prostriedok vyjadruje závislosť spôsobom, ktorý sa nazýva zhoda (adjektívum sa zhoduje v páde, rode, čísle s nadradeným substantívom). Všetky tri zložky (vzťah, prostriedok a spôsob na vyjadrenie vzťahu) treba mať na zreteli pri každom syntaktickom spojení, ak chceme jazykovú skutočnosť vysvetľovať adekvátne. Syntaktickým prostriedkom na vyjadrovanie predmetovej závislosti je pád podstatného mena a spôsobom reakcia (väzba). Všetky uvedené pojmy chápeme podobne, ako ich definuje autor, súhlasíme aj s väčšinou jeho príkladov. Inakšie by sme vykladali len dva príklady na str. 16: predložkový genitív v spojení „ustati od práce", citovaný podľa Trávníčka ako odlukový predmet, pokladáme za príslovkové určenie príčiny a inštrumentál v spojení „vykládají ozdobné předměty perletí" pokladáme nie za druhý predmet, ale za príslovkové určenie prostriedku (nástroja). Sémantika pádov z oboch týchto spojení nevyprchala, zostávajú ešte príslovkovými určeniami.

Pri opisovaní funkcií pádu (str. 18) Hausenblas oprávnene dopĺňa A. W. de Groota a J. Kuryłowicza v bode, kde vykladajú použitie pádov tak, akoby pády mali v jednotlivom prípade alebo len sémantickú funkciu bez syntaktickej, alebo syntaktickú bez sémantickej. V skutočnosti pády majú syntaktickú

funkciu vždy: niekedy iba syntaktickú funkciu samu (predmetový akuzatív *plniť záväzky,* adnominálny genitív predmetový alebo podmetový: *plnenie záväzkov, príchod jari),* niekedy popri syntaktickej funkcii plnia aj sémantickú funkciu (napr. čiastkový genitív udávajúci mieru: *bude zemiakov, prisypať múky,* proti sémanticky bezpríznakovému nominatívu *budú zemiaky* alebo akuzatívu *prisypať múku,* ktoré nevyjadrujú mieru).

V druhej kapitole rozoberá používanie adverbálneho, čiastočne aj adnominálneho genitívu v češtine. Pri adnominálnych genitívoch predmetovom, podmetovom a vysvetľovacom autor správne pripomína, že ich sémantická náplň je vlastne nulová. Sémantickú náplň ostatných adnominálnych genitívov zhŕňa pod význam príslušnosti ako spoločného menovateľa. Tu by sme išli ešte ďalej, všetky významy adnominálneho genitívu by sme zhrnuli pod všeobecný význam vzťahu vôbec. Významom vzťahu vôbec sa genitív blíži vzťahovým adjektívam, ale domnievame sa na rozdiel od autora, že nevíťazí nad vzťahovými adjektívami, aspoň nie vo všetkých slovanských jazykoch. Ak sa i daný vzťah spočiatku, keď je najurčitejší, vyjadruje genitívom, neskoršie, ako sa na konkrétnu sémantiku vzťahu zabúda, začína sa vyjadrovať vzťahovým adjektívom. Je pravda, že adnominálneho genitívu pribúda, ale rovnakou mierou vznikajú aj vzťahové adjektíva, napr. *problém bytov, bytový problém.*

V kapitole je ďalej stručná zmienka o genitíve pri adjektívach, predikatívoch, príslovkách, v predložkových obratoch a o nezávislom genitíve. Pri adjektívach by sme sa celkom nedržali tradičného náhľadu na predmetový genitív a nepokladali by sme za predmety zreteľové genitívy po adjektívach *mocný, ďaleký* a pod. V predložkových obratoch uvádza autor aj také predložky, po ktorých sa genitív „neuznáva za spisovný, v některých případech však ne zcela právem; zcela běžný je zvláště u *včetně*". Pri predložkách *vrátane, včítane* sa autorov náhľad plne vzťahuje i na slovenčinu.

Pri vypočítavaní funkcií adverbiálneho genitívu rozoznáva autor syntaktické funkcie živé a mŕtve; mŕtve ďalej delí na syntakticky zmeravené a frazeologizované (lexikalizované, napr. *nadobudnúť imania* proti frazeologizovanému *nadobudnúť vrchu);* okrem toho niektoré väzby odôvodňuje slohovým zafarbením. Súčasný stav dokresľuje prehľadom zmien v používaní adverbálneho genitívu v historickom vývoji češtiny, a tak načrtáva diferencovaný a plastický obraz českého genitívu. Genitív v češtine podobne ako v slovenčine ustúpil a ustupuje zo svojich pôvodných pozícií akuzatívu (napr. po slovesách *brániť, hájiť, striehnuť,* po záporných prechodných slovesách), predložkovým pádom (napr. *dopomôcť niečoho > k niečomu; prosiť niečoho > o niečo),* inštrumentálu *(nasýtiť sa niečoho > niečím),* datívu *(utiecť niečoho > niečomu).* Už na tomto mieste by sa však (autor to neskoršie čiastočne robí) žiadalo vysloviť všeobecné pravidlo o zanikaní českého genitívu. V slovenčine genitív po nezvratných slovesách ustúpil akuzatívu, po zvratných slovesách (kde sa viac uchoval) ho zasa nahradili predložkové pády. Inštrumentálu a datívu ustúpil genitív iba v okrajových prípadoch.

Tretiu, najväčšiu kapitolu (str. 47—122) zaberajú výklady o záporovom genitíve. Vývoj záporového genitívu sleduje autor na najširšej základni časovej, porovnávacej a funkčnej: od starej češtiny cez pobelohorskú, obrodenskú češtinu až po dnešné obdobie, a to tak v jednotlivých štýloch spisovného jazyka, ako aj v nárečiach a v „obecnej" češtine, ba porovnáva český záporový genitív s dnešným stavom záporového genitívu v ostatných slovanských jazykoch. Zo slovanských

jazykov najviac vyhynul záporový genitív v češtine. Autorovi sa podarilo vystopovať cesty, po ktorých tento vývoj išiel od najstarších čias až dodnes. V staročeštine sa objavili prvé odchýlky od záporového genitívu v prekladoch. Isté rozdiely boli aj podľa toho, či šlo o predmetový alebo podmetový záporový genitív. Predmetový genitív sa drží v plnej sile nielen v najstaršom období, ale aj cez celé 16. storočie v ľudovej češtine, kým záporový genitív podmetový sa už v najstarších súvislých textoch často nahrádza nominatívom. Stav záporového genitívu v pobelohorskom období (ako aj stav češtiny vôbec) autor nemohol sledovať z teoretickej literatúry, keďže o tomto období jej niet, ale siahol priamo po prameňoch ľudového hovoru. Ľudový hovor pražský sleduje v mestských „knihách svědomí" (libri testimoniorum), obsahujúcich svedecké výpovede prostých českých ľudí pred pražskými súdmi. „Knihy svědomí" zachytávajú ľudový hovor najlepšie zo všetkých zachovaných textov a tvoria nepretrhnutý rad od 16. storočia do polovice 18. storočia. Na základe rozsiahlej práce s čítaním „kníh svědomí" autor ukazuje, že namiesto záporového genitívu sa v pražskom hovore začína hojnejšie objavovať akuzatív až v druhej polovici 17. storočia. Záporový genitív podmetový však v priebehu 17. storočia takmer zanikol. V mimopražskom ľudovom hovore, ako ukazuje autor, bol podobný stav. V obrodenskej dobe sa reštituovala norma predbelohorskej češtiny, preto aj záporový genitív bez ohľadu na to, že na veľkej časti územia ustúpil akuzatívu, kladie sa v širšom rozsahu. Gramatikári odmietali akuzatív po zápore ako cudzí nános. Tento postoj pomáhal záporovému genitívu udržať sa v literatúre (krásnej a ešte viac odbornej) až do 20. storočia, lebo hovorová čeština sa do literatúry vo väčšej miere dostáva až v 20. storočí. V hovorovej češtine zanikol záporový genitív najskôr v Čechách, čím ďalej na východ, tým zaniká neskoršie. Aj dnes podmienky pre používanie záporového genitívu sú trocha inakšie v Čechách ako na Morave. Šmilauer (z Prahy) pokladá za hlavnú podmienku záporového genitívu dôraz, zosilnenie popierania, kým podľa Trávníčka sa záporový genitív drží predovšetkým pre svoj partitívny význam. Citovaných autorov iste ovplyvňuje aj ich vlastné jazykové vedomie. V slovenčine sa uchoval záporový genitív vo väčšom rozsahu, ale tiež len tam, kde v ňom cítiť partitívny odtienok, preto v slovenčine nie sú možné väzby *nedělejme si ilusi, většina neprojevuje žádného mínění;* jestvujú len väzby s akuzatívom *nerobme si ilúzie, väčšina neprejavuje nijakú mienku.* Podmetový záporový genitív v češtine vyjadruje neexistenciu; zanikol na rozdiel od slovenčiny vtedy, keď sa ním vyjadrovala neprítomnosť alebo nedostatok, napr. vo vetách typu *Panej ani paničky nieto doma* (Tajovský).

Autor pri vymedzovaní záporového genitívu uvádza aj také podmienky (napr. nielen sémantiku slovesa, mena, pádu, ale aj sémantickú výstavbu celej výpovede — kontextové členenie), ktoré si doteraz nik nevšímal. Škoda však, že neskompletoval slovesá s väzbou záporového genitívu z mnohých autorov. Príslušníkom iných jazykov by to pomohlo vytvoriť si úplnú predstavu o dnešnej norme v češtine.

Záporový genitív v type *nebolo tam ľudí* (i v type *pribudlo vody*) autor nazýva „záporový genitív v konštrukciách neosobných jednočlenných viet", skrátene „záporový genitív neosobný". Vyhol sa tým vetnočlenskému určeniu takýchto genitívov, o ktorom sa doteraz diskutuje, či je to predmet, podmet alebo prísudok. Domnievame sa, že tieto genitívy sú syntakticky podmety. Aj keby to tak nebolo, termín „záporový genitív neosobný" je úzky, dá sa použiť len v češtine, v iných slovanských jazykoch sa neosobne používajú aj prechodné slovesá a vetné prí-

slovky s predmetovým záporovým genitívom, napr. slovenské *nebolo vidieť/nevidno kúska oblohy, nebolo počuť ani slova.*

Štvrtú kapitolu venoval autor vývoju partitívneho genitívu od staročeského stavu po dnešný (v spisovnej češtine i v nárečiach a v „obecnej" češtine).

Partitívne genitívy najskôr delí tradične na genitívy:

a) vyjadrujúce čiastočné zasiahnutie objektu dejom,

b) vyjadrujúce, že objekt je síce zasiahnutý celý, ale dej sám je uskutočnený len čiastočne (napr. *požičaj noža* — dočasne, na čas); tieto genitívy sa vyskytujú len vo východných nárečiach.

Dôležitejšie a originálne je druhé delenie partitívnych genitívov:

a) genitívy vyjadrujúce neurčitú kvantitu bez citového zafarbenia, napr. pri látkových menách: *nabrať vody, odkrojiť si chleba;*

b) genitívy v prípadoch emfatického vyjadrenia veľkého (nezvyčajného) množstva, napr. *To je reči! Tam bolo malín!*

Genitívy v odseku b) sa odlišujú od prípadov z odseku a) najmä svojím vývojom: nezanikajú ako genitívy z odseku a). Takýchto genitívov má čeština viac ako slovenčina. Napríklad v slovenčine sa nestretáme s prípadmi: *Co já přišel mezi lidmi o peněz! V korektuře jsme ještě přišli na chyb!*

Piata kapitola podrobne opisuje genitívy vlastnej slovesnej rekcie. Pre nás je poučná najmä preto, že genitívy „vlastnej slovesnej rekcie" pri nezvratných slovesách v slovenčine celkom zanikli. Zanikajú aj v češtine, ako sa v kapitole názorne pri mnohých slovesách ukazuje, a preto ich autor oprávnene oddelil od genitívov pri zvratných slovesách *(napr. zbaviť sa niečoho)* a genitívov, ktoré sú druhou väzbou popri akuzatíve (napr. *zbaviť chorého bolesti).* Genitívy pri zvratných slovesách a genitívy ako druhé väzby má slovenčina približne v rovnakom rozsahu ako čeština. I nahrádzanie genitívu akuzatívom po zvratných slovesách zatiaľ dosiahlo v oboch jazykoch podobné výsledky. Aj v slovenčine sa bežne používajú väzby: *spytovať sa niečo, dozvedieť sa, dopočuť sa, dočítať sa, domnievať sa niečo,* teda s akuzatívom. Akuzatív sa namiesto genitívu ešte nezaužíval pri tzv. intenzitných zvratných slovesách, s ktorými sa obyčajne viaže genitív, napr. *Čo sa tej mačky natrápi! Čo sa tej knihy nahľadal! Tej sukne som sa nanosila!* Pravda, celkom vylúčený nie je ani akuzatív, napr. *Tú sukňu som sa nanosila. Čo som sa to dieťa naopatrovala!*

Šiesta, záverečná kapitola stručne zhŕňa a zovšeobecňuje poznatky z predchádzajúcich kapitol.

Hausenblasova podrobná analýza genitívu v češtine významne poslúži pre poznanie skladby všetkých slovanských jazykov, a to tak metodicky, ako aj materiálovo. Mnohé zákonitosti sú slovanským jazykom spoločné, ale vývoj v nich neprechádzal rovnakým tempom a nedospel k rovnakým výsledkom. Hlboké porovnávanie slovanských jazykov v skladbe bude možné len vtedy, ak budú syntaktické javy v jednotlivých jazykoch tak vyčerpávajúco opísané ako český genitív.

J. Oravec

ROZLIČNOSTI

Posudok „na niekoho", či posudok o niekom? — Z niektorých kádrových oddelení nepýtajú posudok o niekom, ale posudok „na niekoho". V poslednom čase sa väzba „posudok na niekoho" rozmáha. Je správna? Podľa nášho názoru nie.

Podstatné meno *posudok* je odvodené od slovesa *posúdiť*. Predmetové sloveso *posúdiť* sa spája s akuzatívom bez predložky: *posúdiť niekoho alebo niečo*. Ide teda o prechodné sloveso. Má niekoľko významových odtienkov, ktoré sa zoskupujú okolo základného významu „urobiť si a obyčajne aj vyjadriť hodnotiaci úsudok o niekom alebo o niečom". Možno posúdiť (v nedokonavom vide *posudzovať*) nejakú osobu, prácu, skutok alebo správanie niekoho, názory alebo výtvory niekoho a pod. Posudok je potom výsledok posúdenia, resp. posudzovania.

Pri zmene prechodného slovesa na podstatné meno zmení sa predmet na nezhodný prívlastok a akuzatívna väzba sa zmení na genitívnu. Napríklad *vyrábať guľkové ložiská — výroba guľkových ložísk, rúbať drevo — rúbanie dreva, odsúdiť zločinca, zločin* (4. pád) — *odsúdenie zločinca, zločinu* (2. pád) a pod. Takúto zmenu väzby by sme čakali aj vtedy, keď zameníme sloveso *posúdiť* podstatným menom *posudok*.

A naozaj väzba podstatného mena *posudok* s 2. pádom jestvuje. V materiáli Ústavu slovenského jazyka sme našli napr. takýto doklad: *Básnik napíše báseň, rozprávku, reflexiu, kritik svoj p o s u d o k d i e l a hudobného, výtvarného, filozofického atď.* (Elán XIII) Niet pochybnosti, že väzba s genitívom je tu korektná. Zodpovedá jej spojenie slovesa *posúdiť* s vecným predmetom v akuzatíve: *posúdiť dielo*. Preto sa niekedy aj pri spojeniach typu *posudok diela* hovorí o genitíve objektovom, predmetovom.

Väzba s predmetovým genitívom nie je však možná v takých prípadoch, kde jej konkuruje väzba so subjektovým, podmetovým genitívom. Je to vtedy, keď genitívom sa vyjadruje osoba, ktorá je alebo môže byť činiteľom, pôvodcom príslušného deja. Napríklad v spojení *posudok znalca* alebo *posudky znalcov* činiteľom deja, ktorého výsledkom je posudok, je nepochybne znalec, resp. znalci, pretože nemožno toto spojenie chápať tak, že znalec je tu predmetom posudku, že sa posudok vzťahuje naňho, že posudok je o ňom. V takýchto prípadoch, keď ide o vyjadrenie predmetu deja, používa sa iná väzba, a to 6. pád s predložkou *o: posudok o niekom, o nejakom pracovníkovi* a pod. A pretože táto väzba je jednoznačná, víťazí aj pri vecnom predmete. Bežne sa napr. hovorí: *posudok o básnickom diele* (i keď — ako sme videli — jestvuje aj väzba *posudok diela*), *o zdravotnom stave niekoho, o kvalifikácii, o práci niekoho* atď.

Väzba s predložkou *o* + 6. pád je odôvodnená historicky. Majú ju oddávna všetky slovesá, ktoré patria do významového okruhu *rozmýšľať, uvažovať, usudzovať, mať názor (o niečom, o niekom)*, ako aj odvodené dejové podstatné mená *úvaha, úsudok (o niečom, o niekom)*. K podstatnému menu *posudok* prenikla táto väzba asi od podstatného mena *úsudok*, ktoré mu je významove blízke a s ním etymologicky príbuzné.

Celkom cudzia je nám však väzba „posudok na niečo" (napr. „na básnické dielo, na zdravotný stav" a pod.). Kde sa teda vzala väzba „posudok na niekoho", ktorú

používajú niektorí pracovníci kádrových oddelení? Nie je to ľahké zistiť. Možno tu myslieť predovšetkým na nejakú analógiu. Väzba „posudok na niekoho" mohla vzniknúť analógiou podľa väzby niektorého iného výrazu, ktorý je významove blízky významu slova *posudok*.

Mohol by to byť napr. výraz *žaloba*. Pravda, význam slova *žaloba* je dosť vzdialený od významu slova *posudok*. Ale potenciálne sa môžu významy oboch týchto slov zblížiť, ak sa posudok začne chápať nie ako objektívne hodnotenie, ale ako jednostranné a nesprávne odsúdenie. Možnosť tejto asociácie napomáha aj zvrat so slovesom *podať*, ktoré sa používa nielen v spojení so slovom *žaloba*, ale aj v spojení so slovom *posudok, podať žalobu na niekoho — podať posudok o niekom.*

Z toho, pravda, nevyplýva, že všetci, ktorí používajú väzbu „posudok na niekoho", majú nesprávnu predstavu o obsahu a funkcii kádrových posudkov.

Chceli sme iba upozorniť na nesprávnosť tejto väzby. Z čisto jazykovej stránky vidíme jej nesprávnosť v tom, že je umelá a izolovaná, keďže príbuzné a významove blízke výrazy majú iné väzby. V živej reči nemá táto väzba oporu. Nevhodná je aj preto, lebo zvádza k nesprávnemu chápaniu významového obsahu slova *posudok*.

Š. Peciar

Pavlač, pavláčka i povlač, povláčka. — Z bežného úzu aj z beletrie poznáme slovo *pavlač* ako pomenovanie balkóna alebo balkónu podobného výstupku, akejsi vysunutej chodby so zábradlím. V literatúre máme toto slovo doložené napr. v takýchto kontextoch: *... vystúpil na p a v l a č stoličného domu.* (Kalinčiak) — *... stavia dom veľký, krásny, s p a v l a č o u.* (Timrava) — *Na minarete je naokolo p a v l a č, z ktorej vyspevuje muezin.* (Kukučín) — *Pod samou končitou strechou bola zvonku okolo nej drevená p a v l a č, z ktorej musel byť krásny výhľad.* (Jégé) — *Bolo treba vydrhnúť drevenú p a v l a č nad dvorom.* (Gráf) — *Učiteľ vyšiel na p a v l a č e, mendíci ťahali mechy.* (Zguriška).

Deminutívum od slova *pavlač* je *pavláčka*. Túto podobu máme aj z literatúry, napr.: *Z ulice vidno práve vašu izbu s p a v l á č k o u.* (Kukučín) — *P a v l á č k y pod strechami... skrivili sa a očerveneli.* (Jesenská) — *Na prvom poschodí je p a v l á č k a, čo padne do rohu ulice...* (Kukučín)

Stredoslovenské nárečové varianty slov *pavlač, pavláčka* sú *p o v l a č, p o v l á č k a*. Uvádza ich aj K á l a l vo svojom *Slovenskom slovníku*. Máme ich však hojne doložené aj z beletrie, a to od klasikov, napr.: *Na p o v l a č i medzi mládenci akýsi nepokoj.* (Kukučín) — *... bez otáľania z p o v l a č e popošiel.* (Hviezdoslav) — *Lomoziac naháňali sme sa p o v l a č o u.* (Šoltésová)

Tí istí autori používajú aj zdrobneninu *povláčka*, napr.: *Dookola bude p o v l á č k a.* (Kukučín) — *Jej povel... ozýval sa z p o v l á č k y.* (Hviezdoslav) — *Stojím v chmúrnom zamyslení na p o v l á č k e.* (Šoltésová)

Podobu *povláčka* nachodíme však aj v historickom románe Anny L a c k o v e j - Z o r y *Z čirej lásky*, napr.: *... v podhradskom chutnom kostole, obtočenom zvonku belostným stĺporadím, dnu dookola ozdobnými p o v l á č k a m i.* (208) — *Pozdĺž bytu Fričových[!] bola dnu vo dvore p o v l á č k a s drevenným zábradlím...* (442) — *Večer dobre padlo potom posedieť na p o v l á č k e u Fričov, obrátenej k západnej Prahe.* (448) — *Naklonil sa cez zábradlie p o v l á č k y.* (449) — *V šáloch prehodených cez nočné rúcho, hľadelo už všetko z p o v l á č k y, čo sa tamvon robilo.* (478)

I keď podobu *povlač, povláčka* používa niekoľko jazykovo spoľahlivých autorov, je krajovým variantom spisovnej podoby *pavlač, pavláčka,* ktorú uvádzajú i *Pravidlá slovenského pravopisu.* Možno však obe tieto podoby využívať na spestrenie jazyka, najmä v beletrii.

I. Ševcechová

Hárok, -rka, polhárok, -rka, ale dvojhárok, -rka/-rku? — Súdruh Dionýz H i r k o, hlásateľ Československého rozhlasu v Bratislave, upozornil nás na drobné nedopatrenie v zrevidovanom vydaní *Pravidiel slovenského pravopisu* z roku 1957. V prehľade zmien, ktoré sa uvádzajú na str. 18—19, čítame na str. 18 aj slovo *hárok;* uvádza sa pri ňom, že v 2. p. jedn. č. sa vynecháva tvar *-rku.* Podľa toho je v 2. p. jedn. č. správny len tvar *hárka.* V samotnom Pravopisnom a gramatickom slovníku sa na str. 184 v tomto zmysle správne uvádza *hárok, -rka.* Podobne sa správne uvádza na str. 300 aj slovo *polhárok, -rka.* Naproti tomu na str. 169 sa pri slove *dvojhárok* uvádza popri prípone *-a* aj prípona *-u: dvojhárok, -rka/ -rku.* Ide o zrejmé a ľahko vysvetliteľné nedopatrenie. V domnienke, že slovník obsahuje len slová *hárok a polhárok,* slovo *dvojhárok* uniklo revízii. Podľa *hárok — hárka, polhárok — polhárka* je správne len *dvojhárok — dvojhárka.*

L. Dvonč

Bútľavieť, ale „zbútlavieť"? — Súdruh D. H i r k o nás upozornil ešte na ďalšiu nedôslednosť *Pravidiel.* Sloveso *bútľavieť* sa uvádza v Pravopisnom a gramatickom slovníku s mäkkým *ľ,* kým sloveso *„zbútlavieť"* s tvrdým *l.* Je evidentné, že pri zmene nedokonavého slovesa *bútľavieť* na dokonavé *zbútľavieť* sa musí zachovať bez zmeny mäkké *ľ.* Správnu podobu *zbútľavieť* uvádzajú *Pravidlá slovenského pravopisu* z roku 1953 aj vydanie z roku 1954. Podľa toho treba si opraviť zrevidované vydanie *Pravidiel* z roku 1957.

L. Dvonč

Ako sa spájajú zlomkové výrazy s podstatným menom? — *Pravidlá slovenského pravopisu* uvádzajú túto poučku: „Zlomkové výrazy sa viažu s podstatným menom v 2. p. jedn. čísla. Napr.: *pol (tri a pol, pol druha, štvrť, tri štvrte) litra (kila), tri a pol hodiny, tridsaťpäť a pol percenta.* Podobne: *tri a pol milióna, tri a pol miliardy."* (§ 132. Zlomky — vyd. z r. 1957, str. 98.)

Obsahove zhodnú poučku o väzbe zlomkových výrazov uvádza aj *Slovenská gramatika* P a u l i n y h o — R u ž i č k u — Š t o l c a (2. vyd., Martin 1955, § 301, str. 221).

Vydanie *Pravidiel* z r. 1957 dopĺňa citovanú poučku o dve výnimky, a to číslovky *sto* a *tisíc,* ktoré aj po zlomkových výrazoch ostávajú nezmenené: *dva a pol sto, dva a pol tisíc, pol druha sto, pol druha tisíc.*

Autori *Pravidiel* neprijali teda názor M. M a r s i n o v e j, že aj číslovky *sto* a *tisíc* by mali mať po zlomkových výrazoch tvar 2. pádu jedn. čísla. Marsinová píše: „Číslovky *sto* a *tisíc* po zlomkových výrazoch budú mať rovnako tvar 2. p. jedn. čísla, či už stoja bez príslušného podstatného mena *(Požičal som si tri a pol tisíca, ale vrátil som ešte len pol druha tisíca),* alebo stoja s podstatným menom *(Zaplatil pol druha tisíca pesiet. V celej škole bude asi dva a pol sta detí)."* (SR XIX, 1954, 51.)

Poučka *Pravidiel* o spájaní zlomkových výrazov s podstatnými menami nie je úplná (ani si nerobí nárok na úplnosť).

Pokiaľ ide o číslovky *sto* a *tisíc*, mali by sa pri nich aj v spojení so zlomkovými výrazmi rozlišovať dve syntaktické funkcie, a to funkcia tzv. kvantitatívneho prívlastku, keď číslovka *sto* alebo *tisíc* stojí pred podstatným menom *(sto žiakov, tisíc obyvateľov)*, a funkcia menného výrazu, keď číslovka *sto* alebo *tisíc* stojí samostatne, bez podstatného mena a sama sa stáva podstatným menom *(deliť stom, násobiť tisícom)*. V prvom prípade sú číslovky *sto, tisíc* nesklonné, v druhom sa skloňujú podľa príslušných vzorov podst. mien (m e s t o, resp. s t r o j, porov. § 126 *Pravidiel*).

Pokiaľ sú číslovky *sto, tisíc* nesklonné (pred podstatným menom), musia ostať nezmenené aj po zlomkových výrazoch, ako to žiadajú *Pravidlá*. Napríklad: *dva a pol sto vojakov, pol druha sto družstiev; Otec zaplatil pol druha tisíc pesiet.* (Kukučín)

Ale keď číslovky *sto, tisíc* stoja samostatne a skloňujú sa, treba ich skloňovať aj po zlomkových výrazoch. Napríklad: *Bolo ich pol druha sta, pol druha tisíca.* — *Zaplatil päť a pol tisíca.* Uvedený názor Marsinovej je teda spolovice správny.

Túto poučku *Pravidiel* by bolo treba ďalej doplniť o rozličné príklady. Uvádzajú sa v nej totiž len príklady na zlomkové výrazy *pol* a *štvrť*. Vzťahuje sa však aj na akékoľvek iné zlomkové výrazy, na obyčajné i desatinné zlomky. Napríklad číselné výrazy $^5/_4$ l, 0,1 mm, 0,9 mm, 97,25 %, 3,4 km vyslovujeme: *päť štvrtín litra, (jedna) desatina milimetra, deväť desatín milimetra, deväťdesiatsedem celých (a) dvadsaťpäť stotín percenta, tri celé (a) štyri desatiny kilometra.* Podobne hovoríme napríklad *päť celých (a) päť desatín milióna* (obyvateľov), *sedem desatín miliardy* (korún) atď.

Z uvedených príkladov by sa mohlo zdať, že poučka o spájaní zlomkových výrazov s 2. pádom jedn. čísla platí všeobecne. A predsa to nie je tak. Pozorujme príklady: *Pri náraze na strom odletelo p o l s a n í (odletela p o l o v i c a o k u l i a r o v).* — *Chlapcovi siahali nohy len do p o l n o h a v í c* (boli mu dlhé). — *Odťal sekerou p o l d v e r í.* — *Od p o l p r á z d n i n chorľavie.* — *Pochodili sme d v e t r e t i n y T a t i e r.* — *Na zápas sa prišlo pozrieť p o l T o p o ľ č i a n.* Vo všetkých uvedených príkladoch za zlomkovým výrazom stojí 2. pád m n o ž. č í s l a. Je to prirodzené, keďže ide o pomnožné podstatné mená, ktoré vôbec nemajú formu jednotného čísla. Aj pomnožné podst. mená bývajú teda po zlomkových výrazoch v 2. páde, ale v množ. čísle, keďže formu jednotného čísla nemajú. Treba to výslovne konštatovať, pretože z poučky „Zlomkové výrazy sa spájajú s 2. p. jedn. čísla" by sa mohlo usudzovať, že zlomkové výrazy sa vôbec nemôžu spájať s pomnožnými podst. menami.

Ale to ešte nie je všetko. Veď sú celkom bežné také spojenia ako *polovica (tretina) žiakov, tri pätiny voličov, tri štvrtiny členov, deväť desatín občanov* a pod. Po zlomkovom výraze je tu všade 2. pád množ. čísla, hoci nejde o pomnožné podst. mená.

Ukazuje sa, že uvedenú poučku *Pravidiel* treba nielen doplniť, ale aj spresniť. Treba rozlíšiť, kde býva po zlomkových výrazoch 2. pád jedn. čísla a kedy 2. pád množ. čísla.

Poučky o tom by sa dali formulovať asi takto:

1. Zlomkové výrazy sa spájajú s 2. pádom j e d n. č í s l a, keď chceme vyjadriť, že ide o č a s ť, o istý z l o m o k nejakého c e l k u, najmä nejakej me-

rateľnej jednotky. Názvy mier a váh bývajú po zlomkových výrazoch vždy v 2. páde jedn. čísla.

2. Výnimku tvoria pomnožné podst. mená, ktoré po zlomkových výrazoch majú 2. pád množ. čísla.

3. Zlomkové výrazy sa spájajú s 2. pádom množ. čísla aj vtedy, keď chceme vyjadriť, že ide o časť z nejakého počtu, z istého množstva počítateľných predmetov (osôb alebo vecí).

4. Hromadné podst. mená, ktoré vyjadrujú množstvo formou jednotného čísla, majú po zlomkových výrazoch 2. p. jedn. čísla *(tretina, polovica ľudstva, dve tretiny ovsa* a pod.).

V jednotlivých prípadoch má použitie 2. p. jedn. čísla po zlomkových výrazoch iný zmysel ako použitie 2. p. množ. čísla. Napríklad: *tretina stromu* (jedného) — *tretina stromov* (celého počtu).

Prakticky nie je vôbec ťažké určiť, kedy po zlomkovom výraze treba použiť 2. p. jedn. čísla a kedy 2. p. množ. čísla. Stačí si uvedomiť, k akému základnému výrazu treba utvoriť spojenie so zlomkovým výrazom. Ak je základný výraz v jedn. čísle, bude mať v spojení so zlomkovým výrazom formu 2. pádu jedn. čísla. Ak je základný výraz v množ. čísle, bude mať v spojení so zlomkovým výrazom formu 2. pádu množ. čísla. Napríklad: *liter — pol litra, milión — štvrť milióna, percento — dvanásť a pol percenta; Tatry — dve tretiny Tatier, Topoľčany — pol Topoľčian, prázdniny — pol prázdnin; žiaci* (všetci) — *tretina* (všetkých) *žiakov, voliči* (všetci) — *pätina* (všetkých) *voličov; ľudstvo — štvrtina ľudstva* a pod.

Š. Peciar

ODPOVEDE NA LISTY

Slová výr a vír nemôžu mať spoločný plurál. — R. K. z Kotešovej, okres Bytča: „Stretol som sa s vetou, ktorá mi robí pravopisné ťažkosti. Neviem, aké *i* by som v nej mal napísať podľa nového slovenského pravopisu: ‚Výr spadol do víru a po chvíli oba víry zmizli.' Na objasnenie: výr je vták (sova) a vír je toľko čo krútňava. Ak by sa musela dať prednosť životnému rodu, dali by sa obe *y* tvrdé — ‚výry'; ak by tu nešlo o prednosť, potom sa dá jedno *i* mäkké a druhé *y* tvrdé. Spytujem sa preto, lebo aj tu musí byť pravidlo."

Odpoveď: Tento „pravopisný problém" neznepokojuje len Vás; dosvedčujú to listy v Ústave slovenského jazyka. Nastoľujú nám ho z času na čas žiaci alebo ich rodičia a kde-tu aj učitelia. Ešte dobre, že nie ste učiteľ, lebo keby ste ním boli, museli by sme Vás trošku zahanbiť. Ak nám totiž takúto otázku položí učiteľ, môžeme ho upodozrievať (a celkom oprávnene), že patrí medzi tých takzvaných pedagógov, ktorí majú osobitnú radosť, keď môžu svojich žiakov poriadne potrápiť. Usudzujeme tak preto, lebo veta — v ktorej sova *výr* padne akurát do vodného *víru,* a potom (len a len z pravopisných dôvodov alebo, aby bolo možné trápiť tým žiakov a ukázať im, „aký je ten náš pravopis ťažký") zrazu ospanlivý *výr* i *vír* vo vode razom zmiznú a v jazykovom vyjadrení splynú v jednom pomenovaní — nuž, táto veta je neprirodzená, vonkoncom neskutočná a papierová, tak urobená, aby ju vôbec nebolo možné správne napísať. Ak totiž žiak napíše „výry", povie sa mu, kde sa podel *vír* s mäkkým *i*; ak naproti tomu napíše „víry", povie sa mu, že je to predsa množné číslo len od slova *vír.* Nuž, v prvom i v druhom prípade chyba (ak nie pätorka, jednotka vylúčená!). Pravdaže, ako správne napísať túto „vetu", to sa už žiak nedozvie, lebo sa mu vyčítavo povie, že na to niet v slovenskom pravopise pravidla.

Potrebujeme tu pravidlo? Áno, potrebujeme, ale len takéto: *Zakazuje sa zaraďovať do diktátov krkolomné vety, ktoré nezodpovedajú javom skutočnosti!*

Ako v liste správne píšete, *vír* je krútňava (vodný vír, veterný vír) a *výr* je sova. Ide o dve úplne odchodné skutočnosti, ktoré každý rozlíši (sovu totiž si nikto z nás nepopletie s vodnou krútňavou). Naproti tomu pomenovania týchto zreteľne odchodných skutočností sú zvukovo (v ústnych prejavoch) celkom rovnaké: slovo *vír* vyslovíme práve tak ako slovo *výr.* Rovnako vyslovujeme aj ich tvary v prvom páde množného čísla *(víry, výry).* No všetky tvary slova *vír* a *výr* sa nezhodujú. Rozdiely sú v druhom, treťom a šiestom páde jedn. č. (druhý pád *víru,* ale *výra;* tretí pád *víru* a šiesty *víre,* ale *výrovi*). Rozdiel môže byť aj v štvrtom páde mn. č., vtedy, keď utvoríme od podstatného mena *výr* takzvanú životnú podobu (*víry,* ale *výrov* aj *výry*).

To, že v základnom tvare i vo väčšine tvarov slov *vír* a *výr* je v hovorenej reči zhoda, že sú to slová rovnozvučné (homonymné), vyvolalo krkolomný pravopisný experiment utvoriť z týchto dvoch slov spoločný tvar množného čísla. Lenže ako nemožno do pojmu *vír* zaradiť jednotlivcov označovaných názvom *výr,* práve tak nemožno od týchto slov utvoriť spoločný tvar množného čísla. Tu zreteľne

vidíme, že vecná a z toho vyplývajúca logická zákonitosť má svoj odraz aj v gramatike: podoba *víry* môže zahrnovať len jednotliviny $vír_1 + vír_2 + vír_3 \ldots$ a podoba *výry* zahrnuje len jednotlivcov $výr_1 + výr_2 + výr_3 \ldots$ Pretože nejestvuje pojem, do ktorého by bolo možné zahrnúť *vír* i *výr* a ponechať preň jedno z uvedených mien, nejestvuje ani ich spoločný tvar mn. č. Utvárať spoločný plurál od slov *vír* a *výr* to je taká absurdnosť, ako napr. chcieť do tvaru *čelá* zahrnúť *čelo* na hlave a *čelo* hudobný nástroj, povedzme, v takejto žartovnej vete: „Hudobník pukol svojho kolegu čelom po čele a obe čelá sa rozbili." — Prečo sa s čelom (na tvári) a s čelom (hudobný nástroj) nerobia podobné pravopisné fígle ako s vírom a výrom? Pre tú jednoduchú príčinu, lebo tieto podľa vonkajšej podoby úplne zhodné slová (homonymá) majú tú „chybu krásy", že sa v nich nepíše *i* ani *y*.

Záver. — Veta „Výr spadol do víru a po chvíli oba víry zmizli" je logicky i gramaticky absurdná. Ak by sa zhodou okolností takéto voľačo predsa kdesi na svete stalo, a teda mohlo sa aj pozorovaním zachytiť (že by výr naozaj spadol do víru a potom by spoločne po chvíli zmizli), vyjadrili by sme to asi takto: *Výr spadol do víru a po chvíli výr aj vír zmizli* (alebo ... *sova i krútňava zmizli*).

A napokon ešte toľkoto. „Nový slovenský pravopis" (lepšie, u p r a v e n ý slovenský pravopis, platný od roku 1953) sa v tomto úplne zhoduje so starým. Nijaká pravopisná úprava nemôže viesť k tomu, aby zo slov *vír* a *výr* bolo možno utvoriť spoločnú formu množ. čísla. — Ako z našich poznámok vychodí, tu vonkoncom nemôže byť reč o dávaní prednosti životnému podstatnému menu a písať *výry* alebo dať prednosť neživotnému a písať *víry*.

Veta „Výr spadol do víru a po chvíli oba víry zmizli" patrí len do humoristického textu; navrhujeme ju použiť na zosmiešnenie „diktátománie" niektorých našich učiteľov.

Významový rozdiel medzi slovesami zaujímať a baviť. — L. S. z Krásnej nad Hornádom: „Často sa stretávam so slovami, ktorých význam celkom presne nepoznám. Napríklad slová zaujímať a baviť. Tieto dve slová používam v bežnej hovorovej reči, akoby mali rovnaký význam, napríklad: ‚Mňa to veľmi bavilo' alebo ‚Mňa to veľmi zaujímalo'. Prosím Vás, aby ste mi láskavo vysvetlili, ako správne používať spomenuté slová."

Odpoveď: V bežnej hovorovej reči, a to najmä mestskej, majú slovesá *zaujímať* a *baviť* naozaj akoby rovnaký význam. Okrem toho možno pobadať, že daktorí ľudia, čo menej dbajú na svoju reč (zväčša mladí), používajú takmer výhradne len sloveso *baviť*, akoby pre nich sloveso *zaujímať* ani nejestvovalo. A predsa potrebujeme obe, nezaobídeme sa bez jedného ani druhého.

Povšimneme si obidve uvedené slovesá, pravdaže, len v tom význame, ktorého sa týka Vaša otázka v liste. Použijeme doplnené Vaše príklady 1. *Mňa film veľmi b a v i l;* 2. *Mňa film veľmi z a u j í m a l.* V prvej vete je reč o tom, že film, na ktorom som bol (ktorý som sledoval), vyvolával vo mne príjemný, radostný cit, takže ma priam zabával. Keď poviem, že ma niečo baví, to je toľko ako „zabáva ma to", „robí mi to radosť". Naproti tomu v druhej vete je reč len o tom, že pozorovaný film upútal moju pozornosť, že som ho sústredene, so zaujatím sledoval. — Môže nás celkom dobre niečo zaujímať, čo nás nezabáva, nebaví.

Aby sme nemuseli širšie rozvádzať tento význam slovies *baviť* a *zaujímať* a vzájomne ohraničovať ich významovú platnosť, vyslovíme dve — domnievame sa — názorné konštatovania: 1. Sú medzi nami ľudia, ktorých len to zaujme a zaujíma, čo ich baví — to, z čoho môžu mať radosť, na čom sa môžu napríklad

z chuti zasmiať. U nich sa záujem podmieňuje možnosťou nenáročnej zábavy. Ak ich voľačo nezabáva (nebaví), ani ich to nezaujíma. Táto charakteristika sa týka ľudí s plytkejšími záujmami. 2. Naproti tomu sú iní ľudia — bude ich viac ako tých prvých — ktorých zaujíma oveľa viacej vecí, ako sú tie, čo ich môžu pobaviť. Vedia s ľahkým srdcom opustiť, čo ich baví, a venovať sa tomu, čo ich zaujíma.

I keď v hovorovom štýle sloveso *baviť* veľmi často uberá miesto slovesu *zaujímať*, v starostlivej reči treba používať jedno i druhé. — Patríte dozaista medzi ľudí, ktorých nezaujíma len to, čo ich baví, a preto nájde vo Vašej reči miesto i sloveso *zaujímať*, i sloveso *baviť*. — Napokon Vám uvedieme niekoľko príkladov s týmito slovesami z našej krásnej literatúry. Máme ich vo výpiskovom materiáli v Ústave slovenského jazyka:

1. Móric odvrátil hlavu a pozeral von oblokom, ako keby ho vonku niečo z a u j í m a l o [upútavalo pozornosť] (Jégé) — . . . z a u j í m a l ho najmä starý klavír . . . (Kukučín) — Ale dievčatko ani kapčeky n e z a u j í m a l i, len železnica. (Jančová) — Tomáša n e z a u j í m a l a skupina hráčov, ale druhý koniec kolkárne, kde stáli kolky. (Zúbek) — Anču ani veľmi n e z a u j í m a j ú terajší mládenci . . . (Timrava)

2. Mňa zdĺhavá práca už n e b a v i l a [= nenachádzal som v nej záľubu, potešenie, radosť] (Kukučín) — Román ju n e b a v i l. Myslela stále na iné. (Jégé) — Nezrodil som sa cárov b a v i ť [zabávať] so svojou múzou hanblivou. (Jesenský)

Porozmýšľajte o možnostiach náhrady slovesa *zaujímať* slovesom *baviť* v týchto príkladoch a o výsledku svojich úvah nám zasa napíšte.

G. Horák

OBOZNÁMTE SA S ČASOPISMI SAV!

NAŠA VEDA

A/4, 48 str., ilustrácie, vychádza mesačne, ročné predpl. Kčs 36,—

Časopis Predsedníctva Slovenskej akadémie vied. Určený je pre vedeckých a odborných pracovníkov SAV, pre pedagogických pracovníkov vysokých škôl a pre pracovníkov vedeckovýskumných a rezortných výskumných ústavov. Okrem toho prináša diskusné príspevky k referátom o vedeckých konferenciách, k sjazdom a k iným podujatiam o významných udalostiach vedeckého života u nás i v zahraničí. Ďalej obsahuje recenzie o novej vedeckej literatúre.

Spoločenské vedy

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

B/5, 96 str., vychádza polročne, ročné predpl. Kčs 20,—

Časopis je venovaný otázkam slovenskej, slovanskej a všeobecnej jazykovedy. Prináša teoretické alebo materiálové štúdie z dejín slovenského jazyka, z problematiky súčasnej spisovnej slovenčiny alebo zo slovenských nárečí, z porovnávacej slovanskej jazykovedy a zo všeobecnej jazykovedy.

SLOVENSKÉ ODBORNÉ NÁZVOSLOVIE

A/5, 32 str., vychádza mesačne, ročné predpl. Kčs 24,—

Hlavnú časť časopisu tvoria rozhodnutia terminologických komisií pri Ústave slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied. Uverejňuje teoretické články o terminológii, diskusné príspevky o niektorých neriešených terminologických otázkach. Oboznamuje s referátmi a zprávami o terminologickej a štylistickej stránke slovenských odborných prác. Zaujímavosťou časopisu je, že sa v ňom uverejňujú aj menšie ukážky dvojjazyčných terminológií.

SLOVENSKÝ FILOZOFICKÝ ČASOPIS

B/5, 104 str., vychádza mesačne, ročné predpl. Kčs 24,—

Prináša pôvodné štúdie našich filozofických pracovníkov z dialektického a historického materializmu, dejín filozofie a filozofickej problematiky prírodných a spoločenských vied. Ďalej časopis podáva prehľad zpráv o významných filozofických podujatiach a nových filozofických publikáciách. Doplnkom sú preklady niektorých aktuálnych článkov zo zahraničných časopisov socialistického tábora.

HISTORICKÝ ČASOPIS

B/5, 160 str., vychádza štvrťročne, (r, n, f), ročné predpl. Kčs 40,—

Časopis sa sústavne venuje objasňovaniu slovenských dejín od najstarších čias do prítomnosti s osobitným zreteľom na základné vývinové línie hospodárskych, sociálnych a politických dejín Slovenska. Pravidelne prináša recenzie o publikáciách týkajúcich sa slovenských dejín, ktoré vychádzajú u nás, v Maďarsku alebo inde, a zprávy o živote na historickom úseku Slovenska. V poslednom čase publikuje závažné články o problematike svetovej historiografie.

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

A/4, 240 str., vychádza polročne, obr., prílohy, (r, n, f, m), ročné predpl. Kčs 120,—

Hlavná náplň časopisu sa zameriava na problematiku praveku a ranej histórie Slovenska, na teoretické články a pramenné štúdie, na otázky celej Karpatskej kotliny, najmä však na problematiku najstarších slovanských dejín. Doplnkom časopisu sú články s krátkym resumé v niektorej zo svetových reči.

SLOVENSKÁ LITERATÚRA

B/5, 128 str., vychádza štvrťročne, ročné predpl. Kčs 28,—

Uverejňuje štúdie z výskumu slovenskej literatúry staršej i súčasnej. Informuje o literárnoteoretickom bádaní v súčasnosti, publikuje archívny materiál z dejín slovenskej literatúry. Prináša kritiky a recenzie o literárnovedných prácach v Československu aj v zahraničí.

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

B/5, 112 str., vychádza štvrťročne, obr. (r, n, a, f), ročné predpl. Kčs 54,—

Je prehľadom teoretických prác slovenských etnografov a folkloristov. Uverejňuje cenné materiály nášho národného folklóru o bohatých pamiatkach národného svojrázu. Okrem slovenských príspevkov prináša aj štúdie slovanských a iných zahraničných národopiscov. Textovú časť príspevkov vhodne dopĺňajú čiernobiele a farebné ilustrácie, dokumentujúce bohatstvo foriem ľudovej kultúry na Slovensku. Časopis slúži nielen vedeckým, kultúrnym a umeleckým pracovníkom u nás v Československu, ale má značný ohlas aj v zahraničných vedeckých kruhoch.

SLOVENSKÉ DIVADLO

B/5, 96 str., vychádza dvojmesačne, obr., ročné predpl. Kčs 42,—

Časopis sa venuje otázkam divadelnej vedy, estetiky a teórie. Prináša výsledky výskumu histórie slovenského divadla a drámy. Uverejňuje štúdie o otázkach súčasného javiskového umenia v činohre, opere, balete i operete. Textovú časť časopisu dopĺňajú fotografie súčasných inscenácií slovenských profesionálnych divadiel a rôznych archívnych dokumentov o histórii slovenského divadelníctva. Dôležitým doplnkom časopisu je divadelná bibliografia, zostavená z prehľadu zahraničných kníh a časopisov.

EKONOMICKÝ ČASOPIS

B/5, 96 str., vychádza dvojmesačne, ročné predpl. Kčs 30,—

Je jedinou teoretickou revue na Slovensku o ekonomických problémoch socialistickej prestavby Slovenska zo zaostalej poľnohospodárskej krajiny na krajinu priemyslovo-poľnohospodársku. Okrem riešenia ekonomických problémov prináša cenné recenzie o nových ekonomických publikáciách. Je nepostrádateľnou pomôckou pre študentov na Vysokej škole ekonomickej, ale aj pre praktikov ekonómov.

SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka
Ročník XXIV, 1959, číslo 3
Vydalo v Bratislave roku 1959
Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Hlavný redaktor dr. Eugen Jóna
Výkonný redaktor dr. Gejza Horák
Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin
Výmer PK HSVZ čís. 18163/50-II/3. X-202069
Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky prijíma každý poštový úrad
i doručovateľ